

Β. Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ

ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΩΝ ΑΠΙΣΤΩΝ

Β. Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ

**ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ
ΤΩΝ ΑΠΙΣΤΩΝ**

ΤΟΥΡΚΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1981

© 1981 Β.Η. Βογιατζόγλου.

Β. Η. Βογιατζόγλου, Έλ. Βενιζέλου 128 Ν. Ίωνία, Αθήνα

Μαριάνθη
Λήδα
Κυβέλη

Τό Cesme εἶναι ἡ μυστική θύρα τῆς Ἀνατολῆς, τό κατώφλι τοῦ μύθου. Ἀκολουθῶ τήν ἡλικία μου, βαθαίνοντας πίσω στίς χιλιετηρίδες. Ἡ ρίζα τῆς ζωῆς πού σμίγει, ἐρευνάει καί χάνεται στούς πρώτους Ἑλληνες αὐτοῦ τοῦ τόπου. Μνήμη ἀπό μοίρα καί νέμεση. Ἐκείνη ἡ πολύτροπη μαρμαρυγή τῶν ἰδεῶν στό νοῦ. Χαμοί, δημιουργίες, ἴσκιοι καί φῶτα αἰώνων στό ὄνειρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Γυρεύω ἕναν τόπο πού δέν γνώρισα, πού εἶδα μονάχα μέσα στή φαντασία μου. Τοῦτο τό ψεύτικο παιχνίδι. Δέν ξέρω, ἀλήθεια, τί ἀναζητῶ. Αὐτός ὁ τόπος μέσα μου σά μιά σταγόνα αἷμα πού μεγάλωσε μαζί μου, κυνηγώντας τό ἄλλο αἷμα, κυνηγώντας τό ἀνεπανόρθωτο.

Εἰκόνα. Ἀπόγεμα πού σώγεται στήν ἡσυχία. Θαμπή ἐπιφάνεια τῶν νερῶν, φίνο γιαλί. Εὐωδιά τῆς θάλασσας καί τοῦ καμένου ξύλου, ψίθυροι τῶν νερῶν, ἀνεπαίσθητα χρώματα τοῦ πελάγους. Ἐκεῖνα τά γαλανά καί βιολετιά παιχνιδίσματα πού κλώθει ὁ ἥλιος στό λιμάνι, σάν τό θαλασσοπούλι. Ἕνας γέρος βαρκάρης δῆχοντας πλευρίζει ἀργά. Τό ρυθμικό πλατάγισμα τῶν κουπιῶν. Μιά ρυμούλκα σκελετωμένη ἀργοπεθαίνει στήν ἀκτή. Ἡ καθαρότητα τῶν ἡχων, πουλιά, γλάροι. Ἡ ψυχή ρουφώντας ἀχόρταγη τίς συγκινήσεις, σάν τό στουπόχαρτο. Αὐτή ἡ ὥρα τῆς μακάριας ρέμβης.

Τό πλοῖο μας γλυστράει ἀνάλαφρα ἐπάνω στά νερά θαρρεῖς καί παίζει. Οἱ ἀγριωποὶ βραχίονες τοῦ λιμανιοῦ ὅλο ξέσαρκα δέντρα καί θάμνους κατηφορίζουν ἄτσαλα ἀπό τά βουνά ὡς τό κύμα. Οἱ δαγκάνες τους κλείνουνε πίσω μας ἀμετάκλητα. "Ησυχὴ προκυμαία. "Ανθρωποὶ λιγοστοὶ ἐπάνω στὸν προβλήτα, πού περιμένουν ἀκίνητοι, σάν ἀπολιθωμένοι. Δυὸ τρεῖς ὑπάλληλοι, ὁ χωροφύλακας, ἓνας ἀξιωματικός, οἱ χαμάληδες. Μνήμη ἀπὸ καρικοτοῦρες ὁπερέττας. Οἱ ἀναμνήσεις ὁρμᾶνε μέσα μου σάν χεῖμαρρος ἀφηνιασμένος πού σπάει ξαφνικά ἓνα φράγμα. Μὲ τό πρῶτο πλησίασμα ἓνα φλύαρο βουητό πού μᾶς σκεπάζει, σάν δίχτυ. Καλωσορίσματα καί χειραψίες, μάτια πού ἐνεδρεύουν, ἄλλα πού λεηλατοῦν ἢ διώχνουν. Αὐτό τό φευγαλέο καί ἀπροσδιόριστο, τό πολυσήμαντο τῆς Ἀνατολῆς. Μιά σωφροσύνη μετρημένη πού σέ κουμπώνει καί σέ προστατεύει.

Παρατηρῶ τά πρόσωπα καθὼς μιλοῦν. Ὁ ἀνίκητος δεσμός τῆς γλώσσας πού μᾶς ἔνωσε. Χειρονομίες ἀργές καί σπάνιες. Βραδυκίνητα μάτια κάτω ἀπὸ φρύδια σκοτεινά. "Οπου δέν τηνε βλέπεις διάφανη, μαντεύεις εὐκόλα κάποια προσεχτικά κρυμένη ἐχθρότητα. "Η, ἔστω, μιὰν ἐπιφύλαξη. Αἰῶνες πολλοὺς τοῦτος ὁ λαὸς δοσμένος πειθίγια κάτω ἀπ' τό νόμο τοῦ πιό δυνατοῦ. Αὐτό τό πυρωμένο ἄτσάλι πού θεμέλιωσε τρόπους ζωῆς. Οἱ Τοῦρκοι εἶναι συχνά καλόκαρδοι, κάποτε ἀρχοντικά εὐγενεῖς. Μά πίσω ἀπ' τὴ λάμψη αὐτὴ μυρίζει ἀόρατα ἓνας ὑπολογισμός. Αὐτά, ἐδῶ.

Μπροστά στό Κάστρο. Ὁ σιωπηλὸς καί βλοσυρὸς του ὄγκος, τό πρῶτο μήνυμα τῆς ἱστορίας ἐνός λαοῦ, ἀνόθευτα πολεμικοῦ. Χτισμένο ἐπάνω στή φαλακρὴ πλαγιά κατηφορίζει μαζί τῆς ὡς τὴ μεγάλη πλατεία, πίσω ἀπ' τό τελωνεῖο. Παγερό καί γιγάντιο. Ὁθωμανικὸ δείγμα πολεμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁλόκληρο ἀπὸ κίτρινη πέλεκηνή πέτρα. Πύλη ἐπιβλητικὴ, δυὸ πελώριοι πύργοι τετράπλευροι μπροστά. Ἀναρίθμητες οἱ λοξές πολεμίστρες του. Ἀκόμη δύο πύργοι στρογγυλοὶ στά νῶτα του. Ἀσήμαντα σπίτια, σοκάκια, μικρομάγαζα ἓνα γύρο πού

σκέπασαν μέ τόν καιρό τίς τάφρους του καί πνίξανε τόν φοβερό του ὄγκο. Ἄλλά τό κάστρο ἀναπαύεται πάντα ἐκεῖ στή μοναξιά του, σημαδιακό, μοιραῖο καί ἄτρωτο. Εἶδα κι ἄργότερα, πόσο οἱ Τοῦρκοι διατηροῦν τά πολεμικά τους κειμήλια μέ φανατική εὐλάβεια. Ἄλλωστε, εἶναι καί τά μόνα πού ἔχουν. Ὁ πόλεμος, εὐλογημένος ἀπό τό ἴδιο τό Κοράνι, εἶναι τό μοναδικό στημόνι, ὅπου ἐτοῦτος ὁ λαός ὑφαίνει τήν ἱστορία του.

Λίγα μονάχα μέτρα ἀπό τήν πύλη ὀρθώνει τή χάλκινη χοντροκοπιά του τό ἄγαλμα ἑνός πασά. Καφτάνι, σαρίκι, γιαταγάνι στή ζωσμένη μέση του. Διαστάσεις, ὑπερφυσικές. Καμμία κίνηση. Ἕνα πρόσωπο πνιγμένο στήν ἀγριωπή γενειάδα του καί στά πυκνά, κατεδασμένα φρύδια. Στραμένος πρός τά δυτικά, ἐξακοντίζει τό φοβερό του βλέμμα στήν ἀντίπερα ὄχθη τοῦ Αἰγαίου. Ἕνα χαρούμενο παιχνίδισμα ἀπό ἴσκιους καί φῶς, πού ρέει στό ἄγαλμα καί στό τοπίο καί ἀπομακρύνει στά βάθη τοῦ μύθου τήν ἀπειλή. Ἀνεπίστρεφτο μεγαλεῖο. Στό βάθρο διαβάζω τήν ἐπιγραφή:

CAYZERELI GASI HASAN PASSA

1702 - 1769

Περπατώντας στήν παλιά πολιτεία. Οἱ μυστικές φωνές τῶν πραγμάτων. Τοπίο ἀσήμαντο, συμβατικό, πού πέτρωσε κάτω ἀπ' τόν ἥλιο. Οἱ γυμνοί ὄγκοι τῶν δουνῶν, κατηφορίζοντας ὡς τίς ἀπότομες ἀκτές, ὡς τούς σχιστόλιθους τῶν βράχων, ὡς τό λουλάκι τῶν νερῶν. Σ' ὅλο τό μήκος τοῦ τόξου πού τεντώνεται γύρω ἀπ' τό κάστρο, ἀραδιασμένα σπίτια τῆς παράδοσης. Οἱ δῖπατες κατοικίες τῶν Ρωμιῶν, παλιές, ἀδέβαιες, σάν τά φαντάσματα. Συλλογιζόμουν τοῦτα τά σπίτια στόν καιρό τους. Τούς θρήνους, τά γλέντια τους, τίς γέννες καί τούς θανάτους, τούς ἔρωτες καί τήν ψευτιά, ὅλα ἐκεῖνα τά μύχια καμώματα τῆς ψυχῆς, κάτι ἀπό τό μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκίνητα, ἔρημα, δίχως μιλιὰ, μοιάζουν ἀπολιθώματα μιᾶς ἐποχῆς μυθικῆς. Κάπου κάπου, ἀπό μιά πόρτα μισάνοιχτη, τά ράκη κάποιας κουδέντας. Παλμός ἀπό γνώριμα ὄργανα. Ὁ νοῦς γαντζώνεται σ' αὐτούς τούς μαχα-

λάδες, περιμαζεύοντας τά θρύψαλα ἀπό ἀφηγήσεις παλιές, λησμονημένες.

Μοῦ ἦταν ἀδύνατο, ν' ἀναπολήσω τήν ἐποχή τῶν προγόνων μου δίχως συγκίνηση. Αὐτό τό κατώτερο αἶσθημα πού ὑπονομεύει τό μεγάλο, τό οἰκουμενικό τῆς ἀγάπης. Μέ ὅσα ἐρείπια ἀπόμεναν στό νοῦ καί μέ ὅσα ἀκόμη θά ἔφερνε στό φῶς τῆς ἀλήθειας αὐτό τό ἀναπάντεχο ταξίδι, ἀποζητοῦσα νά χτίσω πάλι τόν φωτεινό ἐκεῖνο κόσμο τῆς ἀγιосύνης, τῆς πραότητας καί τῆς σιωπῆς. Αὐτός ὁ πόθος μου νά ἐξαγνίσω τή μνήμη μέσα στήν τωρινή πραγματικότητα ἐτούτων τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, αὐτῆς τῆς ἀγιασμένης γῆς, σ' αὐτό τό πλῆθος τό πολύχρωμο τῶν ἐντυπώσεων. Τό ταξίδι μου ἔβλεπα νά παίρνει τή διάσταση, τή δύναμη καί τή μαγεία ἐνός προσκυνήματος. Ντυνόταν μέ θρησκευτική λατρεία. Μολαταῦτα, τίποτα ἀξιοπρόσεχτο ἐδῶ. Μαντρότοιχοι, ξύλινες πόρτες, οἱ γλάστρες μέ τά γεράνια. Ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀδέσποτα σκυλιά, γάτες, τά γυμνά καδάκια στίς αὐλές. Εὐωδιά ἀπό τηγανιτή μαρίδα. Αὐτές οἱ γειτονιές, μέ τίς ἴσιες ξεκάθαρες γραμμές τους, σά σκηνικό. Συγκινήσεις σάν κραδασμοί μιᾶς ἀπόμακρης μνήμης, πού οἱ ρίζες της μακραίνουν γεμᾶτες γοητεία καί ἀσάφεια, βυζαίνοντας τό σκοτεινό βυθό τῆς ἱστορίας. Ἐνα νέφος ὀνείρου πού περιρέει τά πράγματα καί τά ὁμορφαίνει. Κι αὐτό τό φῶς πορεύεται ὁλοῦθε. *Spiritus Mundi*.

Εἰκόνα. Ἐνας ἀραμπάς κάτω ἀπ' τόν ἴσκιο τῆς μουριᾶς. Τέσσερις ρόδες, ξύλινες. Οἱ πίσω πιό ψηλές. Φιγοῦρες, σχέδια, γραμμές, πού πλημμυρίζουνε τά τορνευτά καγγελάκια του στίς κουπαστές. Τρελλό πανηγύρι τῶν ματιῶν. Ἡ πλημμύρα τοῦ κόκκινου. Φροῦτα, λουλούδια, πεταλοῦδες. Πιτσιλές, αὐτοσχέδια σχήματα, τεθλασμένες, καμπύλες. Διαβάζω στό ἕνα πλευρό:

Allah büyükdur

Λίγα μέτρα πιό κεῖ τό ἄλογο. Ἡ ἀτάραχη εἰρήνη τῆς βοσκῆς.

Τά μαγαζιά τοῦ Çesme, ἀραδιασμένα γύρω ἀπό τήν

προκυμαία. Μπακάλικά, καφενέδες, μανάδικα, μικρά έμπορικά. Τό χυδαίο, τουριστικό πανηγύρι, πού πορνεύεται άπλωμένο στά πεζοδρόμια. Ένας άργός, χαμηλόφωνος ρυθμός σκεπάζει όλόκληρη τήν άγορά, σάν τούλι. Βλέμμαι χ φευγαλέα, χειρονομίες πού ίκετεύουν καί όρκίζονται, μορφές σά μάσκες. Καρικατούρες πού κινιόυνται μέσα σέ σύννεφα μύγας καί ζέστης χαυνωτικής. Σκηνικοί αύτοσχεδιασμοί τής *Commedia del' Arte* ή κάτι τέτοιο. Περαστικοί πού χαζεύουν, άδιαφορούν ή παζαρεύουν. Αύτά τά πρόσωπα τής άδιαμαρτύρητης ύποταγής μέ τά ύπνωτισμένα μάτια. Τά χαλαρά, κακοντυμένα σώματα μέ τό ράθυμο βάδισμα τοῦ έκκρεμοῦς.

Τά λιγοστά καινούργια χτίσματα στό λιμάνι. Ίσοροπία άμφίβολη ανάμεσα σέ χαμηλές, κεραμιδένιες στέγες. Ξενοδοχεΐα, σπίτια, σχολεία σπαρμένα τυχαΐα έδῶ ή έκει, καθώς ξεπηδοῦν σάν αΐφνίδια φάλτσα, κατρακυλώντας άτακτα ώς τό λιμάνι. Άπό κάποτε ένα μοναχικό αύτοκίνητο κορνάροντας παράφωνα, τaráζει γιά λίγο τήν ήσυχία, όπως ένα βότσαλο πού ρίχνεις άνόρεχτα στό νερό. Η ζέστη ύγρή καί άνυπόφορη κολλάει όλόκληρο τό τοπίο στό δέρμα μου, σά βδέλλα. Στό τόξο τών ματιών μου άλές λουλουδιών, άργοπεθαίνοντας στήν έγκατάλειψη. Ξενοδοχεΐο πού καθρεφτίζεται στή θάλασσα. Λεωφορεΐα σέ αύστηρή παράταξη στό σταθμό σάν τούς στρατιῶτες. Άδειες καρέκλες κάτω άπό τέντες. Βάρκες πού κοιμοῦνται στό δυνατό μεσημέρι. Ο ήλιος, πυρωμένο κοτρόνι, έτοιμο νά πέσει στό κεφάλι μου.

Άναπολώντας ό νοῦς τήν ίστορία, συχνά πασχίζει τό συσχετισμό τοῦ κύκλου τοῦ ανθρώπου μέ τίς τύχες τών έθνῶν. Διαφορές άσήμαντες κάθε φορά. Η άνύπαρκτες. Δεσμῶτες τοῦ ίδιου άμετακίνητου νόμου, άνθρωποι καί λαοί παγιδεμένοι κάτω άπό τίς μυλόπετρες τής ίδιας μοίρας. Δόξα έφήμερη, αΐφνιδιασμοί, τά έργα τους, οί βρωμίες τους, ένα πλῆθος γεννήσεις, λεηλασίες, σφαγές, άκμή καί μαρασμός, ό θάνατος. Λήθη παντοτινή. Τοῦτα κι άλλα πολλά στοῦς δρόμους καί τά σοκάκια τοῦ Çesme μέ τούς φιλήσυχους, άνώνυμους, άπλούς άνθρώπους. Μέ κάθε άφορμή ό λόγος πρόσφορος στή μνήμη. Κουβέντα

ἤρεμη τό ἀπομεσήμερο. Καφενεῖο. Οἱ σκέψεις μέ τήν ἔνταση τοῦ ἐφιάλτη. Φτιάχνοντας πρόσκαιρες ιδέες, πασχίζοντας γιά ἐξηγήσεις ἀνώφελες, προκαλώντας ὁ ἴδιος κάποτε μιά συζήτηση, ἀναζητοῦσα τήν κοινή μας μοίρα, μοίρα αἰώνων. Αὐτές οἱ δυνάμεις οἱ ἀντίρροπες, ἀνήμερα θεριά, ἔτοιμα κάθε στιγμή γιά νά χυμήξουνε τό ἕνα στ' ἄλλο.

Προχωρημένο ἀπόγεμα. Γαλήνιο φῶς στό χρῶμα τοῦ μελιοῦ, πού ζεσταίνει καί βάφει τούς ἀμίλητους τοίχους τοῦ κάστρου. Μαγεία τῶν ἱριδισμῶν τοῦ Αἰγαίου. Τό καστανό καί τό κόκκινο τῆς σκουριᾶς. Τό ξανθό, τό μαδί καί τό γκρίζο στίς δάρκες, στήν ἄμμο, στά νερά, ὡς τόν τρεμάμενο ὀρίζοντα. Ἕνα ἐγγλέζικο ἱστιοφόρο πού ὄνειρεύεται στό βάθος τοῦ ὄρμου, κοιμισμένο. Στήν ἄπλα τῆς σιωπῆς ἡ ξαφνική φωνή τοῦ Χότζα, πού ἀπλώνει τόν κυματισμό ἑνός παμπάλαιου ρετσιτατίβο πάνω ἀπ' τήν πόλη. Μέσα σέ τοῦτο τό ναρκωμένο πλῆθος καί τά στενά πού κουδαριάζονται σάν ἔντερα, εἶναι κάτι πού σπρώχνει, θαρρεῖς, στήν ἀχόρταγη ἀναζήτηση τῆς βαθιᾶς ἐνότητος καί ἀγρυπνάει ἀθέατο. Αὐτή ἡ αἴσθησις τοῦ ἑαυτοῦ, πού εἰρηνεύει καί λυτρώνει. Δίκαιος λόγος. Αὐτά, ὡς τό μουράγιο.

Κουθεντιάζοντας μέ τούς ψαράδες. Τό ξαφνικό αἶσθημα μιᾶς ἀνυποχώρητης ἀγαθοσύνης, πού μᾶς σκεπάζει ὅλους. Γνώριμος κόσμος τῆς θάλασσας, ὁ ἄγρυπνος σφυγμός ὀλοζώντανος. Σάν τήν πατρίδα. Ποιά πατρίδα; Μοιάζω νά κρατῶ ἐτούτη τή ζωή γιά μιά στιγμή στά χέρια μου. Χιλιάδες χρόνια. Ἄλλη ἀπόφαση. Ἡ μέρα κοιμᾶται στά νερά τοῦ Αἰγαίου. Πνοή θεοῦ ἐπάνω στή θάλασσα. Αὐτά τά καφετιά, ἐπιδέξια χέρια πάνω στά δίχτυα, δαρμένα ἀπό τούς καιρούς. Οἱ γυμνοί τους αὐχέρες, χαρακωμένοι ἀπό τόν ἥλιο καί τ' ἅλατι. Οἱ γεροντότεροι ἀναπολοῦν τά περασμένα χρόνια. Ἐκείνη τήν ἀρράγιστη ἀδερφοσύνη τους μέ τούς Ρωμούς. Ἀνοίγουν οἱ καρδιές σάν ἄνθη. Ἕνας κόμπος κρυστάλλινος στά μάτια. Ἐτοῦτες οἱ θάλασσες πού μᾶς ἐνώσανε, πού μᾶς χωρίσανε, γενιές ἀμέτρητες. Τό ἄγρυπνο μάτι τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῆς Δύσεως τρεμάμενοι φωσφορισμοί. Δυνατή μυρουδιά τοῦ νεροῦ καί ἤχοι ὁλοκάθαροι ἀπ' τήν παρούσα ὥρα. Οἱ ἐντάσεις χαμηλώνουν κάτω ἀπό τή δύναμη μιᾶς ὑπέρχειας ὥρας. Βραδυνάζει.

Τό λεωφορεῖο γιά τή Σμύρνη ἀνυπόφορα γεμάτο. Ὁ ἀπ' τό παράθυρο ἡ γαλήνια ἄπλα τῆς γῆς. Τοπίο καστανό-ξανθο, γυμνό. Σχεδόν ἔρημο. Ὁρεμοί λόφοι, καθαρές γραμμές τοῦ ὀρίζοντα, ἡ χαρούμενη εὐδία τοῦ πρωينوῦ πάνω ἀπό τά βουνά, τά κουρεμένα στάχια, τά καπνοχώ-ραφα. Καψαλισμένα λιβάδια. Ρωμαλέος ἥλιος. Κι ἀπό τίς δύο πλευρές μας πέτρες καί βράχοι σπαρμένοι ἀκατά-στατα μέσα στίς συκιές. Λησμονημένες ἀγροικίες. Φυ-τεῖες μέ μπαμπάκι, ὥσπου σώνεται τό μάτι τοῦ ἀνθρώ-που. Κουροῦνες πού λικνίζονται νωχελικά καί γαῖδούρια πού μονάζουν ἀσάλευτα στήν πρωινή ζέστη, σάν ἀπο-σβολωμένα. Αὐτός ὁ χώρος, γνώριμα Ἑλληνικός, οἰκει-ώνεται γρήγορα μαζί μου, μ' ἐκεῖνο τό διάφανο φέγγος καί τήν ἀράγιστη σιωπή του.

Λεωφορεῖο. Μυρωδιά ἀποτρόπαιη ἀπό ἰδρώτα καί σκόρδο μέσα στό νέφος τῶν καπνῶν. Πρόσωπα, πρόσω-πα. Πάνω ἀπό τό κεφάλι τοῦ ὁδηγοῦ, ἀνάμεσα ἀπό ἰδρωμένους σβέρκους καί τσεμπέρια, διαβάζω:

Allah dedigi olur

Παρήγορη ἐνότητα μέσα ἀπ' αὐτό τό πνιγερό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἕνας ἑαυτός, ἀδιαίρετος. Πνιγμένοι

καθώς εἴμαστε ὅλοι ὁ ἓνας πάνω στούς ἄλλους, μοι-
άζουμε μ' ἓνα ζῶο δυσκίνητο καί δυστυχισμένο, πού τὸ-
κλείσαν σέ κλουδί στενάχωρο.

Εἰκόνες, δίχως μιλιὰ. Τό βρέφος πού κοιμᾶται μακά-
ρια στὸν πλούσιο κόρφο μιᾶς Τουρκάλας. Ἕνας Χότζας
σκαλίζει ἀδιάφορα τὴ μύτη του. Οἱ ἄντρες πού καπνί-
ζουνε χωρὶς ἐξαίρεση. Ὁ μικρός μου φίλος, ὁ Φακρί
γύρω στὰ δεκαπέντε. Συγκρατημένη ἐφηβεία πού τοῦ
γδέρνει τό πρόσωπο. Ἀγνός καθὼς εἶναι, κολακεύεται
νά μιλάει σ' ἓνα ξένο, πού γνωρίζει καλά τὴ γλώσσα του.
Ἐξιστορεῖ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Τούρκικου Ἔθνους. Περι-
γράφει μέ λεπτομέρειες τὰ ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτο-
κρατορίας. Καλλιέργεια νοοτροπίας τοῦ Imperium ἀπὸ τὰ
παιδικὰ τους χρόνια. Αὐτὴ ἡ μανία τους, νά θεωροῦνται
ἀπ' εὐθείας ἀπόγονοι τῶν Χετταίων, συχνά σοῦ προξενεῖ
εὐθυμία. Ἡ ταύτιση μ' αὐτὰ τὰ δῆθεν μεγαλεῖα εἶναι
ἀπόλυτη. Ὁ ἥχος τῆς γλώσσας τοῦ Φακρί ἔχει πολὺ
περισσότερα νά μέ διδάξει ἀπὸ τίς ἀσήκωτες ἱστορικές
χοντροκοπιές πού ἀραδιάζει. Γνωρίζω ἀρκετά καλά, πὼς
τό λεγόμενο μεγάλο Τουρκικὸ ἔθνος, δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ
ἓνα σάπιο ἀνακάτεμα φυλῶν καί μικρῶν ἐθνοτήτων. Καί
τό μαντεύεις ἐτοῦτο, ὅσο κι ἂν εἶσαι ἀμύητος ἢ ἀνιστόρη-
τος. Οἱ λιγοστοὶ Μογγόλοι πού διαιωνίζουν τὴ ράτσα σάν
τό προζύμι. Οἱ γνήσιες ἐκεῖνες φάρες τῶν Ὀθωμανῶν
πολεμιστῶν, πού ἡ ὁρμή τους ἰσοπέδωσε τοὺς ἐξυπνότε-
ρους Σελτζούκους. Κι ὕστερα οἱ πατριές, πού πετσοκό-
πηκαν ἄγρια, πού ἀλλαξοπίστησαν, πού χάθηκαν γιὰ
πάντα. Στὴ μνήμη μου ὀνόματα φυλῶν: οἱ Τσερκέζοι, οἱ
Καππαδόκες, οἱ Κοῦρδοι, οἱ Ἑβραῖοι. Ὁ νοῦς πού ἀρα-
διάζει ἀβίαστα τίς ἐκατόμβες τῶν Ἀρμένηδων. Σφαγές
καί διωγμοὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴν ἄβυσσο τῆς ἱστο-
ρίας οἱ Κάρες, οἱ Λυκάονες, οἱ Πισίδες, οἱ Φρύγες.
Μνήμη ζοφερὴ τοῦ Morgentau. Ἀπόηχος τοῦ Φραντζί.
Λαοὶ ἀμέτρητοι στό σαρκοφάγο χωνευτήρι τῶν Ἀσιατῶν
πολεμάρχων. Αἷμα στό αἷμα. Ἡ θυμωμένη γαστέρα τοῦ
Falstaf.

Τό βλέμμα πηδάει σάν ἔντομο ἀπὸ μορφὴ σέ μορφὴ.
Αὐτὴ ἡ ποικιλία στίς λεπτομέρειες τῶν προσώπων, στὰ
χρώματα. Παντοῦ ἓνα ὕφος κυνηγημένου σκυλιοῦ. Ἡ

μιά πέτρινη αδιαφορία. Ἐκείνη τοῦ ἀναπόφευκτου. Ξαναθυμᾶμαι τὰ ξόανα τοῦ Chateaubriant. Ἡ συγκυρία τῶν ἐποχῶν πουθενά δέν εἶναι τόσο ἀνάγλυφη πάνω στά πράγματα, τούς ἤχους καί τὰ πλάσματα τοῦ Ἀπόλυτου.

Τό ξάφνιασμα, καθώς μπαίνουμε στή Σμύρνη. Ἐκεῖνο τό χρυσόξανθο σύννεφο τῆς σκόνης, πού θολώνει τὰ πράγματα, τούς ὄγκους, τίς γραμμές. Ὁ ἥλιος πού βαραίνει κατακέφαλα στό μεσουράνημα του, σάν ἀγκωνάρι. Ἐνας δόμβος ὑποχθόνιος ἀπό ἀμέτρητα κομπρεσέρ καί μπουλντόζες. Στρατιές ἀπό λογῆς τροχοφόρα, λεωφορεῖα, ποδήλατα, μοτοσυκλέτες, ἀραμπάδες, πεζούς. Συνωστιζονται, σπρώχνονται, σέρνονται ὅλα μαζί, σάν κάποιο πηχτό ἀργοκίνητο ὑγρό στίς φλέβες ἐνός μεγαθήριου, ἐφευρίσκοντας περάσματα καί διόδους σέ μιὰ δική τους ἀγνωστη τάξη.

Τό ἀμάξι μας ἀργοσαλεύει σάν πελώρια κάμπια μέ ἀφάνταστη δυσκολία, πότε ἀγκομαχώντας πότε μέ ξαφνικούς σπασμούς, ἀνάμεσα σέ φρένα, κόρνες, τσιριχτά καί φωνές. Ἀπό τό ἀνοιχτό μου παράθυρο τό λαίμαργο μάτι δαγκώνει τίς εἰκόνες ἀσταμάτητα. Ὡς τό σταθμό. Γέρικά σπίτια πού πέφτουν. Ἀλλά πού τώρα ὀρθώνουν μέ ἀναίδεια τήν ἀσχήμια τους. Φορτηγά, χρώματα, σκαλωσιές. Στρατιῶτες μέ ἐφ' ὅπλου λόγχη. Οἱ κόκκινες σημαῖες, μέ τό μισοφέγγαρο. Ὅπως ἓνα πέλαγος ἀπό αἷμα κυματίζοντας πάνω ἀπό τή σύγχρονη τραγωδία τῆς Τουρκίας. Ὄνόματα διάσημα κι ἐδῶ: ἡ Coca Cola, ἡ FIAT, ἡ Tuborg, ἡ Central City Bank, ἡ Chase Manhattan. Κι ἀναρίθμητα ἄλλα.

Ὁ σταθμός δίπλα στή θάλασσα. Ὁ χῶρος αὐτός γεμάτος φωνές παιδιῶν πού διαλαλοῦν τὰ δρομολόγια. Πυκνή κίνηση, ἄνθρωποι, ἀποσκευές, χαμάληδες. Εἰκόνα ἐντονη πού συμπληρώνει τό πρόσωπο τῆς Σμύρνης. Τά παλιά κτίρια ἀραδιασμένα στήν προκυμαία μέ τό χρῶμα τῆς ὥχρας καί τῆς σκουριᾶς. Ἀποθῆκες, ταμπάκικα, τό τελωνεῖο, δυό τρία σπίτια νεοκλασσικά. Κι ἐκεῖνο τό ἀνώνυμο πλῆθος πού βαλτώνει τόν τόπο μέ φλύαρο χρῶμα, μέ ἀποφορά, μέ κίνηση, μέ βουητό ἀστα-

μάτητο. Μιά πνιγερή μυρωδιά κνίσας ταξιδεύει μέσα από σύννεφα καπνοῦ. Οἱ τουρίστες, οἱ χωρικοί ἀπό τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, οἱ Γιουρoῦκοι, γαβριάδες καί γύφτοι, τσεμπέρια καί σαλδάρια πολύχρωμα, σαλεπιτζῆδες καί παγωτατζῆδες, μιλιούνια μικροπωλητές. Κομμάτια ἀπό εἰκόνες παλιῶν παραμυθιῶν ἢ χαλκογραφίες τοῦ Mignet. Πουθενά δέν θυμᾶμαι νά εἶδα τόσους μαζί πλανόδιους ἐμπόρους, μεσάζοντες καί ἀθανταδόρους, νά προσφέρουν μιά τέτοια ποικιλία σέ φαγώσιμα καί ὑπηρεσίες.

Ὁ νοῦς γεμᾶτος ἀπό ἀφηγήσεις πατρικές, θραύσματα ἀπό εἰκόνες, κυκλωτές σκέψεις, ταυτίσεις παμπάλαιες σέ μίαν ἀπόπειρα νά βρεῖ πίσω ἀπό τήν κίνηση καί τίς μορφές τῶν πραγμάτων τήν οὐσία τους. Λεμονάδες, σουβλάκια, οἱ πίτες μέ κιμά, ἀμφίδολες σάλτσες σέ διασκεδαστικά χρώματα, ψητά κεφαλάκια, κοκορέτσι, σουτζούκι στά κάρβουνα. Κι ἀκόμα τό ἀριάνι, τά σερμπέτια καί οἱ μπουγάτσες, τά βρασμένα αὐγά, οἱ πολύχρωμοι λόφοι τῶν ξερῶν καρπῶν, σύκα καί λεπλεμποῦδες καί φουντούκια. Ὅλα πάνω σέ καροτσάκια, σκόρπια, δίχως τάξη, μέσ σέ καπνοῦς, σέ σύννεφα χορτᾶτες μύγες κι ἓναν ἀδιάκοπο ὀρυμαγδὸ ἀπό κρότους, τσιριχτά καί θορύβους λεωφορείων, κάρων καί φορτηγῶν, πού ἀδειάζουν ἢ φορτώνουν ἐμπορεύματα καί ἀνθρώπους. Αὐτός ὁ ἦχος τῆς ζωῆς, ὁ ἓνας. Ἐτούτη ἡ θάλασσα τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς, πού κινιέται δίχως καμμιὰ διασύννη καί μοιάζει μετέωρη μέσα στό χρόνο, τούς ἦχους καί τό φῶς τοῦ ἀπομεσήμερου. Θαρρεῖς συμπληρώνει τό νόμο τῆς ζωῆς, τό ὄνειρο τῆς δημιουργίας. Γεύομαι αὐτὴ τὴ σπάνια εὐφροσύνη, σχεδόν ἐρωτικά. Ὁ μόνος θεμιτὸς τρόπος γιὰ μένα τὸν ἀμύητο ἐτοῦτο τό λυρικό πλησίασμα τῆς ψυχῆς.

Βήματα πρωινά ἀνάμεσα σέ βρωμόνερα καί σέ σκουπίδια. Περιδιαβάζω σ' ἓναν ἀτέρμονα ἱστό ἀπὸ σοκάκια καί ἀδιέξοδα. Ἐκείνη ἡ δαντελλωτὴ ρυμοτομία μέ τὴ δαιδαλική πλοκή. Οἱ ροῦγες, οἱ τσικμάδες, τά ντουρσέκια. Καλντερίμια πέτρινα, στιλβωμένα ἀπὸ τὰ χρόνια καί τό ρῦπο. Ἡ Ἑλληνικὴ συνοικία εἶναι ὅμοια μέ γκέτο.

Αὐτή ἡ ἀνυπόφορα ὀδυνηρή αἴσθησις τοῦ ἀδιέξοδου πού σέ τυραννάει στίς γειτονιές τῶν ἀπίστων. Ἡ ἐνδόμυχη ἀπελπισία πού ἀρνιέται μέ πείσμα νά παραδεχτεῖ τό χωρισμό ἀπό τίς ρίζες του. Ἡ καινούργια πόλη μέ ἄλλες συνήθειες, μέ ἄλλους τρόπους συμπεριφορᾶς πνίγει μέσ στή σιωπή καί τή μιζέρια ἐτοῦτο τό χῶρο τόν ἱστορικό, τόν σουρώνει, τόν θάβει μέσα στήν ἱστορία καί τή λησμονιά. Ἐκατοντάδες φτωχές οἰκογένειες Τούρκων βολεύουνε τήν καθημερινή ζωή τους, κρύβουν τήν πίκρα τους σέ τοῦτα τά παλιά ἀρχοντικά. Ξένες καί ἀπροσάρμοστες.

Ὁ νοῦς ἐδῶ, τούτη τήν ὥρα, μεθοδεύοντας τόν ἐρχομό τῆς μνήμης πού καλπάζει. Θόρυβοι λιγοστοί, ἤχοι καί κρότοι αἰφνίδιοι πού ξεπηδοῦν μέσα ἀπό τή βαθειά σιγή. Ἕνας ἰστός δαιμονικός πού μέ κρατάει στά ὄνειρα τοῦ πρωينوῦ. Ὁρμητικός καταρράχτης ἀπό χρώματα, κελαηδισμούς πουλιῶν καί παιδικές φωνές, καθώς ξεχύνεται στούς δρόμους. Ἡ μέρα ἀνοίγει σάν καρπός. Δοξαστική πλημμυρίδα ἀνεβάζει τό φῶς της, σφιχτοδένοντας ἀρμονικά τό παρελθόν μέ τήν παρούσα ὥρα. Σ' ἓνα τοῖχο διαβάζω μέ κόκκινα, διαστικά γράμματα:

Kahrol Turkes

Κυλάω στό ρεῦμα πού ὀρίζουνε ἀλλοτινοί καιροί. Ρυθμός ροκοκό. Ἀνταύγειες τῆς νεοκλασσικῆς ἀνθοφορίας στήν Ἀθήνα. Μαγγανεία ἀνατολίτικης τρυφερότητας. Τάσεις, αἰσθήματα, ἐπιρροές καί ιδέες πολλαπλές πού ἀλέθει τό μεγάλο ἐτοῦτο χωνευτήρι. Τά σπίτια αὐτά, τά γερασμένα, τά ἐτοιμοθάνατα. Ἔτσι πού ὀρεῖ ἴνονται κι ἀπό τίς δύο πλευρές, φαντάσματα ἐνός ἄλλου κόσμου ξεχασμένου καί στριμώχνονται καί σφαδάζουν κάτω ἀπό τή σημερινή βαρβαρότητα. Καί τοῦτα δίπατα, μέ σκαριά ἀπό ξύλο ἢ σίδερο, καθώς καί τ' ἄλλα πού εἶδα στό Çesme. Καί μέσα ἀπό τόν ξεπεσμό τους ἡ παλιά τους λάμψη, ὁ πλοῦτος, μιά ἐπιδειχτική χλιδή.

Σπαράγματα μνήμης ἀπό τίς ἀφηγήσεις τοῦ πατέρα. Τά χάνια: Τό Ντομουζλού, τό Ψαρόχανο, τοῦ Φασουλᾶ, τό Μπογιατζήδικο, τοῦ Σαρρόκου. Ἡ μάταιη ἀναζήτηση σ' αὐτούς τούς ἀτέλειωτους μαιάνδρους, βαμένους μέ

χρώματα παστέλ, μέ ὤχρα Φλωρεντιανή, μέ βαθιά τερακότα Ἰωνική, μέ λουλάκι, μέ τό κίτρινο τοῦ κρόκου. Πρόσωπα τῶν σπιτιῶν μαδημένα ἀπό τίς βροχές ἀμέτρητων χειμῶνων, πασαλειμένα μέ σκούρια καί κάπνα, ντουδάρια πρησμένα σάν ἀπό κακό σπυρί, ξεκοιλιασμένα, ἔτοιμα πιά νά σωριαστοῦν καί νά πεθάνουν μπρός στά πόδια σου.

Εἰκόνες. Χαγιάτια πλακόστρωτα, καθώς τό μάτι τά κλέβει πάνω ἀπό πυκνές λόχμες γιασεμιοῦ καί μπουκαμβίλιας. Οἱ πέτρινοι ντουσεμέδες στίς αὐλές. Ἀλέες καί γλάστρες χωνευτές πάνω ἀπό τοξωτό ἀνώφλι. Ρόμβοι, τετράγωνα. Παράθυρα στενά, πρεδιάζια πέτρινα, ποδιές ἀπό μάρμαρο μέ κυματιστές γλυφές. Ὁρθοστάτες πού στηρίζονται σέ κυμάτια, πνοή ἀπόμακρη ἀρχαϊκοῦ ναοῦ. Οἱ λοξοί πρόβολοι τῶν μπαλκονιῶν μέ τίς ὀλόγλυφες καμπυλωτές κορνίζες. Διασταυρώσεις πολύκλαδες, ἀκτινωτές ἢ σέ ὁμόκεντρος στροβίλους, γύρω ἀπό τά λαξευτά ὑπέρθυρα. Τά κάγκελα μέ τούς ἐρωτιδεῖς, τά περιστέρια, τούς γρύπες, ἕνας ἀνεπανάληπτος κόσμος μυθικῶν φυτῶν καί ζώων. Ὁ θησαυρός τῆς παράδοσης πού ἀντιστέκεται μέσ στό ἐκρηκτικό μπαρόκ, λησμονημένος πιά δίχως φωνή μέσα στά πλουμιστά σκαλίσματα, τίς φιוריτοῦρες. Οἱ παραστάδες στίς πόρτες μέ τά σπασμένα κάνιστρα ἢ τ' ἀκρωτηριασμένα λιοντάρια. Οἱ ξύλινες πόρτες, δυσκίνητες, μέ торνευτούς ταμπλάδες, μέ παραστάσεις χάλκινες, ἔνθετες ἢ ἐγχάρακτες καί οἱ ἄλλες μέ ξύλα μαυρισμένα, μέ τά χοντρά περτσίνια καί τίς σταυρωτές τραβέρσες. Κι ἐκεῖνα τά ρόπτρα, ἕνα χέρι κλειστό, ἕνα κεφάλι λιονταριοῦ, σά σφραγίδες.

Ὁ ἥλιος παίζει μεσοῦρανα, πηδάει στίς ξεδοντιασμένες στέγες, κρύβεται στίς καμινάδες, στ' ἀττικά ἀκροκέραμα, κατρακυλάει στά κεραμίδια καί τίς ἀνάπηρες ὑδρορροές. Γυμνά καδάκια πού μαρμάρωσαν στό φῶς σάν τίς φιγοῦρες σαλτιμπάγκων. Ἀκίνητη σιωπή παντομίμας. Ἐνα ἀγόρι στό ἀνοιχτό παράθυρο, μνήμη ἀπό Αἰγυπτιακό φαγιούμ. Τρία κορίτσια παίζουν τό κουτσό. Τά δύο ξυπόλητα.

Οἱ Τοῦρκοι προβάλλουν μέσα ἀπό τό ὄνειρο τῆς ἱστορίας γεμάτοι πάθος πολεμικό, μεθυσμένοι ἀπό αἷμα καί ἔπαρση, ἀνδράποδα πολεμόχαρων σουλτάνων, σαράφηδες, πραματευτάδες, χτίστες, ἢ χαλαστές. Λεηλασίες καί σφαγές ἢ διαδρομή τους. Ἔτσι τοὺς κρατάει πάντα ἡ μνήμη. Μιά μοίρα σκοτεινή, πού, γύρω στό δέκατο αἰῶνα τοὺς μπήγει αἰφνίδια στά πλευρά τῆς Εὐρώπης, σά φοινικό μαχαίρι. Ἡ γῆ τῆς Μικρασίας κερδισμένη κόμπο στόν κόμπο μέ τό αἷμα τους καί τό δικό μας. Ὅσο καί νά σκεφτεῖς δέν τά χωρίζεις εὐκολα τοῦτα τά δυό. Οἱ λαοί μας βρίσκουν ἐδῶ τή ρίζα τους, τό ριζικό τους. Ὁ λόγος πού κάνει τό πλησίασμα τους πιό βολικό. Καί ἀγνότερο. Κι ἀκόμη ἡ γλῶσσα, συνήθειες στά ἴδια μέτρα, ἡ γνώριμη ἀφή, μιὰ εὐφροσύνη στό νοῦ ἀνεξήγητη πού ἀπαλύνει καί πνευματώνει ὥς καί τήν ἔσχατη λεπτομέρεια. Κοιτάζοντας αὐτά τά πρόσωπα στό λιμάνι, τό ἀπόγεμα. Βλοσυρά ἢ ἀδιάφορα, περίεργα ἢ ἀδηφάγα, μιὰ πονηριά πού ἀγρυπνάει κάτω ἀπό τά χαμηλωμένα φρύδια ἢ ἓνας πόθος φιλήδονος πίσω ἀπό τά κουρασμένα μουστάκια.

Χρώματα γνώριμα σέ ἀπαλές τονικές ἐναλλαγές, καθῶς διαβαθμίζονται γαλήνια στό γύρω χώρο. Νοιώθω καί πάλι τή ζωή, νά κυλάει ἀργά τόν προαιώνιο δρόμο της. Τίποτα δέν ξαφνιάζει. Μονάχα ἡ μνήμη ἀπό κάποτε νά τουπάει τήν ἀταραξία τῆς σιωπῆς. Ὄνόματα, ὀνόματα πληθος. Τοῦ Χατζηφράγκου, τ' Ἀρμένικα, τά Ἑβραϊκά, τό μεγάλο Τσαρσί. Κι ἀκόμη ὁ Φραγκομαχαλάς, τό Παραλλέλι, ἡ Μπελλαβίστα, ἡ Πούντα. Βορά στή τελείωση τῆς δημιουργίας. Τό αἷμα τῆς σφαγῆς βροντάει σά χθόνια μουσική κάτω ἀπ' τά πόδια μου. Ἀκόμη ἓνας κίνδυνος γιά νά μέ πάρει ἀπό τή στιγμή. Τό Καί.

Εἰκόνες. Πέρα ἀπό τίς φοινικιές τῆς προκυμαίας ἡ πορφυρή πυρκαϊά τοῦ δειλινοῦ στή θάλασσα. Αὐλακιές μέ γκρίζες, σπαθωτές σκιές. Μακρινές ἀπηχήσεις ἀπό χρώματα τοῦ Canaletto. Κίτρινο, βιολετί. Ἀραχνοῦφαντο αἶσθημα νόστου, μετέωρο στήν ὑγρασία. Ἡ ἀνεπαίσθητη αὖρα πού ἀνατριχιάζει τά νερά, σάν πνοή Θεοῦ. Τραπεζάκια καί χιλιάδες καρέκλες κάτω ἀπό τέντες. Παρα-

φροσύνη τοῦ κόκκινου. "Αντρες μέ ναργιλέ. Θαρρεῖς καί καταπίνουν φίδια σ' ἓνα ἔρεβος ἀλλόκοσμο. "Ένα πλῆθος μικροπωλητές ἀνάμεσα σέ ὅλα. Καλαμπόκια, παγωτά, σιμίτια καί σαλέπι. Γαβριάδες καί λοῦστροι. Περίπτερα φορτωμένα μέ ἄσεμνα περιοδικά. Έστιατόρια πολυτελείας. Οἱ σερβιτόροι μέ τό σμόκιν καί σκληρό κολλάρο. Καφενεῖα.

Τό λιμάνι, σχεδόν ἄδειο. Τά ντόκ καί τά σιλό στό βάθος. Σιλουέτες γερανῶν σάν τέρατα προῖστορικά. Οἱ σκοτεινοί ὄγκοι τῶν φορτηγῶν. "Ωρα πού δίνει διαστάσεις μυθικές στόν κόσμο. Πεζοί, αὐτοκίνητα, μόνιππα. "Από τούτη τήν ἄκρη μέσ' ἀπό τίς ἀκτίνες καί τίς καμινάδες, ἀμφιθεατρικά, οἱ Τουρκομαχαλάδες. "Η παλιά Σμύρνη, χαρακωμένη κατακόρυφα ἀπό τοὺς μιναρέδες, καθώς ἀνηφορίζει ἤρεμα πίσω ἀπό τοὺς βάρβαρους ὄγκους τῶν ξενοδοχείων, σβύνοντας ἀπαλά στό θάμπος τῆς πολιτείας.

Στόν ἀέρα οἱ δυνατές μυρωδιές στήν ἄπλα τῆς πελαγινῆς δροσιᾶς. Ψάρια τηγανιτά καί καπνοί, σκουπίδια, μύρα, ὑπόνομοι, φτηνές κολώνιες. Τά μαγαζιά πού ἀδειάζουν τά χυδαῖα φῶτα τους ἐπάνω στά κεφάλια τῶν περαστικῶν. "Αμανέδες παντοῦ. Σέ μισοσκοτεινές γωνιές κάποιοι ἄντρες μέ ξυρισμένα φρύδια, μέ βαμένα μαλλιά. Φωτεινές ρεκλάμες ὑπόσχονται διασκεδάσεις γιά κάθε γοῦστο. Σύντροφιές νέων πυκνώνουν στοὺς δρόμους. Κνίσσα ἀπό ντονέρ-κεμπάπ. "Η νύχτα ἀνοίγει τήν κοιλιά τῆς Σμύρνης μέ ἐκπλήξεις καί μέ τήν ἀποφορά της.

Τό ξενοδοχεῖο Kaya, στή συνοικία Çankaya. Χῶρος ὑποδοχῆς μέ γοῦστο βαρβαρικό. Κίνηση λιγοστή. Μιά τηλεόραση φορτίζει τήν ἄνοστη ἀτμόσφαιρα μέ γιόλ καί σαρκί. "Εθνικοί σκοποὶ τῶν Τούρκων. "Ο νυσταγμένος ὑπάλληλος ἐποπτεύει τά πάντα πίσω ἀπό ἀργοκίνητα σύννεφα καπνοῦ. Μάτι φιδιοῦ κάτω ἀπό τά βαριά του βλέφαρα. Λέει πῶς δούλεψε σ' Ἑλληνικά καράβια, πῶς ἀγαπάει τοὺς Ἑλληνες. Μιλáει Ἑλληνικά. "Ένα σακουλάκι καφέ γιά νά μοῦ ἔρει δωμάτιο. "Ολες οἱ συναλλαγές στή χώρα αὐτή χρειάζονται ὑπομονή καί μπαξίσι. Οἱ συμφωνίες παίρνουνε χρόνο. Κανείς δέν βιάζεται. "Ένας

τρόπος ζωῆς, πού ἔχει βαθιά περάσει μέσα στή νοοτροπία τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Τό δωμάτιο μου στόν ἕκτο ὄροφο ἀφήνει τή θεά ἐλεύθερη ὡς τό βάθος τῆς θάλασσας. Ἐνα πλῆθος ἀντένες, οἱ πολύχρωμες τέντες, φοινικιές. Κι ὕστερα τό πηχτό γαλάζιο τῶν νερῶν. Μπαλωμένα σεντόνια μέ ἀμφίβολη καθαριότητα. Τό μπάνιο δίχως παράθυρο ἐρεθίζει ἐμετικά τή μύτη, σάν τούς παραδοσιακοὺς ἀπόπατους τῶν παιδικῶν μας χρόνων. Στ' ἀλήθεια εἶναι καταπληκτικό. Τό καθετί ἐδῶ σέ βεβαιώνει, πῶς, ὅτι χαλάει μιά φορά δέν ξαναφτιάχνει. Ραγισμένες λεκάνες, βρύσες πού στάζουν, ξηλωμένα πλακάκια, μωσαϊκά λιγδιασμένα. Ἐκείνη ἡ ἔντονη αἴσθηση τῆς ἐγκατάλειψης, τῆς παρακμῆς καί τῆς κακογουστιᾶς. Ἄν ἀναγκάζομαι νά τά θυμᾶμαι ὅλα ἐτοῦτα, εἶναι γιατί οἱ ἐντυπώσεις αὐτές, ὅπως ὁ ἴσκιος μου, μέ ἀκολουθήσαν παντοῦ ἀργότερα σ' ὅλες τίς πολιτεῖες πού πέρασα. Καθώς ἡ ἴδια ἡ ζωή τους, φαίνονται ὅλα παρατημένα στήν κρυφή, τήν ἀνέλεγκτη μοίρα, πού ἀποφασίζει ἀντί γιά τούς ἴδιους τούς Τούρκους.

Ἡ κεντρική ἀγορά τῆς Σμύρνης ἀπλώνεται πίσω ἀπό τό ξενοδοχεῖο, ἀνηφορίζοντας ὅλο τό μάκρος τῆς συνοικίας Çankaya, μέσ' ἀπό δέντρα, πάγκους καί τέντες. Δύσκολα μπορῶ νά μιλήσω γιά τή σχέση της μέ τούς παμπάλαιους μύθους τῆς Ἀνατολῆς. Στή μνήμη πάλι τό μεγάλο Τσαρσί. Αὐτός ὁ τόπος βουλιαγμένος στή μέρα ὅλο φῶς, μέ τά δέντρα του θάλλοντας ὀλοζώντανα κι ἐκείνη τήν ἔνθεη δύναμη, πού ἐξάπτει τό νοῦ καί πυρπολεῖ τήν κάθε δραστηριότητα. Ἰδιόρρυθμος κόσμος, πού χαίρεται μιά δικιά του ζωή μέ φωνές καί καπνοὺς κι ἀμανέδες σέ μιά θάλασσα ἀπό χρώματα, ὄγκους καί πολύπλοκους, ἡχητικούς συνδυασμούς.

Ὁ δρόμος τῆς ἀγορᾶς, ἀνηφορίζει στενεύοντας, καμπύλος. Καθώς τό κέρας τῆς Ἀμάλθειας. Ἀφήνομαι ἄγρυπνος μέσα στό πλῆθος. Παρατηρῶ ἢ μαντεύω τίς συναλλαγές, θεμιτές ἢ ἀθέμιτες. Πανάρχαιη γνώση τῶν ἐμπόρων. Ἐκείνη ἡ δύναμη πού ἀγρυπνάει πίσω ἀπ' τήν

κνίσσα καί τή βαβούρα. Σκόρπιες εἰκόνες, σπαράγματα ἐντυπώσεων, λάμπεις ἀπό ἐκρηκτικές στιγμές. Σωροί ἀπό φρούτα, πού ξεχειλίζουν πλούσια στίς πρόχειρες προθήκες. Χνουδάτα ροδάκινα σπιθίζοντας στόν ἥλιο, ρόδινα, κίτρινα, βελουδένια, ἔτοιμα λές νά ἐκραγοῦν στό φῶς. Τραγανιστά σταφύλια μέ τό χνῶτο τῆς αὐγῆς ξεχύνονται ἀπό τά καλάθια τους. Μαβιά καί ἄσπρα καί κόκκινα βαθιά καί σκοῦρα μαῦρα. Δαμάσκηνα ὅλο σφρίγος πρωινό, θαμπά μενεξεδένια. Πυραμίδες καρπούζια καί κροκάτα πεπόνια. Ἐπαφή τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπό τίς αἰσθήσεις. Χρώματα, μυρωδιές, ἐκεῖνος ὁ ἀμέρευτος ἐρεθισμός πού σέ ὁδηγεῖ στήν πρώτη ἀρχή τῆς δημιουργίας.

Στή μνήμη πάλι τό μεγάλο Τσαρσί. Στή μνήμη οἱ ἀρχαῖοι δεσμοί τοῦ ἀνθρώπου μέ τή γῆ. Ἀναρωτιέμαι, ἀπό ποῦ νά πηγάζει τάχα ἡ ἀφθονία. Ἀναρωτιέμαι, πῶς μοιράζεται. Ἐτοῦτος ὁ λαός μέ τό γιγάντιο ἐθνικισμό του, φουσκώνοντας, πέφτοντας, ἀνάλογα μέ τίς ἱστορικές ἀνάγκες, θαρρεῖς καί δέ μετέχει πιά σέ τούτη τήν ἔνθεη προσφορά. Τό χάσμα ἀνάμεσα στή δυστυχία του καί τήν περίσσεια τοῦ Θεοῦ.

Εἰκόνες, πάλι. Ὑπαίθρια μαγαζιά, αὐτοσχέδια, πάγκοι πού κολυμπᾶνε στήν πηχτή μᾶζα τῶν χασομέρηδων. Πελώρια, μπακιρένια καζάνια, λουκουμάδες, πού κοχλάζουν στό λάδι. Ντονέρ κεμπάπ καί σουβλάκια, μύγες. Οἱ καρότσες μέ τά πεινιρλί καί τίς μπουγάτσες, σουτζούκια ψητά, βραστά κεφαλάκια. Κι ἀπό τά δύο πεζοδρόμια τό ἀδιάφορο πλήθος τῶν ἀνθρώπων, πού κλείνεται μέσα σέ σφάγια καί πουλερικά, κρεμασμένα ἐπιδειχτικά στά τσιγγέλια τους. Ὁρμαθοί λαχανικά μέ τή φρεσκάδα τῆς ψιχάλας, στραφταλίζοντας μέσα στό φῶς. Ραπανάκια καί λάχανα, παντζάρια, καρότα καί ντομάτες, πού ἀνάβουν πυρκαϊές στόν ἥλιο, οἱ ζωντανές ἀφηγήσεις τῶν θαυμάτων. Ἐτοῦτο τό ποτάμι τῶν περαστικῶν, τό ἀργόσυρτο καί τελετουργικό, μιά λιτανεία. Ἀνηφορίζω κι ἐγώ δοξάζοντας μαζί του τόν Ἀλλάχ. Καταβροχθίζω μέ τά μάτια μου σουτζούκια καί παστουρμάδες ἀπό τήν Καισάρεια, τουλουμοτύρια καί κασέρια, σκουμπρί καί λακέρδα ἀπό τό Βόσπορο. Εἶναι ἡ φαντασίωση τούτης

τῆς ὥρας, πού μέ κάνει ἀπρόσκλητο συνδαιτημόνα στό μεγάλο αὐτό τραπέζι τῆς ἀγάπης.

Κατηγορίζοντας γιά τήν παραλία μέσα ἀπό τά παλιατζήδικα. Εἰκόνα *Γιουσουρούμ*. Ἄτακτα ἐμπορεύματα, καινούργια, παλιά, μισοκαινούργια, μ' ἐκείνη τήν ἄχρηστη ἐνέργεια πού ἀποπνέει τήν ἀποφορά της στόν περαστικό. Στρατιωτικά χιτώνια καί ἀρβύλες, συστοιχίες παντελονιῶν, φορεσιές κρεμασμένες ψηλά, σάν ἀπαγχονισμένα φαντάσματα, καπέλα γιά ὅλες τίς παραξενιές τῶν ἀνθρώπων. Τσαλαβουτάω ἀνάμεσα σέ βίδες, παλιά σιδερικά, ἐξαρτήματα σκόρπια, ἄγνωστες συσκευές, τμήματα μηχανῶν, βιβλία, γραμμόφωνα, χυμένα τυχαῖα στό δρόμο, σά σκουπίδια. Πίσω ἀπό τοὺς πάγκους σαράφηδες καί μικροπωλητές μέ τά κακέκτυπα τουριστικά ἐνθυμήματα χασμουριοῦνται ἢ ὀνειροπολοῦν. Ὁ λυπημένος κόσμος ἐνός ἄθλιου ξεπεσμοῦ, πού σβύνει καί χάνεται ὡς τίς ἀρχές τοῦ μεγάλου ἐμπορικοῦ δρόμου, στή λεωφόρο Ἀτατούρκ.

Αὐτός ὁ δρόμος, ἡ ἀνατολική παρυφή τῆς Εὐρώπης, δυτικό σύνορο τῆς Ἀνατολῆς. Εἰκόνα ἀποθέωσης τῶν ἀντιθέσεων. Λεωφορεῖα καί αὐτοκίνητα, πεζοί, μοτοσυκλέτες καί μόνιππα, ἀραμπάδες, ποδήλατα. Στά πεζοδρόμια οἱ ἔμποροι κακοποιοῦν ὅλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου, προσκαλώντας τοὺς περαστικούς νά ψωνίσουν. Στρατιές μικροπωλητῶν. Πόρνες πού καπνίζουν φιλήδονα στίς γωνίες. Πολυάνθρωπη θάλασσα ἡθῶν, παραδόσεων, πολιτισμῶν. Τουρίστες, ἀργόσχολοι, προαγωγοί, χωροφύλακες, πλανόδιοι ἔμποροι, στρατιῶτες, Γιουροῦκοι. Μιά ἐκθεση σπαρταριστή ἀπό χειρονομίες, πρόσωπα καί φωνές.

Εἰκόνες ὡς τό παλιό τζαμί. Ἕνας Γιουροῦκος φυσάει δυνατά τή μύτη του στό δρόμο. Λαβή μέ τό δείκτη καί τόν ἀντίχειρα. Μέ τήν ἀνάστροφη τῆς παλάμης συμπληρώνει τήν πανάρχαιη κίνηση. Ὁ κοντόχοντρος ἔμπορος ὀρκίζεται στόν Ἀλλάχ ὅτι πουλάει μέ ζημία. Τό κόκκινο πρόσωπο του ἔτοιμο νά ἐκραγεῖ μέσ στήν ἀπόγνωση καί τόν ἰδρώτα. Ἡ χοντρή Τουρκάλα πού σέρνει ἀπ' τό χέρι

Ένα παιδί πού τσιρίζει. Μέσα από τά φαρδιά πασούμια της οί τρύπιες φτέρνες χάσκουν σά στόματα πού σέ κοροϊδεύουν.

Τό παλιό τζαμί, μιά ὄαση δροσιᾶς. Φαντασμαγορικό παλάτι λουλουδιῶν κάτω από τά ὑπόστεγα. Ἄνθη καί φύλλα, χρώματα καί χυμοί, ἀρώματα πού πνίγουν τό τζαμί ὁλόγυρα. Περνάω μέσ' ἀπό τούς πάγκους ὡς τήν παραλία. Βιτρίνες μέ κραυγαλέα ἱκακογουσιᾶ. Χυδαία πολυτέλεια. Ὁ δρόμος ἤρεμος ὡς τήν πλατεία τοῦ Κεμάλ. Ὁ μέγας ἐπαναστάτης ἔφιππος λιάζεται κάτω ἀπό τόν πύργο τοῦ ρολογιοῦ. Σμήνη ἀπό μικρά παιδιά παίζουν στά πόδια του. Παραδομένες ἀξίες τῆς ζωῆς καί ἰδέες ξενόφερτες, πού γονιμοποιοῦν ἀδιάκοπα ἀναζητήσεις νέες τοῦ Τούρκικου λαοῦ. Ἡ Σμύρνη, καθὼς καί οἱ ἄλλες μεγάλες πολιτεῖες τῆς Τουρκίας, ἀναζητάει τό δρόμο της μέ μιά πίστη ἀμφίδολη, μέ κρυφή ὀργή. Ἐκείνη τήν ὀργή πού σιγοκαίει σάν ὑπόγεια φωτιά ἐνός ὑπουργοῦ ἡφαίστειου, ἔτοιμου, λές, νά ἐκραγεῖ κάθε στιγμή.

Ἔφεσος.

Τό μεγαλεῖο τοῦ μέτρου.

Τό ἄλλο πρωί γιά τήν Ἔφεσο. Ἡ μνήμη πασχίζοντας νά ζωντανέψει ἄλλες ἀφηγήσεις. Ἐνας ἄτακτος σωρός ιδέες πού ἀκολουθοῦν ἡ μιά τήν ἄλλη, εἰκόνες καί πράγματα πού ἀνακατεύει ἡ γύμνια τῆς ἀμεσότητας. Ἡ δυστυχία τοῦ Τούρκικου λαοῦ μεγαλώνει, θαρρεῖς, καθώς βαθαίνουμε στήν ἐνδοχώρα. Μπορεῖ μονάχα νά φαίνεται πιό καθαρή, μά εἶναι τό ἴδιο. Τό ἄθλιο τέλος τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀκόμα τόσο κοντινό, γιά νά μποροῦν νά τό χωνέψουν εὐκόλα οἱ Τοῦρκοι. Αὕτῃ ἡ ἐπικίνδυνη παγίδα γιά τήν ψυχοσύνθεση τους. Εἶναι κι ἄλλες παγίδες, μά ἐτούτῃ εἶναι πιό ὕπουλη. Θαρρῶ πώς ὁ λαός αὐτός ἀκόμα ζεῖ κάτω ἀπό τόν ἐφιαλτικό ἴσκιό τῆς Σουλτανικῆς τυραννίας. Μιά χούφτα πλούσιοι πού συντηρεῖ τή μπεῖκη νοοτροπία τῆς κι ἐκεῖνα τά ἑκατομμύρια τῶν ξεγραμμένων πού σέρνονται σέ μιά πατροπαράδοτη δουλοπρέπεια. Χιλιάδες τεχνάσματα καί τρόποι καταπίεσης πού διατηροῦνε τό συσχετισμό. Αὐτό τό ἀπίστευτο χάσμα τῆς ἀνισότητας.

Τό αὐτοκίνητο κυλάει σχεδόν ἀθόρυβα στό δρόμο. Χωράφια μετέωρα στήν πρωινή δροσιά. Πουλιά. Ἀποθῆκες, συνεργεῖα. Μιά ἡσυχία θανάτου ἀπό παντοῦ. Νοιώθεις κάτω ἀπό τούτῃ τή σιωπή τά πάθη πού φυτρώνουν ἄγρια. Ἡ βία μέ ὅλα τά πρόσωπα τῆς. Ὁ ἐφιάλτης

ένός απροσδόκητου θανάτου δίνει μορφή στην καθημερινή ζωή. Οί δύσκολες μέρες τών Τούρκων πού γίνονται ακόμη δυσκολώτερες. Τό βλέμμα περνάει ξυστά πάνω από την άσπρισμένη μάντρα. Χριστιανικοί σταυροί από μάρμαρο. Οί πιά πολλοί σπασμένοι. Έλληνικό νεκροταφείο, ίσως. Νεκροί του '22. Έ τραγική ήλιθιότητα της λεγόμενης μεγάλης ιδέας. Έ μεγάλη σφαγή. Μάντρες μέ κυπαρίσσια. Κι εκείνα τά χαμόσπιτα μέ τή σιωπηλή τους φτώχεια, πού δέν διαμαρτύρεται. Έρημοι δρόμοι. Έ Σμύρνη πίσω μας, καθώς απομακρύνεται μέσα στό τριανταφυλλί της θάμπος. Άγωνίες καί λάμψη, μνήμες καί προοπτικές. Ό ύστατος χαιρετισμός της μένει στά μάτια, νά μās βασανίζει. Λίγες εκατοντάδες μέτρα ακόμη, ώσπου ν' αλλάξει τό τοπίο ξαφνικά στό βαθύ χλωροπράσινο του κάμπου.

Χωράφια μέ καπνό, χωράφια μέ μπαμπάκι, συκιές, άμπέλια. Κάθε τόσο οί πυκνές συστοιχίες τών δέντρων. Καβακιές, κυπαρίσσια. Οί λόγχεις τους στόν ουρανό σά μιναρέδες. Χρώματα της πατρίδας. Τό ξανθό, τό καφέ, τό άσημί καί τό πράσινο. Βλάστηση Άττική. Μέχρι τό Torbali καί μέχρι τό Selçuk άπαράλλαχτο. Έτοῦτα τά τετράγωνα της γῆς στην αὔστηρή γεωμετρία τους. Άνεδασμένο πρωί. Ένα φῶς μενεξεδένιο, τ' άκουμπās μέ τά χέρια σου. Βαφή του κρόκου στά μακρυνά βουνά. Έ τρέλλα τών πουλιῶν. Άπό τή φρέσκια γῆ ή ὥρα της μεγάλης συνείδησης, πού ανεβαίνει στή σιγή της μέρας.

Ό στενός δρόμος πού ξεκόβει αἰφνίδια από τή δημοσιά στή μέση περίπου της διαδρομῆς μας για τό Αἰδίνι σέρνεται σάν τό φίδι μέσα από τά κουρεμένα χωράφια καί τίς θημωνιές ὡς τά ἔρειπια της Έφέσου. Εἰκόνες ἐπάνω από κάποιες ὑπέργειες αὔλακες νεροῦ. Τά σκόρπια, λιγοστά δέντρα, ἔρειπωμένες αποθήκες, στάβλοι, μαγγανοπήγαδα. Κουροῦνες. Τό βαθύ κίτρινο τών διψασμένων λειβαδιῶν. Θεσσαλικός ἀπόηχος. Οί χωρικοί σκυμένοι πάνω στόν ψίθυρο της γῆς. Μυρωδιά του χόρτου καί της κοπριάς.

Έ ἔνδοξη πόλη του Λυσίμαχου. Ό πανάρχαιος μῦθος πού ἀναφέρεται στην ἱδρυση της μιλάει για τήν ἀμα-

ζόνα Ἐφεσο. Αὐτός ὁ τόπος, χιλιάδες χρόνια θρύλων καί παράδοσης, ἱστορίας καί μύθων. Ἡ Ἐφεσος, κλειδί τῆς Μικρασιατικῆς ἐνδοχώρας στό Αἰγαῖο, ἡ πόρτα τῆς Ἀνατολῆς. Σφαγές, κατακτήσεις καί πολιτισμοί, πού σώριασαν σέ κύματα ἀπανωτά ἀλλόφυλοι λαοί καί ἀλλόθρησκοι σέ τούτη τήν πόλη τῆς χλιδῆς καί τοῦ λαμπροῦ μεγαλείου. Ἡ Ἐφεσος, τό χωνευτήρι τῶν κατακτητῶν, τῶν μέτοικων καί τῶν ἐπιδρομέων, ὁ πιό μέγας καί ὁ πιό καλά διατηρημένος χώρος πού εἶδα ποτέ. Πουθενά ἡ ἀρχαία παγανιστική παράδοση δέν ἔσμιξε τόσο ἥσυχα, τόσο ἀρμονικά μέ τή θέρμη τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Πουθενά ἡ λατρεία τοῦ σώματος, πού ἄνθισε στά χρόνια τά ἐλληνιστικά καί τά Ρωμαϊκά, δέν κύλισε τόσο ἥρεμα στό σιωπηλό μυστικισμό καί τήν ἀσκητική μέθεξι τῶν πρώτων Χριστιανῶν. Ἡ Ἐφεσος ἀρμοδένει σφιχτά τή μεγάλη τέχνη μέ τή καθημερινή ζωή, τό μύθο μέ τήν ἱστορική παράδοση, τόν πλοῦτο μέ τίς πιό μύχιες πνευματικές ἀναζητήσεις. Στή μνήμη ὁ μέγας Ἡράκλειτος. Στή μνήμη ὁ Ἀρτεμίδωρος.

Στά ἐρείπια. Ἐκείνη ἡ ἄγνωστη δύναμη, πού ἀνασαίνει παντοῦ τό ὑπέρτατο κάλλος. Γνώση τῆς μεγάλης συνείδησης μέσα στίς ἔρημες στοές καί τίς ἀτέλειωτες κιονοστοιχίες. Ἦχοι ἀπό βήματα στό μεγάλο, πλακόστρωτο δρόμο. Ἡ λεωφόρος τῶν Κουρατόρων, πού ἔφερνε στό θρυλικό Ἀρτεμίσιο. Ἐτοῦτος ὁ ναός, τό πιό ἔξοχο δεῖγμα τοῦ Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ σέ ὅλο τόν ἀρχαῖο κόσμος. Γιά τήν παράδοση τό ἓνα ἀπό τά ἑφτά θαύματα. Σχεδιαστές, ἀρχιτέκτονες, ἓνα πλῆθος ὀνόματα πού ἡ μνήμη τους σκεπάζει ἓναν αἰῶνα. Ὁ Χερσίφρονας, ὁ Μεταγένης, ὁ Παιώνιος, ὁ Δημήτριος. Ἡ θλίψη νά κοιτᾷς τά λιγοστά ἐρείπια πού ἀπομένουν τώρα.

Ὁ ναός τοῦ Ἀδριανοῦ. Τέσσερα βάθρα γι' ἀναθήματα. Κολῶνες κορινθιακές στόν πρόναο στηρίζουν τήν ἀψιδωτή καμάρα. Στή μέση τῆς ἡ προτομή τοῦ αὐτοκράτορα. Πίσω, συμμετρικά, ἡ τετράπλευρη πύλη μέ ἡμικύκλια μετόπη. Ἀνάγλυφο μποῦστο γυναίκας, ἴσως θεά. Ὑστερα τό Ἡρῶο τοῦ Μόμμιου. Ὑστερα ἡ κρήνη τοῦ Τραϊανοῦ. Κι ἀριστερά τό στάδιο. Ἀναλογίες καί σχέδια

τῆς Ἀλεξανδρινῆς παράδοσης. Πολλές ιστορικές μαρτυρίες σχετίζουν τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μέ τόν Νέρωνα. Βορειότερα τό *Γυμνάσιον τοῦ Ἀντωνίνου*. Ἐρείπια ἀπό τό ναό τοῦ Ἀπόλλωνα. Καί, τέλος, οἱ *Ρωμαϊκές θέρμες*.

Ἡ θέα τοῦ νοῦ ἰσορροπεῖ ἀνάμεσα στή λεπταίσθητη χάρι τῶν Ἰώνων καί τήν πληθωρική μεγαλοπρέπεια τῆς Ρωμαϊκῆς παράδοσης. Ὅπου κι ἂν δεῖς, αὐτές οἱ πέτρες, οἱ κίονες, οἱ σαρκοφάγοι. Στοές, δρόμοι πλακόστρωτοι, ἐπιτύμβια, στήλες καί ἀνάγλυφα, ἀφιερώματα, Χριστιανικοὶ ναοί. Διαστάσεις καί ὄγκοι πού σκεπάζουν ὅλη τήν ἄπλα τῆς ἀνθρώπινης ἔμπνευσης, χαριτωμένες, ἀγέρωχες, ὑπερβατικές. Ἐκείνη ἡ θεϊκή δεξιότεχνία, ἡ ἰσόρροπη αἴσθησις τοῦ μέτρου. Ἀλλά, ταυτόχρονα καί ἡ κραυγή ἐνός ἀλλαξονικοῦ μεγαλείου. Πίσω ἀπό τήν ἀτάραχη σιωπή τους ἡ ἱστορία τῆς Ἐφέσου, ὁ δρόμος τῆς Ρωμιοσύνης. Ἡθός καί πνεῦμα πού φυσάει τή θεϊκή πνοή, ἐκείνη ἡ ἄγνωστη δύναμις ὡς τίς ἀκραῖες καί τίς ἀσήμεντες γωνιές στούς θριγγούς καί τ' ἀετώματα. Ἡ ἱστορία πού ἀραδιάζει σέ μένα τόν ἀμύητο πληροφορίες σκόρπιες, ψήγματα γνώσης καί εἰκόνες ἀπ' τό παρελθόν, δίχως εἶρμό καί τάξιν. Κοιτάζοντας αὐτό τό ἀκτινοβόλο πέλαγος τῆς ὁμορφιάς. Στή μνήμη ἓνα πλῆθος βασιλεία, δημοκρατίες καί τυραννίες ἀπανωτές, βασιλιάδες καί πραῖτορες, κονσουλάριοι, αὐτοκράτορες. Οἱ Πέρσες Ἀχαιμενίδες, ὁ Κροῖσος, ὁ βασιλιάς τῆς Περγάμου, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, οἱ Ρωμαῖοι. Ὑστερα οἱ Πορφυρογέννητοι, οἱ Τουρκομάνοι, οἱ Μογγόλοι, οἱ Σελτζοῦκοι, οἱ Ὀθωμανοί. Βαθιά ἡ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου. Μιά δύναμις προαιώνια, ἀκαταμάχητη πίσω ἀπό τήν πολυτάραχη διαδρομή τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου του.

Ἀρκαδιανή ὁδός. Ὁ φημισμένος δρόμος πού ἔφερνε ἀπό τό θέατρο ὡς τό λιμάνι, διασχίζοντας τό πιό πλατύ τό πιό μεγαλόπρεπο κομμάτι τῆς Ἐφέσου. Μῆκος πάνω ἀπό πεντακόσια μέτρα. Τά ἔχνη του ἀκόμη ἔντονα ἐδῶ. *Τό Θέατρο*. Λίγα μονάχα μέτρα χαμηλότερα, στ' ἀνατολικά. Διαστάσεις φοβερές. Τό ἀνακαίνισαν ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι γιά τίς ἀνάγκες τους. Ἐντυπωσιάζει τό μέγεθος καί ἡ τεχνική του. Κρήνη Ἑλληνιστική. Οἱ κρουνοί τῆς

τρία κεφάλια λιονταριού. Μπροστά κολῶνες κορινθιακές. Ἡ Ἀγορά, ἓνα ἐπίπεδο πιά χαμηλά, στά δυτικά. Ἡ θλίψη ἀπό ἓνα χέρι σπασμένο, μισό κεφάλι, βάθρο ἀδειανό, τό κεφάλι ἑνός ἀλόγου. Ὑστερα τό Ὠδεῖο. Ἡ πέτρα, ὁ σχιστόλιθος, ὁ πωρίτης, τό μάρμαρο. Ὅγκοι. πού παίζουν σέ ἀναβαθμούς πάνω ἀπό τό διάφανο, ξανθό φῶς. Λεπτοφυεῖς ἱριδισμοί, πού ἐξαγνίζουν τό πνεῦμα. Ἐτούτη ἡ αἴσθησις τῆς πρώτης πηγῆς, καθὼς ἀναλύεται σέ ὠκεανούς ἀποχρώσεων. Τό καστανό, τό καφέ, τό σκοῦρο κεραμιδί τῆς τερρακότας. Ἰχνη σκουριᾶς, τό μαῦρο, τό κόκκινο, ἀνεπαίσθητες ἀποχρώσεις τοῦ σταριού. Ἀκόμη τό πορτοκαλλί, τό χρυσό καί τό ρόδινο, ἡ ὥχρα. Χυμοί ἀπ' τῆς δαγκωματιῆς τοῦ ἡλίου, πού ἑναρμονίζεται στήν ἀρρενωπή μεγαλοπρέπεια τῶν χιλιετηρίδων.

Ἡ ὀνομαστή βιβλιοθήκη τοῦ Κέλσου, σ' ἀνατολικά τῆς Ἀρκαδιανῆς. Μαρμάρινη διώροφη, ὀρθογώνια. Δεῖγμα κι αὐτό μοναδικό ἰσορροπιοῦ συγκερασμοῦ τῆς Ἑλληνιστικῆς παράδοσης καί τῶν νεότερων τρόπων δομῆς, πού δίδαξαν οἱ Ρωμαῖοι. Νόθος κορινθιακός ρυθμός τῆς παρακμῆς. Τετραπλές συζυγίες μέ κολῶνες δίχως αὐλακες, πού συγκρατοῦν μέ ἀνέμους χάρι τ' αἰετώματα, γδαρμένα, μουτζουρωμένα ἀπό τοὺς καιρούς. Τέσσερις θύρες σύμμετρες ἀνάμεσα τους. Εὐρύχωρες γραμμές, πού ἀνασαίνουν ἄνετα στό χῶρο. Ἀπίστευτη ποικιλία ἀπό σχήματα κι ἐπιφάνειες, μοιράζοντας ἁρμονικά τοὺς ἴσκιους στά τόξα, τίς γωνιές καί τίς καμπύλες. Μαστοριά λεπτολόγα, πού κάποτε φτάνει ὡς τήν ἐπιτήδευση, κατακτώντας τόν εὐκολο ἐντυπωσιασμό. Ὁλόκληρο τό ὑποβλητικό οἰκοδόμημα, ἀναστηλωμένο ὡς ἓνα βαθμό καί συλημένο ἄγρια. Αὐτή ἡ βεβήλωση τῶν ἀμνητῶν.

Ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία πού ἀπλώθηκε πάνω στήν ἀρχαία Ἐφεσο, ὅμοια γνωστή γιά τήν ἀκμή καί τή λαμπρότητα τῆς. Αἶγλη αὐτοκρατορική. Τά τεῖχη τῆς, πέρα ἀπό τοὺς ὀρθογώνιους πύργους τοῦ Λυσίμαχου, ἄφηναν ἔξω σημαντικό κομμάτι ἀπό τό νότιο τμήμα τῆς ἀρχαίας πόλης. Πλήθος ἐρείπια ἀνάμεσα σ' ἀγκάθια καί τά βούρλα. Ἡ

νέα πόλη σεβάστηκε τήν παλιά παράδοση. Οί ἀρχαῖοι ναοί στέγασαν τήν καινούργια λατρεία. Σήμερα δύσκολα ξεχωρίζεις πιά τίς δύο ἐποχές. Ἄλλες ἐκκλησιές ἐδῶ κι ἐκεῖ φύτρωσαν μέ τά χρόνια. Ἡ μεγαλόπρεπη βασιλική τῆς Θεοτόκου μέ τό ξεδοντιασμένο τροῦλλο, ἡ ἄλλη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Εὐαγγελιστή. Ἀπό τήν τελευταία, πού, σύμφωνα μέ τήν παλιά παράδοση, ἔχτισε ὁ Ἰουστινιανός, μονάχα λίγα χαλάσματα ἀπομένουν. Ἐτούτη ἡ πολυτάραχη ἐποχή κυρίαρχη στό νοῦ. Μνῆμες πού ἀστράφτουν στό σκοτεινό βυθό τῆς ἱστορίας. Ἐκκλησία τῆς Ἐφέσου. Ἀπόστολος Παῦλος, Ἀκύλας. 54 μ.Χ. Τρίτη Οἰκουμένη Σύνοδος. Καταδίκη τῶν Νεστοριανῶν 449 μ.Χ. Ἐπιστολές τοῦ Παύλου. Μαρτύριο τοῦ Παύλου. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἐρεῖπια ἡ ἐφιαλτική φυλακή του.

Περασμένο μεσημέρι, ἡ ζέστη πού στομώνει τίς αἰσθήσεις. Τοῦτος ὁ χώρος, θωρακισμένος στήν ἀνέγγιχτη σιωπή καί τό θρησκευτικό μεγαλεῖο του δέν εἶναι ἀπλά ἓνα τοπίο. Εἶναι δοξαστικό. Μέσα στά κοματιασμένα μάρμαρα, τό ἀνεξήγητο θάμπος τῆς δημιουργίας, ἡ λεπτή, μυστηριακή ἐνέργεια πού φωσφορίζει σάν αἴγλη μυθική στή λάμψη τῆς ἡμέρας. Σιγή τοῦ νοῦ πού ὁδηγεῖ στή μεγάλη δόξα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χώρος κλεισμένος ὁλόγυρα μέ λόφους, πού γέρνουν ἡρεμα σέ μαλακές κλιμακώσεις ὡς τά ἐρεῖπια. Μακρυνά, κρεμασμένα στά σύννεφα, τά δύο δουνά, τό Παναγίρι καί τό Μπουλμπούλ. Ἀπό ὅσο σκέφτομαι δέν βρίσκω μίαν, ἔστω, δραστηριότητα, πού νά μήν ἄφησε ἐδῶ τά ἴχνη της. Οἱ μεγάλοι ἀγῶνες: Ἐφέσια, Κοινά, Μεγάλα Ἀρτεμίσια. Οἱ ἔμποροι, πού κίνησαν τήν ἀχόρταγη δίψα τοῦ κέρδους. Ἀγῶνες μουσικοί. Ἡ λεπτή φροντίδα γιά τό πνεῦμα. Τό θέατρο, οἱ βιβλιοθήκες, τά ὠδεῖα. Ὁ νοῦς ὁλάνοιχτος στόν κόσμο, μά καί στά μυστικά μηνύματα τῆς ψυχῆς. Αὐτές οἱ μυλόπετρες τῆς ἱστορίας μέ τίς ἱντριγκες, τά μίσση, τίς σφαγές, τά φονικά τους. Θρησκεῖες καί πολιτισμοί, συναλλαγές, φυλές πού σπαράχτηκαν καί ἀφανίστηκαν. Ντόπιοι καί πάροικοι, καταχτητές, πολεμάρχοι, σαράφηδες, ἔμποροι, στρατηγοί καί φιλόσοφοι. Μεγαλοπρέπεια βυζαντινή ἢ δωρική λιτότητα, βαρβαρική χλιδή ἢ μέτρο Ἑλλη-

νικό, ἀδιάφορο. Ὁ ἴδιος νοῦς πού ὁδηγεῖ στήν πρώτη αἰτία.

Ἀσπρίζει ἡ μέρα, χύνεται σάν γάλα μητρικό στά μάρμαρα, τά τρέφει. Ἡ Ἑφεσος μοιάζει νά ἐπιπλέει διαλυμένη, ἀδέβαιη, γεμάτη μυστήριο καί ἀσάφεια μέσα στό χρόνο, πέρα ἀπ' τό χρόνο, ἄχρονη. Οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες, μονάχη βέβαιη παρουσία. Λόγχεσ καί κράνη ἀστράφτοντας στόν ἥλιο. Τό κόκκινο περιδραχιόνιο μέ τό ἄστρο καί τό μισοφέγγαρο. Μέσα στήν ἁρμονία τούτης τῆς ὥρας, οἱ νυσταγμένοι αὐτοί ἀπόβλητοι φαντάζουν μακρινοί καί ξένοι. Σάν ἱερόσυλοι. Ἐτούτη ἡ βαρβαρότητα, καὺμός ἀγιάτρευτος πού δέν τελειώνει. Τόσα ποτάμια αἵματος, τόσοι νεκροί ἐξευτελίζοντας τό μάταιο μεγαλεῖο τῶν ἡγεμόνων, ταπεινώνοντας τήν ἀλαζονική τους ἐπαρση, τήν ἐφήμερη δόξα τῶν λαῶν. Σωρός ἰδεῶν πού φέρνει ἡ ὥρα. Πίσω ἀπό τόν συνωστισμό αὐτό, ἐκεῖνο τό ἕνα, τό μοναδικό, πού πάντα ἐπινοεῖ, ἐφευρίσκει, λειτουργεῖ, δημιουργεῖ, ἀποθησαυρίζει. Εἶναι μιᾶ ἄλλη ἀξία στή ζωή μας αὐτή ἡ μοίρα. *Οἷηπερ φύλλων γενεή.* Νόμος ἀπαρασάλευτος, πού δέν ξεχώριζε μήτε κι αὐτούς τούς ἀνύποπτους στρατιῶτες μέσα στή δύναμη καί τήν παγκοσμιότητά του.

Κάμποση ὥρα πού ἀφήσαμε πίσω μας τήν Ἐφεσο. Μάτια πλημμυρισμένα φῶς. Ἐκείνη ἡ στυφή γεύση ἑνός μάταιου μεγαλείου. Μνήμη δεμένη μέ ἱστορία καί κάλλος. Μετράω στό δρόμο τίς ἀσήμαντες πολίχνες, ἄγνωστα χωριά δίχως ψυχή, χωρίς πρόσωπο ἢ μέ τό πρόσωπο κρυμένο πίσω ἀπό τή βουδή μιζέρια. Ζῶα, βρωμιά, οἱ ἴδιοι ἀνέλπιστοι καί σκεπτικοί χωριᾶτες. Ὁ ἥλιος βροντάει στή λαμαρίνα τοῦ αὐτοκινήτου μας. Πνιγερή μυρωδιά καβαλίνας καί ἰδρωμένης μασχάλης. Τό τοπίο ἀχνίζει ἀπό παντοῦ. Μονότονο, μονοκόματο, μέ ἄγριες πινελιές ἀπό βαθύ πράσινο καί λαδί, κίτρινο, καστανό. Μνήμη Βάν Γκόγκ. Δριμύς καπνός ἀπό καμένο χόρτο, σά λιθανωτός. Ἀπό τούς λόφους μυστικές φωνές, ψίθυροι πού μαντεύεις, ἀμπέλια, φλύαρα νερά ὡς τό Ἀϊδίνι.

Βρώμικο μεσημέρι. Θόρυβος ὑποχθόνιος. Κακότεχνες οἰκοδομές, σύρριζα στούς μεγάλους δρόμους. Καλντερίμια. Ἀνάμεσα τους σπίτια παλιά, πού ρημάζουνε παρατημένα. Ὁσμή τῆς παλιᾶς Ρωμιοσύνης μέσα στό σκονισμένο φῶς. Ὅλα ἐτοῦτα πού φτάνουν στήν ψυχή μου ἄχρωμα, ἄχαρα καί ἀπρόσωπα. Ἀραμπάδες, ἄλογα, ποδήλατα, αὐτοκίνητα. Ἐντομα, πού δέν φαίνεται νά ἐνοχλοῦν κανένα. Οἱ μαγαζάτορες στούς δρόμους. Ἀδιάφοροι ἢ ἐνοχλητικά εὐγενεῖς. Εἶναι κάποια πανάρχαια

ὑποταγή στή μοίρα ἐτούτου τοῦ λαοῦ πού σιγοκαίει
Αὐτή ἡ ἀμφίβολη κρούστα τῆς εὐγένειας πού θυzaίνει
ἀπό τήν ἴδια τους τήν ἱστορία. Γυμνή, ἀνυποχώρητη δύ-
ναμη τῆς τυραννίας, πού παραμόρφωσε ἄγρια, τσεκού-
ρωσε τή φύση του. Ἡ ἀπομόνωση τῶν Τούρκων δέν εἶναι
γεωγραφική σύμπτωση, ἀλλά ζήτημα νοοτροπίας. Ἡ βία
ρίζωσε μέ τά χρόνια ἐδῶ σταλάζοντας σιγά σιγά ἐκείνη τή
ματωμένη ὑπομονή, τό φονικό φαρμάκι τῆς παθητικῆς
σιωπῆς. Ὑποκλίσεις ἀτέλειωτες, δοῦλες χειρονομίες,
ἀνυπόφορες μάσκες δίχως αἶσθημα, πού χαμογελᾶνε
μπροστά σέ βιτρίνες μέ ἀπερίγραπτη κακογουστιά. Αὐτή
ἡ προστυχιά τῆς ποιότητος σέ ὅλα, σά βρόχος γύρω ἀπό
τό λαιμό σου.

Μιά Τουρκάλα. Ὅλα θαμένα. Χείλη, μαλλιά, βλέφα-
ρα, μάγουλα, νύχια. Περπάτημα σεισμικό. Ἐφαρμοστό
παντελόνι, ἀμερικάνικο. Στήθη πού πυροβολοῦν τόν
ἀδιάκριτο. Ὑπάρχει μιά διάθεση νά ξεχειλίσει ὁλόκληρη
πρός τά ἔξω. Τσίχλα. Βλέμμα γεμᾶτο ἀναίδεια. Στήν οὐ-
σία ἀδιάφορη. Ἡ μία ὄψη.

Σέ τούτη τήν ἀνύπαρκτη πολιτεία προσπαθῶ νά
ὑπάρξω τώρα ὅπως ὅπως. Σουρώνω τή μνήμη μου. Γε-
μάτη ὑπερβολές. Τό νοσοκομεῖο τοῦ Ἀγίου Χαράλαμ-
που. Τό Διοικητήριο. Ἡ μεγάλη σφαγή τῶν προσκόπων
ἀπ' τοὺς Τσέτες στά '19. Ποῦ εἶναι τώρα ὅλα ἐτοῦτα;
Ἐρειπωμένα σπίτια μόνο, δίπατα, πού μαραζώνουν
πλακωμένα ἀπ' τίς καινούργιες οἰκοδομές. Ἀλλά πού
ἀργοπεθαίνουνε τυφλά, ξεδοντιασμένα μέσ στά οἰκόπεδα
μέ σκουπίδια κι ἀδέσποτα σκυλιά. Μαθαίνω πώς γιά
χρόνια πολλά οἱ Τοῦρκοι ἔψαχναν γιά θησαυροὺς στά
σπίτια μας. Μάταιη θήρα. Τά κάγκελα στά μπαλκόνια
μήνυμα Ἑλληνικό. Χαριτωμένοι καράβολοι, κάνιστρα μέ
λουλούδια, οἱ γρύπες. Σέ κάποια πόρτα ἓνα ρόπτρο: Ψό-
φιο κεφάλι λιονταριοῦ. Μνήμη γιά τοὺς παλιούς χαλκω-
ματάδες τῆς Πόλης, τοὺς χτίστες καί τοὺς μαραγκοὺς.

Ἐπόγεια αἴσθησις τῆς ὁμορφιάς πού σμίλυνε σοφά τό ξύλο, τό μέταλλο, τήν πέτρα. Μνήμη τοῦ Τσακιτζῆ. Βλέποντας γύρω τά βουνά, πού στοχάζονται χαμένα στό μύθο τους, καταλαβαίνει πῶς ἔζησε ὡς τίς μέρες μας ὁ θρύλος τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου ἐφφέ. Ἀκούω στίς πλάκες τίς ὀπλές τοῦ ἀλόγου του.

Σέ τούτη ἐδῶ τήν πόλη ὁ Ἑλληνικός στρατός ἔφερε νικηφόρα τή σημαία του πρίν ἀπό ἐξήντα χρόνια. Πύρρεια νίκη. Αἷμα στό ἄλλο αἷμα, θρῆνος, ξερριζωμός. Κι ὁ τόπος, ἑκατοντάδες χρόνια νά παίζει τό ὑποπτό παιχνίδι του ἀνάμεσα στούς δυό λαούς. Καιρός τῆς σποράς, καιρός τοῦ θερισμοῦ. Γεύση ντροπῆς μιᾶς ἐκστρατείας ἡλίθιας. Ἐκεῖνο τό δόντι καρφωμένο στήν καρδιά σου. Ἀνηφορίζω στά στενά. Τούρκικες γραφικότητες. Σιμίτια καί σίς-κεμπάπ, σαλεπιτζήδικα, λοκάντες.

Μιά Τουρκάλα. Φαρδιά, λουλουδάτη μπλούζα. Μανίκια ἄνετα πού σουρώνουν στούς καρπούς. Ἡ φούστα λίγο πιό κάτω ἀπό τό γόνατο, θλιβερά πράσινη σκεπάζει τό σαλβάρι. Κι αὐτό παρδαλό. Ἀσπρο τσεμπέρι πού στριφογυρίζει στό κεφάλι περίεργα. Τό μισό πρόσωπο στή θέα τοῦ ἀδιάκριτου. Μεγάλα, μαῦρα μάτια μέ αἰσθησιακή ὑγρασία. Τό χαμηλό τους βλέμμα, πατροπαράδοτο σημάδι ὑποταγῆς. Κάτω ἀπό τό λουλουδάτο αὐτό σωρό τῶν ρούχων μαντεύεις πιό πολύ τήν ἀνοιχτή λεκάνη, τό ἀσυγκράτητο στήθος. Κοιτάζοντάς την ἀπό πίσω, δυνατή ἐντύπωση ἐνός πάνινου ὄγκου πού κατρακυλάει. Ἡ ἄλλη ὄψη.

Ἡ θεά ἀπό ψηλά. Σπίτια, κατηφορίζοντας στήν ἄπλα τοῦ ματιοῦ, πυκνά, ἀπρόσωπα, βαλμένα ὅπως ὅπως. Ἡ πόλη, ἓνα ἄρρωστο ζῶο πού βαριανασαίνει. Τά βουερά καλντερίμια του, φλέβες πού ἀστραφτοκοποῦν, διασχίζοντας τίς σάρκες του ὡς τίς ἀπόμακρες γωνιές. Χαμηλά ἢ μεγάλη πλατεία μέ τό τζαμί. Ὁ μιναρές σεργιανάει στόν οὐρανό, παρέα μέ τά μεγάλα φουγάρα, πού τινάζονται ἀπ' τίς φάμπρικες. Ὀλόγυρα θαμπά βουνά ἀπό παλιό

μπακίρι, πού συγκρατοῦν τό τοπίο, ἔτοιμο νά ταξιδέψει στό ὄνειρο.

Ἀπό τό Ἀϊδίνι γιά τό Denizli δίχως ἀνάπαυση. Ἀφήνουμε πίσω μας τή Nazilli. Ὁ σταθμός ἐδῶ εἶναι ὁ τέταρτος πού κάνουμε γιά καύσιμα. Ἡ βενζίνη δυσεύρετη κι αὐτή, σάν τόν καφέ. Ἡ προμήθεια γίνεται μ' ἓνα γερό μπαξίσι. Ζήτησα νά μάθω γιά ποιό λόγο αὐτή ἡ ἀσήμαντη πολιτεία ὀνομάστηκε παραθαλάσσια ἢ θαλασσινή. Στά τούρκικα ἐτοῦτο σημαίνει Denizli. Δέν τά κατάφερα. Ἡ θάλασσα ἀπέχει ἀπό δῶ μερικές ἑκατοντάδες χιλιόμετρα.

Ἕνας συνταξιδιώτης μου θυμᾶται. Ἡ πόλη αὐτή ἦτανε λέει, ὀνομαστή γιά τούς πετεινούς της. Πασχίζει νά μοῦ μεταδώσει ἐκείνη τήν ἀνάμνηση. Στό νοῦ μου συγχορδίες καί φοῦγκες ἀτέλειωτες χιλιάδων πετεινῶν, πού ἀγωνίζονται κάθε πρωί μέ παραφουσκωμένο ἢ καί τραυματισμένο τό ἄρσενικό τους γόητρο. Μά ἐτοῦτα ὅλα τά καταπίνει πιά ὁ ἀμφίβολος θρύλος. Τό Denizli σήμερα γιά τόν ταξιδιώτη εἶναι αὐτή ἡ σκονισμένη πολίχνη χωρίς ἰδιαίτερη ζωή, δίχως τό ἄλατι κάποιας περιέργειας. Ἡ ἱστορία της θαρρεῖς σταμάτησε μέ τό διωγμό. Ἀφθονή βλάστηση μονάχα κι ἐκεῖνα τά δάση σκοτεινά, κατηφορίζοντας ἀπ' τά βουνά ἓνα γύρω ὡς τούς ἀκραίους μαχαλάδες τῆς.

Ἀπ' τό παράθυρο μου εἰκόνες διαστικές. Δυό τρία μεγάλα ἐργοστάσια. Φουγάρα πού μπήγονται σέ σύννεφα ἐφιαλτικοῦ καπνοῦ. Καμιόνια πού φορτώνουν ξυλεία. Σωροί μέ κορμούς δέντρων, ροκανίδια, κούτσουρα. Ὅτι ἀπομένει πιό πολύ ἀπό τό ἀργοκίνητο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων: πρόσωπα μελαμψά καί ἀκίνητα, μουστάκια καί μάτια ἀγριεμένα. Ἀναμνήσεις ἀπό πίνακες ρωμαντικῶν τοῦ περασμένου αἵωνα. Delacroix ἢ κάτι τέτοιο. Ἡ ἰδέα πῶς ὁ λαός αὐτός κάπου θά χρειαστεῖ νά ξεχυθεῖ μιὰ μέρα. Τρομάζω στή σκέψη, πῶς συνορεύουμε.

Ἡ συνέχεια τῆς μεγάλης δημοσιᾶς. Ἀριστερά τό Çardak. Ὑστερα τό Dazkiri πού διαπερνᾶμε σ' ὅλο τό μάκρος του. Κι ὕστερα, ξυστά στά νότια ἀπό τίς ὄχθες τοῦ Agigöl. Μακάρια σιωπή. Ἐτούτη ἡ νεκρή λίμνη, πού δέν καταδέχεται τίποτα ζωντανό στό μυστηριώδη κόρφο της. Μήτε ἓνα δέντρο ἐδῶ μήτε ἓνα πουλί πετάμενο, πού νά πλησιάζει. Φαλακροί λόφοι ἓνα γύρο, γυμνές πλαγιές ἐρημωμένες, θάμνοι, κοτρώνια καί ἁλάτι. Ὀλόκληρος αὐτός ὁ χῶρος μοιάζει καταραμένος. Τίποτα δέν κουνιέται. Ὁ θόρυβος τοῦ αὐτοκινήτου μας, τό μόνο ζωντανό στοιχείο σ' αὐτό τό θάνατο. Παρατηρῶ ἐτούτη τή σιθυλική σιωπή ἐπάνω στά νερά, καθώς ἡ λίμνη ἀπομακρύνεται ἀπό μᾶς σάν ὄραμα στό μάκρος τοῦ δικοῦ της χρόνου.

Ἀπό δῶ στό Dinär, καθώς σουρουπώνει. Κατακόκκινος ἥλιος πού βάφει τά νερά. Ἐνας ἀνάλαφρος ἀέρας ρυτιδώνει τό πρόσωπο τῆς λίμνης, σάν πνεῦμα θεοῦ. Χρυσές καί πορφυρές ἀνταύγειες. Ἀπ' τ' ἀνοιχτό παράθυρο εὐωδιά ἀπό θυμάρι καί φασκόμηλο. Σέ λίγο σκοτεινιάζει.

Τρέχοντας μέσ τήν ἐνδοχώρα. Βιαστικές ἐντυπώσεις ἀπό τόπους ἀσήμαντους. Τουριστικός σταθμός μέ γελοῖες προσπάθειες δυτικῆς ἀπομίμησης. Σταθήκαμε σ' ἓνα χωριό, δέ θυμᾶμαι πιά τ' ὄνομά του. Μέσα στό σκοτάδι ἡ αἴσθησις τῆς ἀφῆς πού ζωντανεύει. Ὡς καί τό λιγοστό φῶς τοῦ μαγαζιοῦ τό νοιώθεις μέ τό δέρμα σου. Στήν εὐρύχωρη σάλα του ἀσταμάτητος θόρυβος ἀπό πηρούνια καί ποτήρια πού χτυποῦν διαστικά. Νυσταγμένα πρόσωπα, λαδωμένα χεῖλια. Σ' ἓνα πάγκο μακρύ ἑκατοντάδες πιάτα ἀραδιασμένα στή σειρά. Μύγες καί ἄλλα ἄγνωστα μου ἔντομα σέ τρελλό πανηγύρι. Ἐντύπωση ἀπό κόκκινο φαγητό, μπάμιες ἢ κάτι τέτοιο. Ἡ λίγδα πού ἀπλώνεται παντοῦ δέν φαίνεται νά ἐνοχλεῖ κανένα. Ὅπως κι οἱ μύγες. Κρατάω μέ κόπο τό στομάχι μου.

Ξανά στό σκοτάδι τῆς νύχτας. Ἀποτρόπαιη δυσωδία ἀπόπατου. Περπατάω σχεδόν ψηλαφητά. Μιά βρύση μέ πλούσιο νερό μαζεύει γύρω της πεντέξη οἰκογένειες περαστικῶν Γιουρούκων. Ἀπλωμένες πετσέτες στό χῶμα. Στό μισόφωτο πού ἔρχεται ἀπ' τό μαγαζί πρόσωπα ἴστο-

ρικά, μακάρια. Ξερό ψωμί, τυρί, σταφύλια. Σταυροπόδι γύρω από τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. Στή μνήμη μου στίφη βαρβάρων. Ἀπό μακρὰ ἢ κρυσταλλένια διαύγεια ἐνός σαρκί. Ξεκινᾶμε.

Τό Dinār στὸν ἴδιο τόπο πού ἀκμάσανε στήν ἀρχαιότητα οἱ Κελαινές. Πλούσια πόλη, πολυάνθρωπη, πρωτεύουσα τῆς Φρυγίας. Ὁ Κῦρος, κατὰ τὴν παράδοση, εἶχε τ' ἀνάκτορά του ἐδῶ, στίς δύσκολες πλαγιές τοῦ Μαίανδρου. Ὑπάρχει μιά μοναξιά καί μιά μεγαλοπρέπεια σέ τοῦτο τό τοπίο. Καταπῶς ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι ἐδῶ ἐγινε ὁ ἀγώνας τοῦ Ἀπόλλωνα μέ τό Μαρσύα. Τό φῶς στά χέρια τῶν Γιουρούκων. Πλούσια ἱστορία. Παλιά καί σύγχρονη. Ἀπό τὰ χρόνια τῆς πανωλεθρίας τοῦ Ξέρξη ὡς τόν Ἀντίοχο τό Σωτήρα. Ἀπό τόν Κύρο τό μεγαλοπρεπῆ ὡς τοὺς συγκαιρινούς Ρωμιούς τῆς Πισίδας, πού ἔρχονταν ἐδῶ γιὰ νά ἐμπορευτοῦν. Αὐτές οἱ μνῆμες στό σκοτάδι, σάν κεραυνοί. Ἀφηγήσεις παλιές, πασχίζοντας μάταια νά ζωντανέψουν. Ἦχοι μέσα ἀπό τή σιγή τοῦ νοῦ μας. Στό σκοτάδι τῆς νύχτας τὰ ὄνειρα γίνονται πιό προσιτά. Μονάχα λίγα φῶτα σπαρμένα ἄτακτα ἐδῶ κι ἐκεῖ. Σύντομη στάση γιὰ νερό. Φωνές στήν ἡσυχία, ἀργόσυρτες κουδέντες, χάχανα.

Ἀφήνουμε τὴν κοιμισμένη πολιτεία μέσα σέ ἀμανέδες, πού τὰ μεγάφωνα χύνουν ἐπάνω μας ὅπως κουδᾶδες χλιαρό νερό. Οἱ πιό πολλοὶ κοιμοῦνται. Στό βαθύ σκοτάδι τοῦ δρόμου μέ πολύ κόπο διακρίνω γιὰ λίγο τό Keçiborlu, σάν πελώριο φάντασμα. Ὑστερα τό Gönen. Κι ὕστερα τίποτα πιά. Μονάχα μιά νάρκη βαθεία, πού ἀνεβάζει τή σιγή ὡς τὰ βλέφαρα. Στὴν τελικὴ εὐθεία γιὰ τὴ Σπάρτη ἀποκοιμιέμαι.

Ἡ πόλη ἀνοίγει στό ἀμφίβολο φῶς τοῦ πρωينوῦ σά τριαντάφυλλο. Πετάει στή γαλατένια πάχνη του σάν ὄνειρο μικροῦ παιδιοῦ. Κουκούλι τοῦ ὕπνου. Ἀπό τή σκοτεινή σιγή τῆς μνημοσύνης αἰσθήματα καί ἰδέες ἀνεξήγητες, συγκινήσεις καί λάμψεις πού ἀνεβαίνουν στόν πρῶτο ἦχο τῆς δημιουργίας. Ἀνεπαίσθητος θόρυβος ἀπό καρότσες. Ἀνοίγοντας τό παράθυρο, ἡ δυνατή μυρωδιά τοῦ φθινοπώρου. Ξενοδοχεῖο Isparta, ἔβδομος ὄροφος. Τό λαμπερό κομάτι τῆς εἰκόνας στό παράθυρο μου. Πρῶτος ἥλιος γλείφοντας τίς χιονισμένες καμποῦρες τοῦ Ταύρου. Σύννεφα πρωινά, σάν θυμίαμα. Ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων. Αὐτό τό παραμῦθι μέ τά χίλια χρώματα τραβάει πολύ μακριά. Οἱ νοτισμένες στέγες τῶν σπιτιῶν. Οἱ τροῦλλοι τῶν τζαμιῶν, στραφταλίζοντας τή δροσιά τους. Οἱ σουβλεροί μιναρέδες μέ τήν ἀγέρωχη κορμοστασιά. Στό δάθος ἕνας πελαργός. Ἴσκιοι μενεξεδένιοι. Πλατεῖες, δέντρα καί ἀγάλματα μετέωρα στήν πρωινή δροσιά. Μακρινοί, ὀριζόντιοι κυματισμοί μέσ στα βουνά, οἱ μαλακές ραβδώσεις στό παιχνίδι τοῦ γκρίζου καί τοῦ ἄσπρου. Αὐτός ὁ διάφανος ἀέρας πάνω ἀπό δάση σκοτεινά, κατηφορίζοντας ἀπ' τίς πλαγιές ὡς τούς ἀπέραντους ροδῶνες καί τ' ἀμπέλια, τούς κάμπους μέ τίς μηλιές, τά ξέμακρα σπίτια, τά μοναχικά, ὡς τήν καινούργια πό-

λη. Πουλιά καί πρόσωπα σέ σμήνη διαστικά διαβαίνοντας σάν ἴσκιοι. Αὐτά πού μέ τραβάνε ἄγρια πρὸς τὰ πίσω. Ἀδιάκοπο στίδαγμα τῶν νεκρῶν.

Ἡ Σπάρτη, ἡ Πισιδία ὁλόκληρη ἀπλώνει ἐδῶ τήν πλαστική γεωγραφία της μέσα σέ δάση καί νερά, χίλια περίπου μέτρα πάνω ἀπ' τή θάλασσα. Ἡ ἔντονη αἴσθηση τοῦ ὄρους, αὐτή ἡ διαφάνεια καί ἡ εὐγένεια πού σ' ἀνεβάξει σάν θεϊκή πνοή κι ἀλαφρώνει τήν ψυχὴ σου.

Ἡλιόλουστο πρωί στοὺς δρόμους. Πέταλα τῶν ἀλόγων πάνω στίς πλάκες. Ραδιόφωνα. Βρόντοι ἀπὸ σιδηρικά, τριξίματα, κρότοι. Ἡ σφυρίχτρα ἐνὸς χωροφύλακα. Οἱ φωνές καί τὰ χέρια τῶν ἐμπόρων πού παρασέρνουν τὸν περαστικό. Μάτια τῆς ἀλεπούς. Ἐκεῖνες οἱ μελετημένες τους χειρονομίες. Σέ μιὰ καταιγίδα ἐντυπώσεων ἡ πρωινὴ ζωὴ. Αὐτά τὰ ἀσήμαντα πράγματα τῆς καθημερινότητος μιᾶς πολιτείας στήν Τούρκικη ἐνδοχώρα. Μαγαζιά μέ πράγματα τῆς ἀνάγκης, βιτρίνες ἀνώφελες, παραδομένες στήν ἀδιαφορία τῶν περαστικῶν. Κοιμισμένοι διαβάτες. Σημαῖες, προγράμματα, πανῶ, πού καπηλεύονται ἀκόμη τὴ μνήμη τοῦ Κεμάλ καί τὴ δημοκρατία του. Στρατιῶτες ἀμέτρητοι χαζεύοντας πάνοπλοι στίς γωνίες. Ἀφίσσες μέ πρόσωπα πολιτικῶν. Ἀγύρτες μέ γραβάτες καί σακουλιασμένα μάτια, συνθήματα τῆς ἀπάτης πυρπολώντας τὸ μίσος καί τὸ διχασμό.

Ἀπὸ μιὰ σύμπτωση βρέθηκα στήν Τουρκία λίγες μονάχα μέρες πρὶν ἀπὸ τίς ἐκλογές. Τύχη ἐνδιαφέρουσα νὰ μελετήσεις ἐτούτη τὴν πραγματικότητα ἀπὸ κοντά. Ὑποθέτω πὼς ἡ Κεμαλικὴ ἐπανάσταση ἔπαιξε κάλπικα χαρτιά. Ὅπως καί κάθε στρατιωτικὴ ἐπανάσταση. Ἀναρωτιέμαι πόσο μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ μπορεῖ νὰ στεριώσῃ ἀληθινὰ στὸ ἔθνος, ἂν, πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ ἰδέα της δέν ὠριμάσῃ στὸ νοῦ ἐνός λαοῦ. Ἄν δέν προϋπάρξῃ ἀπὸ τὴ δράση. Συλλογιέμαι, μήπως οἱ Τοῦρκοι δέν ἦσαν ἔτοιμοι γιὰ μιὰ παρόμοια ἀλλαγὴ. Ποιὰ ἀλλαγὴ; Ἡ ἐπανάσταση γέννημα τῶν ἐλάχιστων ἀστῶν καί τοῦ στρατοῦ, προσπάθησε μάταια, νὰ μιμηθεῖ τίς παμπάλαιες κοινοβουλευτι-

κές ρετσέτες τῆς Δυτικῆς παράδοσης. Ἡ ἀστική τάξη στήν Τουρκία εἶναι καί τώρα ἀνύπαρκτη. Ἔτσι τό χάσμα ἀνάμεσα στούς παλιούς μπέηδες καί τούς πασσάδες ἀπ' τή μιά καί στά ἑκατομύρια τῶν φτωχῶν ἀπό τήν ἄλλη ὄχι μονάχα ἔμεινε ἀνοιχτό, μά, θαρρῶ, μεγάλωσε μέ τά χρόνια. Ὁ ἴδιος φανατικός ἐθνικισμός πού στάλαζαν στή σκοτεινή ψυχή τῶν ὀχλῶν οἱ ἀγάδες καί οἱ θεζύρηδες καί οἱ Σουλτάνοι, τρέφεται σήμερα μέ πύρινες διακηρύξεις κατακτήσεων ἢ προτροπές ἀστεῖες στό νοῦ ἐνός λαοῦ, πού, ζαλισμένος, χτυπιέται ἀπό παντοῦ. Κανείς δέν νοιώθει σίγουρος ἐδῶ. Στόν ἀέρα διάχυτη μυρωδιά ἐνός ἄγνωστου κίνδυνου πού παραμονεύει.

Χιλιάδες λεπτομέρειες πού μελετᾷς, περπατώντας ἀνάμεσα στό πλῆθος. Σκέφτεσαι τί πέρασε μισό καί παραπάνω αἰῶνα ἐπάνω ἀπό τοῦτο τό ἔθνος, ποῦ εἶναι τάχα ἡ ἀλήθεια. Ἀνάλλαγη, ἀλλά λησμονημένη ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ἄλλης γνώσης, φευγαλέα ἀναλαμπή κάποιας ὑπόσχεσης γιά εὐτυχία, πράγματα μακρινά ὅλο συγκίνηση μέσα στήν ἀνερεύννητη αὐθορμησία της. Ἀποζητάω ἐκείνη τή μυστική ζωή, τίς μνημες πού κράτησαν ἐρμητικά αὐτοί οἱ φιλόξενοι, σιωπηλοί καί τόσο ἀντιφατικοί ἄνθρωποι. Αὐτά τά πρόσωπα μέ τήν ἡρεμη βαρβαρότητα, ἔτοιμα κάθε στιγμή νά σοῦ δείξουν τά δόντια τους μ' ἓνα βρυχηθμό. Ἀνθρωποι, ἄνθρωποι δίχως τελειωμό. Ἀδιάφοροι, πέτρινοι, χαμόγελα συμβατικά, μιά μαθημένη ὑπόκλιση, ἀδιαπέραστοι, ἄγνωστοι, πού σ' ἀφήνουν νάμπεις στό σκοτεινό βυθό τῆς φύσης τους. Ἀπό κάποτε μόνο κάποια μάτια πού λάμπουν ἀπειλητικά κι ἐκεῖνα τά ἀγριεμένα φρύδια. Μιά ἔχθρα στόν ἀέρα πού σ' ἀνατριχιάζει. Μά συλλογιέμαι πῶς ὅλα ἐτοῦτα ἴσως νά εἶναι μονάχα στό δικό μου νοῦ. Ἡ διαφορά στόν τρόπο πού σκεφτόμαστε, πού αἰσθανόμαστε, πού ζοῦμε. Πρόσωπα τῶν πολιτισμῶν. Ὁ δυτικός ὀδεύοντας κάτω ἀπ' τόν ἴσκιο νόμων δαιμονικῶν, ἀποκομένος πιά ὁλότελα ἀπό τήν πρώτη ἀρχή. Ὁ ἄλλος, τῆς Ἀνατολῆς, ριζωμένος ἀκόμα στήν πανάρχαια παράδοση καί συντηρώντας τό αἰώνιο φῶς μιᾶς μεγάλης συνείδησης. Μά ἐτοῦτοι δῶ οἱ ἄνθρωποι, βυθισμένοι στό

σκοτάδι ενός ύπνου ατάραχου, συλλογιέμαι, ποῦ τάχα ἀνήκουν. Μονάχη ἐξαίρεση στό *Lux ex oriente*.

Εἰκόνα. Ἡ ὀλάνοιχτη πόρτα ενός ναλμπάντη. Τ' ὄνομα του γραμμένο μέ τό χέρι:

Mustafa Demirtzi

Σέλλες καί πέταλα ὅλων τῶν εἰδῶν. Ἀρμαθιές ἢ σκόρπια. Χάμουρα, χάντρες, ἄχυρα, καθαλίνες. Ξύλα καί κούτσουρα σέ δυό σωρούς στίς ἄκριες. Εὐλογημένη τέχνη πού φιλιώνει τ' ἄλογα μέ τόν ἄνθρωπο, ζώντας ἀκόμη ὡς τίς μέρες μας. Ὁ Μουσταφά φωτογραφίζεται μέ τό σφυρί του μετέωρο. Καθώς γελάει τό παχύ του μουστάκι στρογγυλεύει.

Στούς δρόμους πάλι. Ἐμβατήρια πού κυματίζουν στήν ἡλιόλουστη μέρα. Ραδιόφωνα παντοῦ, μπαλκόνια πνιγμένα στό κόκκινο καί τό ἄσπρο. Ξυρισμένα κεφάλια λάμποντας στόν ἥλιο. Σαλβάρια. Ἡ περίπλοκη τέχνη νά παζαρεύεις. Δίψα παμπάλαιη γιά κέρδος πού δέ λιγοστεύει. Λυγισμένοι χαμάληδες. Μιά ὑπουλη δουλοπρέπεια, ἔρποντας κάτω ἀπό τήν ἀργόσυρτη εὐγένεια. Νοστροπία ἀρπαγῆς ριζωμένη στήν παράδοση αἰῶνων. Μιά εὐφρόσυνη ἀνάσα ἀπό τά βουνά ζωογονεῖ τή μέρα. Ἐτούτη ἡ πόλη τραβώντας τή ζωή της μπρός, ἀδιάφορη στίς ἀλλαγές. Ἡ αἴσθηση ενός ἄλλου νόμου ἄγνωστου πού κυβερνάει.

Μέσα στό πλήθος σπαράγματα ἀπό εἰκόνες, πού ἐπιστρέφει μιά μνήμη πού ἐγκυμονεῖ. Τόσα πολλά, πού συνωστίζονται στό νοῦ καί διάζονται νά πάρουν ἦχο, μορφή, χρῶμα, μιά, τελοσπάντων, ὑπαρξη, πιό χειροπιαστή. Τοπία ὅλο χιόνι καί πάγο, ἀγχόνες, οἱ στρατιές τῶν ἐξόριστων. Τό ἀόριστο αἶσθημα τοῦ πανικοῦ, ἕνας φόβος ὑπόγειος. Ὅμορφες μέρες, κομάτια ἀπό κρύσταλλο ἀστραφτερό, φευγαλέες λάμπεις, χειρονομίες, ψήγματα ἀπό χρυσάφι, γέλια πλατιά, οἰμωγές. Τά δόντια μέ τίς καστανές ραβδώσεις.

Ἐξω ἡ γνώριμη ζωή. Μιά σπάνια εὐνοια νά γεύεσαι τή ζωή ενός τόπου, μιλώντας τή γλώσσα του, σάν τή δική

σου. Χαιρόμουν τοῦτο τό ἀναπάντεχο σέ κάθε δῆμα. Ἰχνηλατοῦσα τίς παραδομένες γνώσεις μου, μιά παρακαταθήκη ἀνεξάντλητη ἀπό ἀφηγήσεις, γνώμες καί ἀναμνήσεις τῶν προγόνων μου. Πνιγμένος στίς τόσες συγκινήσεις, ξεχνιέμαι στό δίχτυ τῶν δρόμων καί τῶν στενῶν. Καμμία ὄρεξη γι' ἀναζητήσεις φιλοσοφικές, ἐντυπωσιακές περιγραφές καί παρόμοια. Μονάχα τό χρῶμα καί τό σχῆμα τῶν πραγμάτων πού ἀλλάζουν μέσα στά μάτια μου, σέρνοντας τό καθένα τή μορφή του. Εἶμαι ἓνας ἀπλός ταξιδιώτης, προσκυνητής στήν προγονική του γῆ. Τούτη ἡ ἰδέα πού μέ σφίγγει σά δρόχος στό λαιμό.

Ἡ ζωὴ τῆς ἀγορᾶς ἐδῶ σέ τόνο ἡπιότερο ἀπό τή Σμύρνη. Συναλλαγές πού κρατᾶνε ὥρες. Ἀγέραστη συνήθεια πού φύτεψαν καί στή δική μας φύση. Στό κλίμα τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ πανηγυριοῦ ἡ ζωὴ ἐδῶ φαίνεται πιό αἰσιόδοξη. Ἡ διάθεση νά περιδιαβάσω τήν πόλη μέ σπρώχνει ἀνάλαφρο μέσα στό πλῆθος. Οἶκεῖο, ὅπως καί στήν πατρίδα. Τό ἰδιαίτερο στή Σπάρτη νοιώθω νά βρίσκεται μονάχα μέσα μου. Κι αὐτό ἀναζητάω σέ κουδέντες κι ἐρωτήσεις ἄσκοπες στίς ἐπαφές μου μέ λογῆς ἀνθρώπους. Ἡ πόλη ἀραδιάζει μπροστά μου ἀνώφελες εἰκόνες. Δρόμοι μέ προσόψεις σπιτιῶν κακότεχνες. Μικρομάγαζα καί λοκάντες. Καφενεῖα πνιγμένα στόν καπνό. Κεραμπτζήδικα, λουκουματζήδικα πού πλέουν σέ ἀτμούς λαδιοῦ. Σκηνές ἐνός ἀμφίβολου παρόντος πού προβάλλουν ἀπ' τό παρελθόν σέ κάθε δῆμα.

Ἕνας Τοῦρκος μέ ζυγαριά. Τεφρό καί ἄσαρκο πρόσωπο, σάν Χριστιανοῦ Ἀγίου. Καθισμένος στά πόδια του ζυγίζει τούς περαστικούς γιά δέκα γρόσια. Πολύ ψηλός, ξερακιανός, μονόφθαλμος. Φιγούρα τοῦ Giacometti. Τό γερό μάτι του χωμένο βαθιά σάν γιά νά κρύβει τή σκέψη του. Ἄν ἔχει. Στήν ἄδυσο τῆς σιωπῆς του περισσότερο μοιάζει μέ ζῶο πού παραμονεύει. Ἴσως μονάχα νά κοιμᾶται. Στό ξυρισμένο κεφάλι του ὁ χρωματι-

στός τακκάς. Οί μύγες πού περιδιαβάζουν άνετα στ' αυτιά του τόν αφήνουν αδιάφορο. Καθώς και οί διαβάτες. Μέσα στή μοναξιά του μοιάζει δαιμονικός αρχάγγελος.

Τό μεγάλο τζαμί. Φῶς χαμηλό, εὐγενικές ανταύγειες πού φιλτράρουν τά τζαμωτά και τά καφάσια. Ὁ χῶρος δυθισμένος στή σιγή. Τά χαλιά πνίγουν τά δήματά μου. Ἀραβουργήματα. Αὐτή ἡ ἔκσταση μπροστά στ' ἀμέτρητα κεντίδια στούς τοίχους, τίς πόρτες, τήν ὀροφή. Τό θαῦμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπομονῆς στό ξύλο, τά χέρια πού ἀγιάζουν τά πράγματα τῆς ἀγάπης. Δυό νέα παιδιά γονατιστά κάνουν αδιάκοπες μετάνοιες. Τά γυμνά, ξυρισμένα κρανία τῶν Γιουρούκων.

Στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς γεύση τῆς παρακμῆς. Ἐμπορικά τῆς δεύτερης και τρίτης κατηγορίας. Ἐδῶ πού ὠρίμαζαν ἄλλοτε στήν ἀκμή τους τ' ἀλυσθερίσια τῆς παλιᾶς Ρωμιοσύνης. Κάτι ἀπό κείνη τή ζωή πού μένει ἀκόμη στόν ἀέρα, σά δυνατή μυρωδιά, ἀνεξήγητη. Προσόψεις γαζωμένες μέ κηλίδες μούχλας. Μιά πόρτα φαγωμένη ἀπό τό σαρακι. Ἐνα παράθυρο πού κρέμεται στόν οὐρανό. Οἱ λάμπες πάνω ἀπό τό κεφάλι σου σέ σκουριασμένους καράβολουσ. Στίς γωνίες μικρές συντροφίες ἀργόσχολων καπνίζοντας. Χαλβατζῆδες, παγωτατζῆδες, σαλεπιτζῆδες. Νοιώθεις ἐκείνη τήν πυκνή ἐνέργεια πού φορτίζει τή μέρα δίχως σταματημό. Μέ φωνές και μέ ψίθυρους σέ κάθε πόρτα, πού τυλίγουν ἐτούτη τή ζωή σά σπάργανο. Μεσημέρι.

Ἡ κεντρική πλατεία τῆς Σπάρτης κλιμακώνεται σέ τρία άνετα ἐπίπεδα ἀπό τά νότια στά βορινά. Στή μέση τό Διοικητήριο. Ἀόριστο αἶσθημα φόβου μπροστά στό βλοσυρό του ὄγκο. Ἐνα γκρίζο μουντό και στούς πέντε ὀρόφους. Ἐτοῦτο τό χρῶμα πού μοιάζει νά ρουφάει κάθε ζωή σέ μιάν ἀτάραχη σιωπή θανάτου. Αὐτοί πού μπαινοβγαίνουν στήν κεντρική του πύλη, ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων σιωπηλῶν. Κυρίως ἐκεῖνοι πού βγαίνουν. Θαρρεῖς κι ἔχουν φάει καρπαζιά στό σθέρκο. Τά κτίρια ὅπως οἱ ἄνθρωποι, δίχως ρυθμό, δίχως ἀνάσα, ὅμοια νεκρά. Λείπει ὁλότελα ἡ αἰσθητική λεπτομέρεια. Οὔτε ἡ τόλμη

κάποιας αναζήτησης υπάρχει, ούτε ο ήρεμος σεβασμός στην παράδοση. Παράδοση, άπλούστατα, δεν υπάρχει. Μνήμη τελική από τα δημόσια κτίρια που είδα στην Τουρκία, εκείνο το άκαθόριστο γκρίζο και καφέ. Μάρμαρο πουθενά, ούτε για δείγμα.

Στό πάνω πλάτωμα, στην άκρη δεξιά, τό παλιό χαμάμ. Έκείνα τα χρόνια ήταν μονάχα για τούς χριστιανούς. Μοιάζει φτωχό και ξεχασμένο σήμερα, σχεδόν έρείπιο. Χωμένο τό μισό στή γη από τίς προσχώσεις που έγιναν για τίς ανάγκες τής πλατείας. Ή εποχή μας διάζεται νά τό θάψει για πάντα. Είδα και άλλα χαμάμ στην περιήγησή μου. Ο λεγόμενος δυτικός πολιτισμός θ' αργήσει μάλλον νά ξοφλήσει τούς λογαριασμούς του μέ τήν Τούρκικη κληρονομιά.

Πίσω από τό Διοικητήριο έφιππος ό Κεμάλ. Κόντρα στον ήλιο, κατασκότεινος, βλοσυρός, δλόκληρος μιά άπειλή. Έτοιμος κάθε στιγμή για νέες άνώφελες έπαναστάσεις, καινούργιες αίματοχυσίες. Ο περίγυρος τής πλατείας. Καβάκια και πλάτανοι. Πίσω από τό κάτω πλάτωμα τά δέντρα πυκνώνουν ξαφνικά και ψηλώνουν πάνω από μιά χαριτωμένη λίμνη. Σπυργίτια. Καρέκλες σ' όλη τήν άπλα, γεμάτες από νέους, πολίτες και στρατιώτες. Τάβλι, χαρτιά, τσιγάρα, κουδέντες. "Αν έξαιρέσεις τίς μεγάλες πόλεις, είναι σχεδόν άπίθανο νά βρεΐς γυναΐκες, στους δημόσιους χώρους. Τουλάχιστον μόνες.

Στό λίγο χρόνο που μου άπομένει, περίπατος σύντομος στή νέα πόλη. Από τή βόρεια άκρη τής πλατείας κατηφορίζοντας μέχρι τίς νότιες παρυφές τών άμπελιών άπλώνει τίς οΐκοδομές σ' δλόκληρο τό βόρειο και δυτικό της τμήμα. Τό Λύκειο. Οί τεχνικές σχολές. Ή στρατιωτική διοΐκηση. Τό Δημαρχείο. "Ογκοι άπωθητικοί μέ χρώματα νεκρά. Ή αγορά στό σύνορο παλιās και νέας Σπάρτης, σάν ένα σύμβολο παντοτινό. "Υστερα ή ώραΐα ρυμοτομία της. "Ησυχιοι δρόμοι, πεντακάθαροι. Δέντρα. Μεγάλες πρασιές μέ τριαντάφυλλα. Παντού τριαντάφυλλα. Έτοϋτος ό χώρος που άντιστέκεται στά καθημερινά, εμφύλια πάθη και τίς πρωτόγονες άντεκδικήσεις. Ένας ποδηλάτης περνάει άθόρυβα δίπλα μας. Τό ζευ-

γάρι πίσω από τίς πικροδάφνες, συζητώντας συγκρατημένα. Τό κορίτσι, θαμένο έντονα τινάζει κάθε τόσο τά μαλλιά. Μεθυστική φιλαρέσκεια. Στύλ πόρνης τοῦ Σόχο. Ἕνα καμιόνι ξεφορτώνει Coca Cola. Φίλτρο τοῦ ἡλίου μέσα ἀπό τά δέντρα. Ἀρωμα.τριαντάφυλλο. Τό ἀπόγεμα λυώνει τά σπίτια σ' ἓνα χρῶμα μελιοῦ.

Τό Τσαϊ εἶναι ὁ δυτικός παραπόταμος τοῦ Κέστρου. Ἡ συνοικία τῶν Ρωμιῶν ἀπλώνεται κι ἀπό τίς δυό πλευρές, σ' ὅλο τό μάκρος του. Ἀπ' τό Βοριά, ὅπου ἀκόμα ὁ χρόνος μνημονεύει τά ἑρείπια τοῦ Ἁγίου Γιώργη, ὡς τά *Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου* καί ὡς τίς ἀπαλές παρυφές τοῦ Ἰλλαβούς. Ἀνηφορίζοντας σέρνεται κάτω ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά της, σάν τό νερόφιδο. Ἐτοῦτο τό παλιό ποτάμι, ἄχαρο ξεροπόταμο σχεδόν, ὅπου λίγα βρωμόνερα μονάχα ἀργοκυλᾶνε σήμερα μέσα στίς σάπιες φλέβες του. Αἰῶνες πολλούς σάν τή φαρμακωμένη ἀρρώστια σκάβει τά σπλάχνα τῆς συνοικίας τῶν ἀπίστων. Ἡ τῆς *Γκιαούρ Μελλεσί*, καθῶς τήν ξέρουνε οἱ ντόπιοι. Αὐτές οἱ λέξεις ὅπως ἄδειο κουφάρι πιά, δίχως ψυχή, δίχως κανένα αἶσθημα, οὔτε καν μίσος. Ἀπλᾶ, σάν τό παλιόπραμα, πού τό κλωτσοῦν ἀνόρεχτα στό δρόμο τά παιδιά.

Ἡ δυσκολία νά δεχτῶ οὐδέτερα αὐτή τή γύμνια. Ἡ Σπάρτη τῶν προγόνων μου. Ἀνέγγιχτη πάντα ἀπ' τοὺς καιρούς, ἀτόφθα. Οἱ ὄχθες τοῦ Τσαϊ χτισμένες γερά μέ ἀναχώματα πέτρινα. Γεφύρια σ' ὅλο τό μῆκος του. Λένε, πῶς τό χειμῶνα γίνεται συχνά θυμωμένο ποτάμι καί ἀπειλεῖ. Καθαρὰ καλντερίμια. Ἐκείνη ἡ θαμπή γιαλάδα τοὺς ἀνέπαφη. Ἀκόμη καί σήμερα σοῦ κάνει ἐντύπωση

Ὁ ρυθμός τῆς μητρόπολης, τρίκλιτη βασιλική. Τοῦλάχιστον στόν πρῶτο σχεδιασμό του. Καί τά τρία κλίτη

τό ἄνετο φάρδος τους. Μιά βαθιά γαλήνη πίσω ἀπ' τούς θόρυβους τῶν μηχανῶν, τῶν ζώων, τῶν ἀνθρώπων. Εὐ-
ωδία τριαντάφυλλου. Πουλιά. Ἐτοῦτο τό τοπίο μοιάζει
νά τρέχει πρὸς τὰ πίσω. Ἴσκιος τῆς ράτσας μου. Ὁ καπε-
τάν Βασίλης, ὁ Τιμπίλνταῆς, ὁ ΧατζηΣάββας, ὁ Νικολά-
κης ὁ Σμυρλῆς. Καθὼς ἀνηφορίζω ἀνεβαίνουν μαζί μου
καί μέ προσπερνοῦν, γνέφοντας μου ν' ἀκολουθήσω.
Ἐτοῦτοι οἱ ἀπρόσκλητοι νεκροί, μία λύπη πού ἀλλάζει
πρόσωπα. Γίνεται σπίτι πατρικό, ἀνεβαίνει στό ἄλογο
τοῦ παπποῦ, μπαίνει στά περιβόλια μέ τίς κερασιές, ἀκο-
λουθάει τόν Ἐπιτάφιο, πανηγυρίζει τήν Ἀνάσταση.

Στό μεγάλο γεφύρι. Εἰκόνες, ἤχοι καί ιδέες. Κι ἀπό
τίς δυό πλευρές του τὰ πλυμένα χαλιά ἀχνίζοντας στόν
ἥλιο. Ὁμορφιά πού ἀνοίγει σάν ἄνθος στό φῶς τῆς δημι-
ουργίας. Κρασατο μεσημέρι μ' αὐτό τό ἐκτυφλωτικό πα-
νόραμα τῆς ἀξιοσύνης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ παράδοση τοῦ
χαλιοῦ δυνατή ὥς τίς μέρες μας. Παντοῦ ἤχοι τῶν ἀργα-
λειῶν στίς γειτονιές.

Αὐλάκια μέ νερά στόν ἥλιο. Βρύσες, τρεχάμενα νερά.
Ἐποχή τῶν ἀποδημητικῶν. Ἐνα τσοῦρμο παιδιά μέ
ἀκολουθάει. Σπάνιος ὁ ξένος περαστικός σέ τοῦτα δῶ τά
μέρη. Μπροστά μου ὁ μαλακός ἀνήφορος τοῦ *Γιοκάρ
Μελλεσί*. Χαμηλά τό Τσαϊ. Στόν ἥσυχο βυθό του τό ἰσχνό
ρυάκι πού ἀστραφτοκοπάει, ἀσημένια φλέβα τοῦ μεση-
μεριοῦ στόν ἥλιο. Ξέφτια ἀπό σύννεφα τοῦ φθινοπώρου.
Συστοιχίες δουνῶν στό μάκρος τοῦ Βοριά. Ἡ πυκνή,
σκοτεινή τους βλάστηση. Ἐλπιδοφόρο πράσινο τοῦ Ἴσ-
λάμ. Αὐτή ἡ ἰσορροπημένη ἀτμόσφαιρα τοῦ βάθους στήν
παράταξη τῶν γραμμῶν. Στή μνήμη μου οἱ Φλαμανδοί
ζωγράφοι τῆς Ἀναγέννησης.

Δύο μετά τό μεσημέρι. Τά σπίτια, τά δέντρα, τά ζῶα,
οἱ ἄνθρωποι. Γρονθοκοπιοῦνται στό βάνανσο ἥλιο.
Μπροστά μου οἱ μακριές συντροφίες τῶν σπιτιῶν. Τε-
τράριχτες στέγες πού ἀντιστέκονται στούς ἀνέμους. Ἐλ-
ληνικός ἔσπερινός. Στή συνοικία τῶν ἀπίστων τά χρώμα-
τα, ἡδονικό μεθύσι τῶν ματιῶν. Οἱ πόθοι καί τά μεράκια

τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων. Καταγραφή ἀπλή, χωρίς τή φλύ-
αρη ἐκείνη κομπορρημοσύνη τοῦ ξεχωριστοῦ. Ἀπό τά
μύχια τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου ὁ τεχνίτης καθελώνει ἐδῶ
τόν ἀνύπαρκτο χρόνο ἐπάνω στό ντουδάρι. Τό κίτρινο
καναρινί, τό κανελλί, ὁ ἐγκάρδιος τόνος τῆς ὥχρας, τό
λευκό, ἡ ἀρχαϊκή τερρακότα. Ἀκόμα καί τό παράτολμο
κόκκινο. Νοιώθεις συχνά, νά ξετρυπώνουν ξαφνικά τά
σπίτια μέσα ἀπό τίς ἀδιαπέραστες τοῦφες τῶν δέντρων.
Ἀλλοτε πάλι παρατάσσονται δίχως πρασιά στό καλντε-
ρίμι, σά χάρτινα παιχνίδια. Ἀντιστέκονται πεισματικά
ὡς τίς μέρες μας μ' ἐκείνη τήν ἀνέγγιχτη ἀρχοντιά τους.
Ἑρμητική σιωπή, ὅλο αἰνίγματα. Θαρρῶ μοῦ γνέφουν
φιλικά. Ἴσως καί νά μοῦ ψιθυρίζουν κάτι πίσω ἀπό τά
κλειστά παράθυρα.

Οἱ βαριές αὐλόπορτες, σκαλιστές ἢ ἀπλά ἐπίπεδες,
ὀπλισμένες ἢ ἐτοιμόρροπες, φαγωμένες λαίμαργα ἀπ' τό
σαράκι. Ἀμπάρες σιδερένιες καί ρόπτρα. Διακοσμῆσεις
μέ χοντρά περτσίνια. Τό μάτι ὅλο καί κλέβει κάτι ἀπό τίς
αὐλές. Τσουκνίδες, τριφύλλια, ἀγριόχορτα πνίγοντας τά
γεράνια καί τό γιασεμί. Αὐτός ὁ ἐφιάλτης μιᾶς ἐγκατά-
λειψης παντοῦ. Στίς πόρτες γυναῖκες πού καλωσορίζουν.
Ἐκείνη ἢ καλωσύνη ἢ ἀνύπαρκτη, πού τραβάει ὁλόϊσια
ὡς τίς πρῶτες πηγές. Γέλια παντοῦ. Ἐνας ἀραμπατζῆς
κρατώντας τά γκέμια του. Ὁψη νεκροῦ. Τό βουητό τῶν
ἐντόμων. Οἱ φωνές τῶν παιδιῶν καί οἱ φωνές τῶν ἀγγέ-
λων.

Λιθόστρωτοι δρόμοι πού ξεχύνονται ἀκτινωτά ἢ ἀκα-
νόνιστα. Καμπύλες ὁμόκεντρες, μαίανδροι, ἀδιέξοδα
δαιδαλικά. Ἐκείνη ἢ γκρίζα πέτρα λάμποντας στόν ἥλιο
τοῦ μεσημεριοῦ σέ ριγηλούς κυματισμούς, ἀσημένιους.
Μνήμη θαλασσινή. Μάντρες δαγκωμένες βαθιά ἀπ' τούς
βοριάδες. Μαντρογυρίσματα μέ πορτοσιές, πυλῶνες.
Θύσσανοι δέντρων μυτεροί, σγουροί βόστρυχοι, τοῦφες
πυκνές, βαθύσκιες. Κισσοί, μπουκαμβίλιες, ἀγιόκλημα.
Ἀμέτρητες τριανταφυλλιές.

Γνώριμες συγκινήσεις. Ἀετώματα πού ξεχωρίζουν
πίσω ἀπ' τούς φράχτες τῶν αὐλῶν γερασμένα, δειλά.
Ἀπόηχος τῆς νεοκλασικῆς Ἀθήνας. Κολωνάκια, παρα-

στάτες, άψίδες θολωτές. Τοίχοι ψηλοί, ξεσαρκωμένοι, πληγωμένοι φριχτά από τίς κακουχίες, καθώς ξεσκεπάζουν τή γύμνια τους. Οί φολίδες του ξύλινου τσατμά, τό μπαγντατί κάτω από τά κουρέλια τών σουβάδων. Άθέλητη έλξη τής στιγμής πάνω στίς πολλαπλές τεθλασμένες, τίς ρυτίδες τών τοίχων, τίς καμπύλες. Μπαλκόνια καί πρόβολοι πού αΐωρούνται άμφίβολα πάνω από τό κεφάλι τών περαστικών. Τά χαγιάτια τετράπλευρα ή πολυγωνικά, τζαμαρίες καί καφασωτά στηριγμένα σέ φουρούσια ξύλινα, ντυμένα στό γύψο. Χάρη ρωμαντική πού τή νοθεύουν από κάποτε θυζαντινές καί νεοκλασικές άναμνήσεις. Γιρλάντες λουλουδιών, άνθέμια, κέρατα τής Άμάλθειας κι έδω όπως στή Σμύρνη. Ζωγραφισμένα ανάγλυφα μέ τίς φυλλόσχημες κι άγκαθωτές έπάρσεις. Όνειρο λυρικής φαντασίας.

Τά σπίτια τών Ρωμιών, φυτεμένα πυκνά, μ' εκείνη τήν ιδιόρρυθμη προσκόλληση του φόβου, χωρίς άδέδαια κενά άνάμεσα τους. Μονάχα τά ξέφωτα τών κήπων. Τυραννικό αΐσθημα, ό άγρυπνος τρόμος τής μειονότητας. Προαιώνιος πόθος επιδίωσης πού τ΄άσμιξε μέ τά χρόνια σάν κοπάδι, ύποταγμένα, σιωπηλά. Τή βλέπεις παντού όλοφάνερη αύτή τήν ύπουλη άρρώστια. Πέτρινες μάντρες, πανύψηλες. Συχνά συλλογίστηκα τή δύναμη καί τήν άπαντοχή τους. Νοιώθω τό αΐσθημα τής ήρεμης άγάπης πού μένει άκόμα έδω κρυσταλλωμένο. Εκείνη ή άπιαστη ζωή. Εΐναι κάποιες στιγμές πού περιμένεις, πώς από τ' άνοιχτά παράθυρα θά ξεμπουκάρουν χαρούμενες φωνές παιδιών, νοσταλγικοί άμανέδες, γέλια ή θρήνος γυναικών. Καϋμένη Ρωμιосύνη.

Μιά εικόνα. Ένα πρόχειρο τζάκι στό δρόμο. Τό μαυρισμένο καζάνι βράζοντας ύπομονετικά πληγούρι. Εϋλογημένος καπνός του ξύλου. Μιά Τουρκάλα μέ σαλδάρι πράσινο καί λευκό γιασμάκι. Οί διαστάσεις της μοιάζουν άφύσικα φαρδιές. Γελάει δίχως διακοπή, αλλάζοντας άστεΐα μέ τίς άλλες, τίς νεότερες, πέντε ή έξη. Ένα πλήθος παιδιά πού χαζεύουν όλόγυρα. Τό πανηγύρι αύτό

δέν εἶναι ἐργασία, μά ἓνα παιχνίδισμα χαρᾶς. Δίπλα στό τζάκι μιά μαρμάρινη δρύση. Ἐπιγραφή στήν ἀραβική γλῶσσα. Οἱ Τοῦρκοι συνήθιζαν νά χτίζουν παρόμοιες δρύσες στίς μεγάλες δημοσιές καί στίς πλατεῖες γιά τούς ταξιδιωτές. Ἀναλογία ὀλοφάνερη μέ τά δικά μας τά προσκυνητάρια. Τιμή στούς νεκρούς. Εἶδα πάρα πολλές σ' ὅλο μου τό ταξίδι. Ἐτοῦτη ἡ ἅγια συνήθεια πού κατεβαίνει βαθιά στίς ρίζες τῆς παράδοσής τους.

Νοιώθω πολύ κοντά στό μύθο τοῦ Τούρκικου λαοῦ. Ἐκεῖνες τίς μυστικές φωνές πού κληρονόμησε ἡ καταγωγή μου. Τήν εἰλικρίνεια συχνά τή μαντεύεις στόν ἦχο τῆς φωνῆς, πίσω ἀπ' τά σχήματα τῆς λέξης. Ἐπιταγή ἀπό τό Κοράνι ἡ φιλοξενία. Αὐτό τό καλωσόρισμα τους, τραβώντας ἴσια στήν καρδιά, σάν τή σαῖτα. Παντοῦ σοῦ ρίχνουν ροδόνερο στά χέρια. Μιά караμέλλα, ἓνα κλωνάρι βασιλικό. Τό ξάφνιασμα χωρίς τήν παραμόρφωση κάποιας ὑπερβολῆς, χωρίς τήν ἀσάφεια τῆς ἐπιφύλαξης. Σ' αὐτόν ἐδῶ τό χῶρο μαζεύτηκαν Τοῦρκοι ἀπό τά Γρεβενά. Ἀνταλλάξιμοι πρόσφυγες. Συλλογιέμαι τή δύναμη πού ἀλλάζει αὐτούς τούς πληθυσμούς, τούς ξεριζώνει ἀπό τά χῶματα τους, τούς σέρνει ἐδῶ ἢ παραπέρα σάν πραιμάτεια. Κι αὐτά τά σπίτια, ἀνήμπορα πιά νά κρατηθοῦνε στήν παλιά ζωή τους, μικρά ἢ μεγάλα, μονώροφα, δίπατα, μ' ἐκεῖνα τά λαμπρά τους χρώματα νά χάνονται καί τά φτιασίδια τους ν' ἀργοπεθαίνουν στή βάρβαρη ἐγκατάλειψη τῆς φτώχειας. Σκάλες σκελετωμένες, μπαλκόνια ξεχαρβαλωμένα νά κρέμονται πάνω στό κενό, παράθυρα χάσκοντας γυμνά σάν ἀνοιχτές πληγές, μισόγυμνες στέγες πού κουρνιάζουν φοβισμένες, θαρρεῖς καί θά πετάξουν στό ἄπειρο στό πρῶτο δυνατό φύσημα τοῦ ἀνέμου.

Αὐλή. Εἰκόνα καθημερινή μέ ὑπόστεγο ξύλινο σέ δύο ἀναβαθμούς. Ἀρμαθιές πού στεγνώνουν στόν ἴσκιο: μελιτζάνες, μπάμιες, φασολάκια. Λεκάνες μέ ντοματόζουμο στόν ἥλιο. Κατηφέδες, γεράνια κι ἀρμπαρόριζες. Ντενεκέδες μέ γαρυφαλιές. Μικρά παιδιά πού μέ κοιττάζουν στά μάτια. Γελαστά κορίτσια πού τυλίγουν κουδάρια. Σέ

κάποια γωνιά ἕνας ξύλινος ληνός. Μιά γριά μέ δεβαιώνει, πώς ἐτοῦτο δῶ τό πατητήρι μένει πιά ἄχρηστο ἀπό τήν ἐποχή τῶν Ρωμιῶν. Μοιάζει νά ἔγινε πρίν ἀπό ἑκατό χρόνια.

Στό μεταξύ, βέβαια, τίποτα δέ φαίνεται ν' ἄλλαξε ἐδῶ. Τό Κοράνι ρυθμίζει ἀκόμη τή νοοτροπία τοῦ λαοῦ στό πιό μεγάλο μέρος της. Τό ντύσιμο, ἕνας τρόπος νά κάθονται, ὁ σεβασμός στούς γέροντες, τόσα ἄλλα. Αὐτό τό πανάρχαιο σύστημα ζωῆς, πού ἔρπει, μέσ' ἀπό τά σκοτάδια μιᾶς ἱστορίας θεοκρατικῆς. Μιά ἄλλη δικαιοσύνη πού κρατάει ἀνόθευτη ἀκόμη ἐδῶ. Συχνά ἕνας χαρούμενος αἰφνιδιασμός διαδέχεται τήν κατάπληξη κι αὐτή μέ τή σειρά της τόν ἀνυπόκριτο θαυμασμό. Ὁ νοῦς τοῦ ταξιδιώτη μετέωρος, προσκυνώντας σ' αὐτούς τοὺς ἀπόμακρους τόπους τάφους προγονικούς. Βουτηγμένος στήν ἄγνοια πού σώριασε πάνω του ἕνας ἀμφίβολος πολιτισμός, ἀρνιέται νά παραδεχτεῖ τή λειτουργία ἐνός ἄλλου νόμου, τήν ὑπαρξη μιᾶς ἄλλης σημαντικῆς τοῦ κόσμου. Ὁ νέος πού φιλάει τό χέρι τῆς γιαγιᾶς. Τά κόκκινα μάγουλα τῶν κοριτσιῶν, καθὼς παραμερίζουνε διακριτικά. Ἕνας φιλόξενος ὄντάς. Γυναῖκες μέ τσεμπέρια. Ὁ ἥχος τοῦ ἀργαλειοῦ στό διπλανό δωμάτιο. Τοῦτες οἱ λάμπεις ἀπό μιᾶ μνήμη μακρινή, πού, θαρρεῖς, βυθίζεται σ' ἄλλες ζωές παλιότερες, δικές σου. Καί μ' ὅλες τίς ἀρνήσεις καί τίς ἀντιφάσεις του αὐτό τό ἔθνος δίνει ἀπλά ἕνα μάθημα ἀπ' τήν πανάρχαιη παραδομένη γνώση. Ἦταν γι' αὐτό πολλές φορές πού ἐννοιωθα ὅχι σάν ξένος, μά σάν ξενητεμένος πού ἐπιστρέφει. Αὐτό τό ροδόνερο στά χέρια, τό γλυκό, τό κρύο νερό στό μπακιρένιο τάσι. Εὐλογημένες συνήθειες τοῦ σπιτιοῦ πού ἐπιστρέφουν ὅλο λάμψη, μεράκι, γοητεία, λυγμούς.

Διάλογος. Ἡ γριά μέ τό λευκό μαντήλι πού ρωτάει γελώντας: *Ποιός εἶναι πιό καλός ὁ Ἐτσεβίτ ἢ ὁ Ντεμιρέλ;* Ἐγώ μέ ἀόριστη ὑπεκφυγή: *ἔσεῖς ξέρετε.* Ἐκείνη γελώντας πάντα: *Κι ἐμεῖς δέν μπορέσαμε νά μάθουμε.*

Ὁ στενός δρόμος, πού ἀρχίζει ἀπό τά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, στριφογυρίζει μέσα ἀπό ψηλούς μαντρότοιχους, χαλάσματα καί ἀλάνες ὡς ἐδῶ. Δυό πέτρινα σκαλιά, τ' ἀπομεινάρια μιᾶς γριᾶς αὐλόπορτας, ἕνας μαντρότοιχος ἔτοιμος νά σωριαστεῖ. Δράσκελώντας τό κατώφλι, δεξιά, μιᾶ μισάνοιχτη πόρτα, πού σέ μπάζει στό ντάμι. Ὁ χῶρος γεμᾶτος ἄχυρα καί καθαλίνα. Στό μισοσκοτάδο χάμουρα κρεμασμένα, πέταλα, σιδεριές. Παλιά, ἦταν ἐδῶ κελλάρι γιά τίς προμήθειες τοῦ χειμῶνα. Δίπλα στό ντάμι ἄλλη πόρτα, πού θγάζει σέ μιᾶ ξύλινη σκάλα. Χρειάζεται τόλμη ἀρκετή νά τήν ἀνέβεις.

Ὁ μέγας ὄντας, τέσσερα ἐπὶ ὀχτώ. Μιντέρια στούς τοίχους. Τά παράθυρα δίχως παντζούρια, χωρίς παραθυρόφυλλα. Μονάχα κάτι μπαλωμένα σεντόνια, πού κλείνουν τ' ἀνοίγματα προσωρινά. Ἀπέναντι μου ἕνα χαλί κρεμασμένο στόν τοῖχο. Διαβάζω τά κεντημένα γράμματα

Kibris Türkdur

Ἀνάμεσα στό τραγικό καί στό γελοῖο ἡ θλιβερή ὑπόμνηση στόν ἐπισκέπτη μέσα σ' αὐτή τή φτώχεια, τήν ἀπερίγραπτη. Προσπαθῶ νά δῶ τά πράγματα δίχως καμμιᾶ συγκίνηση, δέν περιγράφω. Καταγράφω ξερά, ὅπως τυχαῖα τό μάτι ἀρπάζει τήν κάθε λεπτομέρεια. Κανένα αἶσθημα δέν γίνεται πιά νά χωρέσει μέσα σέ ὅλα ἐτοῦτα. Ἀλλοιώτικα, ὁλόκληρη αὐτή ἡ σκληρότητα πληθαίνει μέσα μου καί γιγαντώνεται σ' ἕνα πελώριο λυγμό.

Κάθομαι στό μιντέρι δίπλα στό σοφρά. Πέντε γυναῖκες ἀπό τρεῖς γενιές μέ ὑποδέχονται σάν ἀδερφό. Ροδόνερο στά χέρια, μιᾶ караμέλλα. Στή δεξιά πλευρά τρεῖς πόρτες ὁδηγοῦν στήν κουζίνα καί τίς δυό κρεββατοκάμαρες. Στή μιᾶ ὅλος ὁ χῶρος γεμᾶτος μέ τόν ἀργαλειό. Ζητάω νά ἐπισκεφτῶ τήν κουζίνα. Τό τζάκι στή γωνιά χτιστό, καθῶς τότε. Φουγάρο σάν πυραμίδα. Ἕνα μουςλούκι στό νιπτήρα. Δυό μπακιρένια καζάνια ἀπέναντι. Στό ἕνα διαβάζω στά ἑλληνικά:

ΦΕΒΡΟΝΙΑ

Γράμματα σκαλισμένα μέ τό χέρι! Ὑπάρχει, θαρρεῖς,

Ένας θάνατος πού γυροφέρει σ' όλα έτοιυτα. Αυτή τήν
ιερή στιγμή δέν τήν χωράει μήτε ή αλήθεια. Φτάνει πού
αγγίζω άπλά μέσα στην ήρεμη σιωπή αυτά τά καθημερινά
τους πράγματα, τούς έρημους τοίχους, έτοιυτο τόν άέρα
πού μέσα στά χρόνια μένει ανάλλαγος. Μοϋ φτάνει πού
ακούω τούς ψίθυρους τών νεκρών. Μέσα σ' αυτό τό σπίτι
μόνος, προσκυνητής, στό πατρικό μου σπίτι.

Σκέψεις, αίσθήματα και άναμνήσεις, πού, δίχως νά
ρωτοϋν κατακυλοϋν μαζί μου τόν κατήφορο για τήν
καινούργια πολιτεία. Έλληνες, Τουρκοι, αυτοί οί άμέ-
ρευτοι λαοί, πού αιώνες πολλούς φιλιώνουν, μάχονται,
σφάζονται ή άδερφώνουν, χαλάνε σπιτικά, αλλάζουν τίς
πατρίδες τους. Η βαθιά, άνεξήγητη ένότητα πού ξεφυ-
τρώνει μέσα στό αίμα, τούς άγώνες και τό χαλασμό. Τό
μπόλιασμα τών έθίμων πού νοθεύει τή γλώσσα, τή νο-
οτροπία, τίς παραδόσεις. Έχθρες, φανατισμοί, παραδο-
μένα μίσση, μιά πίστη άκλόνητη σ' ένα Θεό. Στο φοβερό
χωνευτήρι της αιωνιότητας ή άδυσσος, μά και τό μεγα-
λειό του ανθρώπου. Ο χρόνος, οί τόποι, τίποτα δέν άλ-
λάζει. Αυτές οί γάτες πού πηδοϋν τό φράχτη. Ένας γέ-
ρος πού κατουράει στό μαντρότοιχο. Ο ήχος του άργα-
λειού. Πλούτος από ιδέες, έντυπώσεις, αίσθήσεις, ξαφνι-
άσματα και άναμνήσεις. Ένα μάτι όρθάνοιχτο πού
άγρυπνάει στό νοϋ, εύχή και ξόρκι πού ήμερεύει.

Καθώς σουρουπώνει, ή συνοικία τών άπίστων βουλι-
άζει στό διολετί χρῶμα του νόστου. Φαληρικό άπόγεμα.
Μέσ' άπ' τό πλήθος τών παιδιών τό μήνυμα της αλήθειας.
Αυτός ό κόσμος τών άγγέλων πού ακολουθεί. Ωρα πού
χαμηλώνουν οί φωνές, γίνονται πιο καθαρές, ώρα πού
χύνονται τά γιασεμιά στους δρόμους. Τά πρώτα φῶτα της
Σπάρτης στό τέλος του κατήφορου. Αϋριο λέω νά προσ-
κυνήσω στίς έκκλησιές.

Ἀρχή σοφίας φόβος Κυρίου. Τά λόγια τοῦ Ἐκκλησιαστικῆ στο μισοσκότεινο ναό. Πρωί στή *Γέννηση τῆς Θεοτόκου*, μητρόπολη τῶν Χριστιανῶν στά χρόνια ἐκεῖνα τῆς ἀκμῆς. Εὐωδιαστός ἀέρας σκαρφαλώνει ἀθόρυβα ἀπ' τά γυμνά παράθυρα καί τούς φεγγίτες. Πηδάει ἀπαλά στο πάτωμα, σά γάτα. Πηχτό, κίτρινο φῶς πού χύνεται σάν κρόκος σ' ὅλο τό μάκρος τοῦ ἱεροῦ χώρου, ριγώντας μέσα ἀπό τά πυκνά φυλλώματα τῶν δέντρων. Αὐτός ὁ τόπος, ἕνας λυγμός. Θαρρεῖς καί ἤχοῦν ἀκόμη ἐδῶ οἱ ἐναγώνιες προσευχές, οἱ αἶνοι, τά δοξαστικά. *Κύριε σῶσον τόν λαόν Σου*. Ἐρπει ὁ νοῦς στίς σκοτεινές γωνιές. Ἀποζητάει τή δύναμη ποῦ κλείσαν στή σιωπή τους αὐτοί οἱ πρησμένοι τοῖχοι, μαγαρισμένοι χυδαῖα ἀπό τούς ἀλλόθρησκους. Συλλογιέμαι, πῶς ἕνας ναός εἶναι ἡ δύναμη πού νοιώθεις δρασκελώντας τό κατώφλι του. Ἡ ἀνεξήγητη σιγή πού ἀναπαύει τήν ψυχή σου. Τίποτ' ἄλλο. Πέρα ἀπό τούς ἤχους τῆς ζωῆς, πέρα ἀπό τό χειροπιαστό, ἀπομένει ἀκόμη ἡ σιωπή, πού δέν τήν ταραίζουν οἱ περαστικές βαρβαρότητες. Ἄν περιγράψω τίς λεπτομέρειες, εἶναι γιατί νοιώθω βαθιά, πῶς ἕνας λαμπρός ναός σάν κι ἐτοῦτον τιμάει πιό πολύ τήν ἀνθρώπινη εὐαισθησία, παρά τή λατρευτική του σκοπιμότητα. Μέσα ἀπό τά λείψανα τῆς τέχνης ζωντανεύει καί πάλι ἐδῶ, τώρα, ἡ ἀφοσίωση στήν ὁμορφιά.

Ὁ ρυθμός τῆς μητρόπολης τρίκλιτη βασιλική. Τὰ κλίτη στηρίζουν ὀροφές μέ μιὰ χαριτωμένη ἰδιορρυθμία. Ἀκατάπαυστες τεθλασμένες, σά φουσαρμόνικα. Τριγωνικά κενά πού ἐλαφρώνουν τοὺς ὄγκους τῆς στέγης καί μυτερές προεξοχές. Αὐτό τό ἄπιαστο παιχνίδι ἀνάμεσα στόν ἴσκιο καί τό φῶς, πού φυγαδεύει ἐντεχνα τόν κίνδυνο τοῦ μονότονου στίς μεγάλες, λοξές ἐπιφάνειες. Τό αἰσθητικό σύνολο σώνεται μ' ἓνα ἔξυπνο τέχνασμα στίς γραμμές. Τά κεραμίδια τους, βυζαντινά, σχεδόν ἀνέπαφα. Τό βάνδαλο χέρι δυσκολεύτηκε νά φτάσει ἐκεῖ.

Ὁ κεντρικός παραλληλόγραμμος χῶρος στό μεσαῖο κλίτος. Τά πλαϊνά του κλίτη στενότερα. Συμμετρικές συστοιχίες μέ κολόνες ξύλινες στίς δύο πλευρές. Ὀλόσωμοι κορμοί, ντυμένοι μέ τσατμάδες καί γύψο, πού ξεκινοῦν ἀπ' τό δάπεδο αἰφνίδια, σά νά φυτρώνουν. Ἡ διαδρομή τους ὀλοῖσια, στενεύοντας ὡς τήν ὀροφή. Τό τελικό τους τμήμα σφηνώνεται σ' ἓνα πληθωρικό κιονόκρανο. Ρυθμός νόθος κορινθιακός. Ρωγμές, ξέφτια, πληγές κι ἐγκαύματα τίς κάνουν, νά μοιάζουν ὀρθια πτώματα. Δυό ἄλλες ὁμάδες μικρότερες κολόνες παρατάσσονται σέ δύο παράλληλες σειρές στά πλαϊνά κλίτη. Ἰσάριθμες ἀψίδες ἀκουμπᾶνε τίς αἰχμές τους κι ἐδῶ σέ παρόμοια κιονόκρανα. Σημειώνω τά ἴχνη ἀπό τά παλιά τους χρώματα: ὠχρα, λουλάκι, βαθύ γαλάζιο, κεραμιδί. Συμμετρικές τοξοστοιχίες ξετυλίγονται σ' ὅλο τό μάκρος τοῦ ναοῦ, παράλληλα μέ τίς κολόνες. Οἱ μαστοί τῶν ἀψίδων ἀκουμπᾶνε μαλακά σέ στρογγυλοὺς ἄβακες. Τά ἡμικύκλια τόξα τους πάνω ἀπό τό κεφάλι σου, σάν ἀνοιχτές ἀγκάλες. Εἶναι παρήγορο, πού ἀκόμη διατηροῦν τά κοσμήματα στά πιό πολλά σημεῖα. Ἀνθη καί φύλλα, σχέδια δαντελλωτά, ἀγκάθια καί σπειράματα, παιχνίδια γεωμετρικά. Αὐτά τά χρώματα καί οἱ ζωγραφιές μέσ στά κουρέλια πού γλύτωσε ὁ καιρός. Ἡ θαυμαστή ἀντοχή τους.

Ἡ κεντρική ὀροφή σέ ἡμικύκλια τομή μοιάζει μετέωρη. Ἀπό τόν πρόναο μέχρι τήν Ἀγία Τράπεζα οἱ ἀκμές τῆς στηρίζονται σέ τετράπλευρους ἄβακες στίς τοξοστοιχίες. Ὁ νάρθηκας δέν ὑπάρχει πιά. Ὁ σολέας, ψηλότερος τρία σκαλιά, χωρίζεται ἀπό τό καθολικό μέ τά ἐρείπια ἐνός τέμπλου. Ἀπό κεῖνο τό ἱστορικό ἀριστούργημα

σώζονται λίγα δοκάρια μισοκαμένα. Ίχνη μιᾶς τέχνης ἀνεπανάληπτης. Ἡ φτερούγα ἐνός πουλιού, ἓνα κληματόφυλλο, σκισμένα φύλλα, ἀνάγλυφα ἢ ὀλόγλυφα, σμιλεμένα πάνω στό σκοῦρο ξύλο. Μνήμη τῶν ξακουστῶν μαστόρων, φερμένων σ' ἐκεῖνα τά χρόνια ἀπό τό Βόλο καί τά Γιάννενα. Ὅτι δέν πρόλαβε ἡ βάρβαρη λεηλασία τό ἀπόσωσε μέ τόν καιρό τό σαράκι. Αὐτό τό μήνυμα τοῦ ἐφήμερου.

Τό ἱερό πίσω ἀπ' τό τέμπλο, ξεδιάντροπα κακοποιημένο. Ἡ κόγχη του στό κοίλωμα μιᾶς καμάρας τυφλῆς, στό ἴδιο ὕψος τῶν ἀψίδων. Ὅπου ἀπόμεινε σουβᾶς, συνθήματα πολιτικά, αἰσχρόλογα, κατάρες. Στή μέση τοῦ θόλου ἀψιδωτό παράθυρο. Σφυρήλατη σιδεριά μέ σχήματα βυζαντινῶν σταυρῶν, ἡμικύκλια, κύκλοι, παράβολοι. Ἀκόμα δύο παράθυρα συμμετρικά στό ἴδιο σχῆμα, λίγο μικρότερα. Πάνω ἀπ' τό μισοφέγγαρο τῆς κεντρικῆς καμάρας ἓνας φεγγίτης στρογγυλός κι ἀκόμα πιό ψηλά ἓνα παράθυρο τυφλό, μικρότερο. Σημάδια ἐνός ἄξεστου φανατισμοῦ παντοῦ. Τό ἱερό μένος τῶν βαρβάρων στούς τοίχους, στίς κολόνες, στό δάπεδο, σέρνοντας πάλι τό νοῦ πρός τά πίσω. Κάποτε ἡ σκέψη, πῶς ὁ ρόλος αὐτός συμπληρώνει τό νόμο, γεμίζει κατανόηση τό νοῦ, σχεδόν ἀγάπη. Ἡ μνήμη, σημαδεμένη θάναυσα ἀπό τήν ἱστορία, ξεθάβει τήν παράδοση. Θαρρῶ, πῶς ἀκόμα στοιχειώνει ἐδῶ ἡ πανάρχαιη Ρωμιοσύνη στίς πέτρες, στά μάρμαρα στό ξύλο, στόν ἀσβέστη. Ἐλευθερώνεται μέσα ἀπό ὕμνους καί ψαλμούς, ἔτοιμη κάθε στιγμή νά κινήσει καί πάλι τόν τροχό τῆς ἱστορίας. Καί τοῦτα ὅλα οὐδέτερα, δίχως ἓνα σημάδι αἰσθηματικό μέσα μου. Ὁ ναός μου θυμίζει περισσότερο ἓνα τάφο, προσμένοντας τήν Ἀνάσταση.

Ἡ μέρα ἀνεβαίνει μέσα στούς γνώριμους ἤχους της. Καρότσες καί φωνές παιδιῶν. Ὁ χῶρος ὅλος ντύνεται σέ φῶς γαλήνιο. Ἀέρας χαμηλόφωνος σφυρίζει εὐχάριστα μεσ' ἀπό τά παράθυρα. Θαρρεῖς καί τό πνεῦμα ἔρχεται νά κατοικήσει πάλι ἐδῶ. Παράξενες ἀπηχήσεις στούς θόλους, τούς πεσσούς, τά σκοτεινά φατνώματα. Κίνηση ἀπό νυχτερίδες πού ἐνοχλήθηκαν. Ἀδιάκοπο παιχνίδι τῶν

ἤχων καί τῶν ἱσκιων. Νοιώθεις ἓνα πελώριο μάτι νά σε παρακολουθεῖ παντοῦ.

Ὅτι μπορῶ νά συγκρατήσω ἀκόμη ἀπό τό σύντομο προσκύνημά μου. Τά τέσσερα παράθυρα σέ κάθε πτέρυγα, ἡ πύλη τους λίγο μικρότερη. Οἱ πέντε ἀψιδωτοί φεγγίτες κοντά στήν ὀροφή, χαμηλότερα λίγο ἀπό τίς τριγωνικές αἰχμές τῆς τεθλασμένης ὀροφῆς. Σφυρήλατα κάγκελα. Καί, τέλος, τά πέντε μικρότερα, τυφλά ἀνοίγματα ἐπάνω στό θριγγό τοῦ μεσαίου κλίτους. Ἀδιάκοπες ἐναλλαγές ἀπό εὐθεῖες καί καμπύλες, ἡμιθόλια ἐνισχυμένα μέ νευρώσεις, τόξα, συστοιχίες πεσσῶν καί ἀψίδων, παράθυρα, τοξοστοιχίες. Ἡ μόνιμη ἐντύπωση τοῦ διατρητοῦ πού ἐλαφρώνει τήν ὕλη.

Ἀπό τήν πύλη τοῦ ναοῦ τό αἰφνίδιο φῶς πού σέ τυφλώνει. Ὁ ἥλιος, μαχαίρι φλεγόμενο κόβει τή μέρα στά δύο, σάν ψωμί. Ἐπιθυμία νά γεμίσω τήν εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ πού μέ παιδεύει. Ἡ ἀποψη τοῦ ναοῦ ἀπ' ἔξω ἀληθινά σοβαρή καί μεγαλόπρεπη. Ἐνα γύρο ἀγκάθια, ξερόχορτα, πέτρες. Ὁ στενόμακρος ἱσκιος τῶν δέντρων, πού ἔρπει πάνω στούς τοίχους. Κυπαρίσσια, καδάκια. Μιά ξεχασμένη πινακίδα πληροφορεῖ ἀκόμη τόν περαστικό, πῶς τοῦτο τό χτίσμα ἦταν στρατιωτική ἀποθήκη. Ἡ δυτική πλευρά της, ὁλότελα ἐπίπεδη, ἀπό χοντρή, πελεκημένη πέτρα. Ἡ πύλη δίφυλλη, καρυδένια μέ τρεῖς ἀσύμμετρος ταμπλάδες. Σκαμένη σέ πλαίσιο νεοκλασικό διατηρεῖται σχεδόν καλά. Χαρακτηριστική μετόπη στό ἀνώφλι καί δυό ἡμικίονες ἐντοιχισμένοι στίς παραστάδες. Διακρίνω ὀλοφάνερα κάτω ἀπό τό κεντρικό ἀέτωμα τά ἴχνη μιᾶς ξηλωμένης πλάκας. Κι ἀπό τίς δυό πλευρές πανύψηλα παράθυρα μέ κατακόρυφες, ἐντοιχισμένες φάσες ἀπό πέτρα. Τρία θολωτά παράθυρα, μικρότερα, κοντά στήν ὀροφή, στό ἴδιο ὕψος, λειτουργικά ἀξονισμένα μέ τά προηγούμενα. Μελετημένη ἐναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς παράδοσης μέ τή νεότερη Ἑλληνική τέχνη.

Αὐτό τό γαλήνιο αἶσθημα ἡσυχίας πού τά στεγάζει ὅλα μέ ἀγάπη. Μεγαλεῖο τῆς πίστες, ἄβυσσος τοῦ φανατισμοῦ, ἡ βαρβαρότητα, τό ἀκοίμητο μῖσος, δημιουργίες τοῦ πνεύματος, αὐτή ἡ ἔκπτωση κι ἐκείνη ἡ ἀνάταση τοῦ

ἀνθρώπου στή μακάρια αἴσθησις τῆς παντοτινῆς του ἐνότητος. Θαρρῶ πῶς ἡ ὁσφρησις μου ἀκόμη βασανίζεται ἀπὸ τῆ λεπτῆ εὐωδιά τοῦ κερικοῦ καὶ τοῦ μοσχολίδανου. Συλλογιέμαι, πόσες φορές πρέπει νά σκύψω πάλι καὶ πάλι πάνω σέ τοῦτα τὰ διδάγματα, πού φέρνουν μέσα ἀπὸ τὴν αἰώνια σιωπὴ τους οἱ ἐκκλησιές τῆς Μικρασίας. Ἡ μεγαλόπρεπη σοβαρότητα, ὁ αὐστηρὸς ρυθμὸς, ἡ λειτουργία τους μέσα στό χῶρο, ἡ φυσικὴ τους ἐνταξὴ μέσ στόν ἀκοίμητο Ἑλληνισμό της.

Ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια ἡ Σπάρτη εἶναι τό κέντρο γιά τίς συγκοινωνίες μιᾶς περιοχῆς ἀπέραντης. Φυσικό χωνευτήρι παραδόσεων, ρυθμῶν, ἐπιδράσεων, πού δέν τίς ἔθαψε καὶ δέν τίς ἀπολίθωσε. Κάθε ξενόφερτο στοιχεῖο ἔγινε στοιχειό. Δυνάμωσε, ρίζωσε, ἔγινε πείραμα, ἔγινε ἀφορμή. Ἀτέλειωτες ἀναζητήσεις, ἀδιάκοποι προβληματισμοί, λησμονημένες παραδόσεις, κληρονομίες ἀκοίμητες. Ἐκεῖνο τό περίεργο, δικό της ὕφος. Ἐπιρροές πού τίς ἐπεξεργάζεται καὶ τίς χωνεύει, τίς μεταβάλλει στά μέτρα της, τίς κάνει μ' ἓνα λόγο δικές της. Τόσα πολλά πού χώρεσαν σέ τόσο λίγο χρόνο.

Τὰ *Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*, ὁ δεύτερος ναὸς πού ἀντέχει. Σάν τὴν μητρόπολη, λιγάκι πιό μικρός. Ὀλόκληρος μέ κόκκινη, πελεκημένη πέτρα. Ἐνα γύρο χαλάσματα, σπίτια παλιά, ἀλάνες, ξερόχορτα. Καβάκια κι ἄλλα δέντρα, ἄγνωστα σέ μένα. Ὁλος αὐτός ὁ τόπος, παρατημένος στήν τύχη του. Εἶναι τό νότιο ἄκρο τῆς Γκιοσούρ Μελλεσί, τό ψηλότερο. Ὁ ἐπισκέπτης φαίνεται πιό τυχερός ἐδῶ. Ἐνα γερό κομάτι ἀπὸ τό νάρθηκα. Κι ἀπ' τό περίφημο καμπαναριό τρεῖς ὄροφοι πού συμπληρώνουν τό ρυθμό. Ὁ πύργος του πατάει σέ τρεῖς ἀνάλαφρες ἀψίδες. Οἱ μαστοὶ τους σέ τετράπλευρους πεσσούς. Φαίνεται πιθανό, πῶς οἱ ὄροφοι τοῦ καμπαναριοῦ ἦτανε πέντε. Ὁ βασικός ρυθμὸς τοῦ πρώτου ἐπαναλαμβάνεται. Ἀψίδες, ἄβακες, ἡμιθόλια. Μιά μακρινὴ ἀνάμνησις ἀπ' τὰ Σελτζούκια γεφύρια.

Ἡ πύλη ἀπείραχτη. Πελεκημένη καρδιά, βαριά, σκαλισμένα πλουμίδια, ταμπλάδες, κορνίζες καμπυλό-

γραμμες. Στό ανώφλι μαρμάρινη επιγραφή στά Καραμανλήδικα. Πληροφορίες γιά χρονολογίες, μαστόρους, γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Οἱ μεγάλες, ἐπίπεδες ἐπιφάνειες στίς δύο πτέρυγες κόβουν τή μονοτονία τους μέ μικρότερους νάρθηκες, τετράπλευρους. Τροῦλλοι, πού ἀκουμπᾶνε σέ μικρά σταυροθόλια, σκεπάζοντας τίς πλαϊνές εἰσόδους σάν στοργικές παλάμες. Τό μάτι δέν σταματάει πούθενά. Αὐτή ἡ γοργή ἐναλλαγή, μελετημένη σοφά στίς ποικιλίες της καί στά ξαφνιάσματα της. "Απειρες τεθλασμένες, φατνώματα, προεξοχές, φεγγίτες κυκλικοί, μετόπες, τύμπανα καί κολόνες. Ἐνα παιχνίδι ρυθμικό ἀπό γραμμές καί τόξα κι ἐπιφάνειες, ὅπου τό φῶς τρελλαίνεται στούς ἀπειρους συσχετισμούς του μέ τούς ἴσκιους.

Σκέφτομαι, τί ἀπόμεινε ἀπό τόν ἀρχικό ρυθμό τῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς, πού μπολιάστηκε ἐδῶ. Αὐτό τό μυστικό πνεῦμα, ἡ βαθιά ἐνόραση πέρα ἀπό τόν ὕλικό της ὄγκο.

Μέσα στό ναό. Σημειώνω διαστικά. Ὁ κεντρικός παραλληλόγραμμος χῶρος, τά δύο πλαϊνά του κλίτη μικρότερα. Δύο κιονοστοιχίες, πού στηρίζουν τίς αἰχμές τῶν ἀψίδων, σάν πελώριοι ἄτλαντες. Ἡμικύκλιες ράχες ἀπό τό νάρθηκα ὡς τό σολέα. Κιονόκρανα, νόθα κορινθιακά. Σταυροθόλια στά τρία κλίτη. Ἀψίδες, φατνώματα. Οἱ μεγάλες πλευρές τοῦ ναοῦ διάτρητες ἀπό παράθυρα, στεγασμένα μέ κλασικά ἀετώματα. Κάγκελα ἀπό σίδερο σφυρήλατο σέ σχήματα γεωμετρικά μέ βυζαντινές ἀπηχήσεις. Τυφλά παράθυρα κι ἀπό τίς δύο πλευρές τῆς πύλης, αὐλακωμένα μέ κορνίζα γύψινη. Ἀετώματα, ἐντοιχισμένοι κιονίσκοι, κόγχες, προεξοχές. Ὅτι ἐπιζει ἀκόμη ἀπό τήν ἄγνοια τῶν Τούρκων κι ἀπό τήν ἀντοχή τῶν ὑλικῶν.

Παράξενο εἶναι τό βάρος τῆς διακόσμησης σέ τοῦτο τό ναό. Τά χρώματα ρημάξανε μέ τόν καιρό, τά σχέδια μείναν σχεδόν ἀπείραχτα. Δαιδαλικές διαδρομές, δέσμες ἀπό παράδοξους συνδυασμούς, καμπυλωτούς, πολύκλαδους, διάτρητους, θυσσανωτούς, φυλλόσχημους. Σταυροί, κάνιστρα μέ λουλούδια, κορδόνια, φιοριτοῦρες, μυθικά πουλιά. Μνήμη ἀπό βυζαντινά εἰλητάρια. Θαυμα-

στό στή σύλληψή του τό υπέρθυρο τῆς πύλης. Ἐνα πλῆθος ἀνθέμια, ἥλιοι καί ἰδεατές πτυχώσεις, πού κατρακυλοῦν ἀπό τόν κεντρικό θυρεό μέ τό βυζαντινό ἐμβλημα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τό σταυρό καί τ' ἀρχικά Χ.Ρ. Τό σύμπλεγμα ὅλο στέφεται μέ τήν κορώνα τῶν Παλαιολόγων. Διακρίνεις εὐκόλα τήν ἐπίδειξη, μίαν ἀσυγκράτητη μανία γιά μεγαλοπρέπεια. Αὐτή ἡ φλύαρη χλιδή. Ἡ, ἴσως, μονάχα ἓνας ὑπόγειος ἀνταγωνισμός μέ τή μητρόπολη. Ὁ νοῦς ἐπάγρυπνος μέσ στή σιγή. Αὐτά τά ἔργα, ἔξω ἀπό τό δικό μας χρόνο, δέν μοιάζουν ἀνθρώπινα. Ὡς ἐμεγαλύνθη τά ἔργα Σου, Κύριε. Λαοί καί ἱστορίες, ἡ πίστη, οἱ σφαγές, πολιτισμοί πού χάθηκαν, παραδόσεις καί πόλεμοι πού σμίγουν στό μεγάλο, ἀδιαίρετο Ἐνα. Οἱ αἰῶνες ἅπαντες. Ἐτούτη ἐδῶ, ἡ ὥρα τῆς ἀλήθειας.

Ἀπομεσήμερο προχωρημένο. Κατήφορος γιά τό Ἐμο Μελλεσί, δίπλα στό Τσαϊ. Χωράφια μέ ξερόχορτα, πέτρες, ἀγκάθια καί φασκομηλιές. Κάμποσα σκόρπια ὀπωροφόρα. Τζανεριές. ροδιές, βερυκοκιές. Γκρεμισμένες μάντρες, κότρες, κασιόκες, ἀμέτρητα παιδιά. Μοῦ εἶπαν, πώς σ' αὐτό τό χῶρο τά χρόνια ἐκεῖνα ὑψωνόταν ὁ ναός τῆς Γέννησης τῆς Θεοτόκου. Σήμερα δέν ἀπομένουν μήτε τά ἐρείπια του. Ὁ χῶρος ὁλόγυρα σπαρμένος μέ συντρίμια. Μάρμαρα, σπόνδυλοι, πελεκημένα ἀγκωνάρια, πλάκες. Τά πιό πολλά τά ρήμαξαν οἱ καθημερινές ἀνάγκες τῶν γεγονότων. Σέ τοῦτο τό χωράφι, ξέρω, πώς ἀναπαύονται οἱ νεκροί μου πρόγονοι. Σίγουρα, πώς πατάω πάνω στούς τάφους τους. Τό πνεῦμα μου μέ τό δικό τους.

Ἐγκάρδια ὑποδοχή κι ἐδῶ. Στό χῶρο τοῦ ναοῦ ἀκριβῶς ἓνα φτωχόσπιτο. Στήν πρόσοψη ἐντοιχισμένη πλάκα μέ βυζαντινό σταυρό.

Ἡ κατακόμβη τοῦ Ἀη Γιώργη. Μιά εὐρύχωρη τρύπα, πού ὀδηγεῖ στόν ὑπόγειο διάδρομο. Τό ὕψος του ἐνάμισυ μπόϊ. Μέ ἀνοιχτά τά χέρια ἀκουμπάω στούς τοίχους. Ξερολιθιά, πελεκημένη πέτρα, ὅλο ὑγρασία. Στό φῶς τοῦ φαναριοῦ μου ἡ θαμπή τῆς λάμψη. Μυρωδιά μούχλας. Ἀπό τό διάδρομο σ' ἓνα χῶρο τετράπλευρο. Οἱ διαστά-

σεις μιᾶς κάμαρας, ψηλότερης λίγο ἀπό μένα. Μπροστά μου μιά ὑποψία φῶς ἀπό μιάν ὀριζόντια σχισμὴ στό ὕψος σχεδόν τῆς γῆς. Ὅσο ἡ παλάμη μου περίπου. Κάτω ἀπό τό ἀνοιγμα, ἀδιόρατη κόγχη. Στή βάση της δυό πελεκημένα ἀγωνάρια. Χῶρος τῆς Ἁγίας Τράπεζας. Στό δάπεδο πρόσφατα ἴχνη ἀπό κότες. Ἀξίζει νά δεῖ κανεῖς τό θολωτό χτίσιμο τῆς στέγης. Μνήμη ἀπό τάφους Μυκηναϊκοῦς. Ἐξοχη μαστοριά. Ἄλλο τίποτα. Ὅτι δέν ἀπόσωσε ἡ ξεδιαντροπιά τῶν ἀνθρώπων, τό ἀφάνισε ἡ πανάρχαιη μοίρα τῆς Γῆς.

Εὐωδιαστό ἀπόγεμα, πνιγμένο στή ζέστη καί τά τριαντάφυλλα. Φωνές παιδιῶν, ἀμανέδες. Ὁ δρόμος πού κόβει στά δύο τήν καινούργια πόλη, φαρδύς. Ὅλο δέντρα καί θάμνους. Περνώντας ξυστά ἀπό τό παλιό οἰκοδόμημα τῆς *Oriental Carpet*, καμπυλώνει μαλακά στή νότια παρυφή τῆς Γκιαούρ Μελλεσί, σάν ἀγκαλιά. Στενεύοντας ὕστερα γυρίζει δεξιά, ὕστερα ἀριστερά κι ὕστερα πάλι δεξιά. Κλωθογυρίζοντας ἀδιάκοπα σά θυμωμένο φίδι, ἔρπει πρὸς τά δυτικά, γιά νά πάρει ὀριστικά τόν ἀνήφορο μέσα στά περιβόλια.

Αὐτό τό εἰρηνικό δάσος, πνιγμένο στά ὀπωροφόρα. Ἀγρυπνο μάτι μέσ στίς κερασιές, τίς μηλιές, τά καβάκια. Θάμνοι ἀκούρευτοι, ἀφάνες, φράχτες μέ ξερολιθιά. Πουλιά, ἔντομα καί τζιτζίκια. Στόν ἀέρα κύματα κύματα οἱ εὐωδιές. Μελισσόχορτο καί φλισκούνι. Χαμηλά τό φλεγόμενο μάκρος τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἀπό κάποτε μιά ξεχασμένη ἀγροικία στόν ἀνήφορο, ἀπεριποίητη, μαρμαζωμένη, βουλιάζοντας μέσα σι' ἀγριεμένα δέντρα καί στή σιωπή τους. Μιά ζωή στοιχειωμένη, πού γυροφέρνει ἀκόμη ἐδῶ, στά περιβόλια τοῦ Ἰλλαβούς. Αὐτό τό γέλιο πού μαρμάρωσε τήν τελευταία μέρα, κρεμασμένο θάρρεϊς στά κλαδιά.

Ἡ Ἁγία Ἐλεούσα, τοῦτο σημαίνει Ἰλλαβούς. Ἀπό-
ηχος κάποιας φωνῆς ἀγαπημένης τοῦ παιδικοῦ μου
παράδεισου. Αὐτός ὁ παλλόμενος πίνακας τῶν μπαχτσέ-
δων, ἡ εὐωδιαστή μαγεία μιᾶς βλάστησης ἀφηνιασμένης.
Ἀναρωτιέμαι, τί ν' ἀπομένει ἐδῶ ἀπό τότε. Τό ἀδηφάγο
ἄπλωμα τῆς πόλης, ὁ ρωμαλέος πληθυσμός, ἡ φτώχεια πού
ρήμαξε θάναυσα τόν τόπο. Αὐτά τὰ χώματα δίχως νερά,
χωρίς ἐκείνη τή ζεστή ἀνάσα τοῦ σκυμένου ἀγρότη, στε-
γνώνουν, χάνονται παρατημένα στόν καιρό καί τίς ἀνα-
ποδιές του. Σκέψεις πού μπλέκονται μέ φευγαλέες εἰκό-
νες τό ἀπόγεμα. Ἀγρότισες σκυφτές μέ τὰ γιασμάκια
τους σφιχτοδεμένα γύρω ἀπ' τό στόμα, κουρεμένα παιδιά
πού σέρνουν μιά κατσίκα, ἓνα γαῖδαρο ἢ τίποτα.

Εἶναι ἥσυχος καί γλυκομίλητος ὁ γέρος, πού μέ ὁδηγεῖ
στό Γκιολτζούκ, τόν λένε Ἀχμέτ. Σ' ὅλη τή διαδρομή
πασχίζει, νά μέ δια φωτίσει σέ πράγματα, πού εἶναι ὀλο-
φάνερο πῶς δέν κατέχει. Ἡ προθυμία κι ἡ ἐγκαρδιότητα
του μέ γοητεύουν. Αὐτό τό ἀντίβαρο στίς λαθεμένες του
πληροφορίες ἢ καί στή ντροπαλή σιωπή του. Βέβαια, δέν
εἶναι πάντα ἔτσι.

Στήν Τουρκία, εἶναι παράξενο, τό παζαρεύεις τό τα-
ξί. Ταρίφα δέν ὑπάρχει. Ὁ ξένος ταξιδιώτης, εὐκόλη
πάντα λεία, στήν πονηριά τῶν ὁδηγῶν. Αὐτή ἡ ἀνυπό-
φορη συνήθεια νά παζαρεύουνε τό καθετί σέ ἀναγουλι-
άζει.

Ἐντυπώσεις γρήγορες πού ἐρεθίζουνε τή μνήμη. Τ'
ἀναθυμᾶμαι ὅλα ἐτοῦτα, καθώς κατηφορίζουνε τὰ μάτια
πάνω ἀπό τήν πόλη, πού μένει χαμηλά. Δέν ἤξερα τό
ὑψόμετρο τῆς λίμνης. Οὔτε καί σήμερα τό ξέρω. Θυμᾶμαι
μονάχα τή Σπάρτη, χτισμένη στά χίλια περίπου μέτρα
πάνω ἀπό τή θάλασσα. Τό δειλινό, χρυσή βροχή μέ τρυ-
φερούς, μενεξεδένιους ἴσκιους πάνω στά δέντρα, στά νε-
ρά, στούς θάμνους. Ἡ Σπάρτη χαμηλωμένη, βυθίζεται σέ
ὄνειρα ἱριδισμῶν μιᾶς ἀδέσπαιης πάχνης. Θαρρεῖς ὑψώ-
νονται ἀπό τή γῆ ὡς ἐδῶ οἱ κόκκινες στέγες τῶν σπιτιῶν
καί οἱ τροῦλλοι τῶν τζαμιῶν, θαμένοι μέ πορτοκαλλιές
ἀνταύγειες. Στή θεά μου οἱ μιναρέδες, πύρινες λόγχες

φορτωμένες ὄνειρα καί πουλιά. Ἐκείνη ἡ εὐωδιαστή δροσιά, ἕνας γκιώνης μονάχος, μιά κουκουδάγια. Εἰκόνες μυστικόπαθες, πού ἀνηφορίζουν ἐπίμονα μαζύ μας. Ἡ Σπάρτη πιό πολύ ἓνα ὄραμα. Ἀλλοπαρμένη, γεμάτη προσευχές, ἀναθέματα, κατάρες γυναικῶν, ἐφιάλτες. Δέντρα τῶν κρεμασμένων. Ἔρχονται, χάνονται πάλι, ὅπως ὁ ἴσκιος τοῦ περαστικοῦ πίσω ἀπό τά τζάμια τοῦ χειμῶνα. Αὐτό τό πύρωμα τῆς ζωῆς, ἡ ἀδιαίρετη σιωπή τοῦ θανάτου. Σαλπάρει ξυλάρμενος ὁ νοῦς.

Εἰκόνες, πάλι, Παχειές ἀγελάδες στό χορτάρι. Τό ἀργό τους ξύπνημα στό γαύγισμα τοῦ σκύλου. Ἀνοίγματα πράσινα μέσα στούς σκοτεινοῦς ὄγκους τῶν δέντρων, σάν παύσεις μουσικῆς. Ἀναλαμπές ἐγρήγορης. Τό κόκκινο στρώμα τῶν φύλλων στή γῆ.

Ἡ λίμνη στό ἡλιοβάσιλεμα. Χλωρασιά τοῦ ὄρους, μεταξωτή δροσιά, ἀποθέωση ἐσπερινῆς φωταύγειας. Τό φοβερό ἄγγιγμα τῆς συνείδησης τοῦ κόσμου. Εἶναι ἡ μεγάλη σιωπή τῶν πραγμάτων, πού ἀνοίγει τό νοῦ στήν ἀκρίβεια, τή σιγή καί τό μέτρο. Τό κλειδί τῆς ἐνότητος, ἡ μετέωρη ὥρα τῶν ἐναστρων ὀραματισμῶν. Αὐτό τό ξύπνημα τῆς θολωμένης μνήμης. Ὑπέρτατο αἶσθημα ἰσορροπίας, ἡ λογική ἐναρμόνιση τῶν ὀρατῶν μέ τό Ἀόρατο. Θαρρεῖς ἡ φύση κρατάει τήν ἀνάσα της. Εἶναι ἡ ὥρα τῆς γαλήνιας ρέμβης, ἡ ὥρα τοῦ καθαροῦ στοχασμοῦ, ὅλες οἱ ὥρες μαζύ. Τό Γκιολτζούκ εἶναι ὁ χρόνος, πού μαρμάρωσε πάνω στά σιωπηλά νερά. Αὕτη ἡ στέρεη, ἀδιατάραχτη γαλήνη τῶν θεῶν. Τό φῶς πού ἀναδύεται ἀπό τό βυθό τῶν πραγμάτων. Ὑψώματα φαλακρά, ρυτιδωμένα ἄγρια, πέτρα πού τή χαράκωσε βαθιά ὁ ἥλιος, θάμνοι πού ξεψυχᾶνε πάνω στό νοτισμένο χῶμα. Μπροστά σέ τοῦτο τό κάλλος ἡ ἐντονη ἐπιθυμία νά εὐχαριστήσω κάποιον. Εὐγνωμοσύνη γιά τή χάρη ἐτούτη πού μοῦ δόθηκε. Δίπλα μονάχα ὁ Ἀχμέτ καπνίζοντας. Αὕτη ἡ ὥρα τῶν ἀγγέλων.

Εἰκόνες στό σούρουπο. Χρῶμα βιολέτας πού ραντίζει τίς πλαγιές. Αὐστηρές συστοιχίες ἀμπελιῶν, κατηφορίζοντας ἤρεμα σέ γεωμετρικά τετράπλευρα ὡς τό νερό.

Σμήνη άγριόπαπιες. Φτερά πού σπιθίζουν στίς τελευταίες άνταύγειες τής ήμέρας. Σά μακρινός χαιρετισμός πού χάνεται στό φώς. Καθάρειες κορυφογραμμές. Χαμηλοί, εϋγενικοί ὄγκοι, πού στεφανώνουν ὀλόγυρα τίς ὄχθες. Συλλογιέμαι, πώς τό τοπίο αὐτό μοιάζει νά ἔχει κάτι τό θρησκευτικό. Κάθε ὥρα, ἡ ὥρα τής δημιουργίας πού ἐγκυμονεῖ. Εϋγενική καί οἰκεία σέ ἀνεβάζει ὡς τό Θεό, σέ φιλιώνει μαζύ Του.

Ἦχοι ἀπροσδιόριστοι, εὐωδιά τοῦ νεροῦ. Εἶναι στιγμές πού ὁ κόσμος τῶν πλασμάτων ξεσκεπάζεται σ' ἓνα βάθος ἀπέραντο. Αὐτό τό θαῦμα τῶν χρωμάτων, τῶν ὄγκων, τῶν γραμμῶν. Ἐνα θρόϊσμα φύλλων, τά ξαφνικά φτερουγίσματα μέσα στά δέντρα. Ἡδονική ἐπαφή τής ὑγρασίας στό δέρμα σου. Ἴσκιοι καί χρώματα, ἀνεξήγητες λάμπειες, φωνές καί παύσεις, ψίθυροι, κρότοι, σπαράγματα μουσικά, μυστικές συγχορδίες, ὅπως μηνύματα ἑνός ἄλλου, ἄγνωστου κόσμου μέσα στήν νύχτα, ὅλο μυστήριο. Ἐνας γκιώνης ἐμβολίζει τή σιωπή. Τό πνιγμένο παράπονο μιᾶς κουκουβάγιας. Σέ λίγο οἱ βάτραχοι. Ὑστερα τά τριζόνια. Χαιρετισμός στή νύχτα πού ἀνεβαίνει σάν προσευχή. Ὑστερα οἱ ἦχοι ὅλοι μοιάζουν νά γίνονται ἓνας μονάχα. Ἐνα οἰκουμενικό δοξαστικό φά.

Στήν ἄμμο τής ὄχθης ὁ γερο-Ἀχμέτ καπνίζοντας μόνος. Φαίνεται κουρασμένος ἢ ἀδιάφορος. Διστάζει κανεῖς νά ταραξει τή γαλήνη. Ὡς καί οἱ χτύποι τής καρδιάς γίνονται πιό καθαροί. Χιλιάδες φυσαλίδες σπιθίζουν ξαφνικά καί χάνονται ὅλη τήν ὥρα. Φεγγάρι πάνω στά δέντρα. Τό φίλημα τοῦ νεροῦ στίς ὄχθες, σά λυγμός. Ἡ ἀνάσα τής νύχτας ρυτιδώνει τή λίμνη. Ἀσημένιες καί μαῦρες γραμμές πού τρεμοπαίζουν, θαρρεῖς ὡς τό βάθος τοῦ κόσμου.

Ἐπιστροφή. Ὁ γερο-Ἀχμέτ μιλώντας ἀκατάπαυστα γιά ξωτικά καί νεράϊδες. Ἐκείνη ἡ γνώριμη προφορά. Ἡ μαγεία τής νύχτας πού τυλίγει τίς ἱστορίες, τοὺς θρύλους, τίς μνημες, τή φωνή τοῦ Ἀχμέτ μέσα στή χλιαρή ἀγκαλιά της. Ἡ θέρμη αὐτή συχνά μέ κάνει νά σκεφτῶ, γιατί τοῦ-

τος ὁ τόπος γεννάει παραμυθάδες. Ρίζες πού χάνονται μέσα στό σκότος τῶν αἰώνων. Πίσω ἀπό τήν ἀφήγηση ὁ οἰκεῖος καί γνώριμος τόνος τῆς ψυχῆς.

Ἀπό τό ἀνοιχτό παράθυρο χάδια τῆς νύχτας. Ἡ λίμνη τοῦ Γκιολτζούκ ἀποξεχνιέται μέσα στά παραμύθια της, καθώς τά θάρβαρα φῶτα τῆς Σπάρτης πλημμυρίζουν αὐτές τίς μαγικές στιγμές.

Συχνά συλλογιέμαι τά πράγματα ποῦδωσαν κάποια σημασία στή ζωή μου. Μέ τήν ἔνταση καί τήν ἀκρίβεια. Τή διάρκεια καί τήν ἀγάπη τους. Θάλεγα, ἀκόμη καί μέ τήν ὑπερβολή τους. Ἐντυπώσεις, συμβάντα, μιά ἔκπληξη, γεγονότα καί λάμπεις πού δέν προσδοκᾷς καί πού παίρνουν διαστάσεις ἀφύσικες, γεμίζοντας μέ τό φῶς τῆς συνείδησης τό νοῦ. Αὐτή ἡ ἀμάχητη ἐξουσία τους. Ἡ δύναμη τῆς μυστικῆς ἐγρήγορης.

Ἡ βραδιά στό σπίτι τοῦ Ἐκρέμ Ἐρσετίν μέ τήν ἀνάγλυψη ὁμορφιά της. Μνήμες πού σωριάστηκαν. Καινούργιες μέρες τοῦ βίου μου μέ τή δική τους σημασία καθεμιά, τήν πίκρα ἢ τή χαρά τους. Ἐκείνη ἡ νύχτα ἀκόμη λάμπει μέ τή θερμότητα καί τήν ἐλπίδα της. Μιά πίστη στίς κρυφές δυνάμεις πού φιλιώνουν τούς ἀνθρώπους. Αἴσθημα τῆς ἀγάπης οἰκουμενικό. Κρατάω πάντα ἓνα δίδαγμα εὐπρέπειας, γενναιοδωρίας καί σεμνότητας; πού, ἄθελά του, μοῦ ἔδωσε ὁ ἥρεμος ἐκεῖνος ἄνθρωπος. Εὐγενική παρουσία, αὐθορμησία πού ἀνάδλυζε ἀπό μιά πράξη καθαρή, δίχως προκαταλήψεις, χωρίς ἐκεῖνο τόν χυδαῖο ὑπολογισμό πού χαμηλώνει τόν ἄνθρωπο, σχεδόν οὐδέτερη.

Λεπτομέρειες. Εἰκόνες στή νύχτα. Τό διαμέρισμα τοῦ Ἐκρέμ μπέη στήν καινούργια πόλη, ἓνα περίπου χιλιόμετρο ἀπό τό ξενοδοχεῖο. Ὅμορφη νύχτα. Αὐτό τό βαθυ-

γάλαζο σκοτάδι τῆς Ἀνατολῆς σάν τό βελουῶδο, πού τό νοιώθεις σχεδόν μέ τό δέρμα σου. Ὁ χορός τῶν ἀστεριῶν. Κάποια ὑπόγεια λαγνεία σάν ποθητή γυναίκα. Ὑγρές εὐωδιές ἀπό τριαντάφυλλα, χρώματα παραμυθιοῦ. Ἡ καινούργια πόλη, βουτηγμένη σέ σιωπηλή μαγανεία, σάν αἶνιγμα. Ἐκεῖνο τό ἄνοιγμα τῆς ψυχῆς στήν ὁμορφιά, ἔτοιμο νά δεχτεῖ τήν κάθε λεπτομέρεια μέ ἀγάπη.

Ἀκολουθώντας τό δρόμο μέσα ἀπό τήν ἀγορά. Ἀνείπωτη ἐρημία. Ὅμως τό αἶσθημα τῆς ἀσφάλειας, πού ἔρχεται ἀπό μίαν ἄλλη δύναμη στά σκοτεινά, νοιώθεις νά σέ κρατάει ἀπό τό χέρι. Αὐτός ὁ χῶρος δέν κοιμᾶται. Ἀνομολόγητες ἐπιθυμίες, φωνές, ἕνα πάθος ἀσίγαστο γιά κέρδος, ὁ μόχθος τῶν ἀνθρώπων συνεχίζουν ἀκόμη, θαρρεῖς, τή δική τους σκοτεινή ζωή. Μαντεύεις τούς ἴσκιους της. Μιά ζωή καταχθόνια πίσω ἀπό τά κλειστά ρολά, τά καφάσια καί τούς ἀδειους πάγκους. Ὑπόστεγα, βιτρίνες σκοτεινές, τσιγγέλια, βρώμικες σκάλες. Μιά γλίνα κάτω ἀπό τά πόδια σου. Χιλιάδες μυρωδιές πού καθηλώνουν τό χρόνο. Ἕνας καλοθρεμένος ποντικός σουλατσάρεי ἀμέριμνος σέ μιά στίβα τελλάρα. Πίσω ἀπό τό κεντρικό τζαμί ὁ δρόμος στρίβοντας ἀριστερά ξετυλίγεται σέ μαιάνδρους. Τρεῖς ἢ τέσσερις μέσα ἀπό τά κεπατζήδικα πρὸς τήν καινούργια πόλη. Αἰωνόβια κνίσσα. Ἡ ἀναγούλα ἀπό τό καμένο λίπος, τά κρεμμύδια, τό σκόρδο. Ἀδέσποτα σκυλιά πού ἀποτελειώνουν ἡσυχά τ' ἀπομεινάρια μιᾶς πλούσιας μέρας. Κάποιες παράγκες σέ παράταξη. Ἕνα εὐρύχωρο ἄνοιγμα, μιά μάντρα καί, τέλος, ὁ δρόμος μέ τά καδάκια στήν εἴσοδο τῆς πόλης.

Σκοτάδι. Μ' ὅλο πού λείπει τό φεγγάρι, ἕνα φῶς ἀνεξήγητο ἀνεβαίνει ἀπό τή γῆ. Τά πράγματα μέ ὅλη τή νυχτερινή τους διαύγεια φανερώνουν τή μυστική τους φύση στή σιωπή. Στά νότια, σχεδόν ὀλοκάθαρες, οἱ κορυφογραμμές τοῦ Ταύρου. Δεξιά, στό βάθος, ἕνας πανύψηλος μιναρές τεντώνει τό λαιμό του μέσα στά τσιμεντένια μεγαθήρια. Στή σουβλερή του μύτη κρέμεται ἡ *Μεγάλη Ἀρκούδα*. Κι ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ δρόμου πολυκα-

τοικίες. Ἡ πολιτεία μοιάζει ἐρημωμένη, θαρρεῖς κι ἔπεσε θανατικό. Οἱ προσόψεις γυμνές, σκοτεινές, ἀπρόσωπες. Οἱ πρασιές πνιγμένες στό πράσινο. Ἀλέες, κῆποι, πεζοδρόμια μέ τριανταφυλλίες. Δέντρα καί θάμνοι σκοτεινοί. Πυκνές τοῦφες λουλουδιῶν. Μονάχα ἓνα βουητό ὑποχθόνιο πού ἀγρυπνεῖ πίσω ἀπό τή σιωπή. Περισσότερο τό μαντεύεις, παρά πού τό ἀκοῦς. Ἴσως ἐκεῖνος ὁ ἀπρόσωπος, κρυφός παλμός μιᾶς μυστικῆς ζωῆς πού γέμιζε ὡς καί τόν ἑναστρο θόλο.

Γκιουρσέλ Ἐρσετίν. Εἰκόνα τῆς αὐστηρῆς κομψότητας, μιά χάρη σχεδόν βασιλική. Ἀθόρυβα μάτια μ' ἓνα θάμπος ἀπαλῆς εὐγένειας. Ἡ ἔμφυτη ἀνεση τῆς οἰκοδόσποινας μέσα στόν οἶκο της. Θαυμάζεις τό σεβασμό, τήν ἀνυπόκριτη παραδοχή πού τῆς δείχνουν οἱ ἄλλοι. Εἶναι ἓνα ἦθος, πού νοιώθεις νά πηγάζει ἀπό πολύ βαθιά. Κανόνες χιλιετηρίδων. Μιά τρυφερή ὑπακοή κάτω ἀπό τόν σιωπηλό της ἴσκιο. Φωνή τραγουδιστή, μέ τόνους μαλακούς, τά βελούδινα λάμδα. Στή μνήμη οἰκογένειες Ρωμιῶν τῆς Μικρασίας. Ὁ ἦχος πού ἀναταράζει τά ἦσυχά νερά της. Στό σπίτι αὐτό ὅλα λειτουργοῦν ξανά μέ τίς πανάρχαιες, παραδομένες συνήθειες. Εὐλογημένες ὥρες.

Εἰκόνες στό σπίτι. Καθιστικό, τυπικά κακόγουστο. Ἡ τάξη τῶν μικροαστῶν στήν Τουρκία εἶναι ἓνα νόθο γέννημα τῶν Νεότουρκων. Δίχως παράδοση, χωρίς ἐκεῖνες τίς ἱστορικές ρίζες πού τή θεμελιώνουν στήν Εὐρώπη. Αὐτή ἡ μέση λύση πού σφηνώθηκε κοινωνικά ἀνάμεσα στούς ἀγάδες καί τούς προλετάριους. Ὀλόκληρη ἡ διακόσμηση συγκρατημένη, μέ κοινότυπες ἐπαναλήψεις, δίχως τό γνώρισμα τῆς ἐκλογῆς καί τήν προσωπική ἀναφορά στίς λεπτομέρειες. Σχεδόν ἀνύπαρκτη. Τό μάτι πρόχειρα συγκρατεῖ κάποιους παλιούς τσεδρέδες, δύο κεραμικά τῆς Κιουτάχειας καί τά χαλιά. Κατά τά ἄλλα: βιβλιοθήκη, σκρίνιο μελιτζανί, τραπεζαρία, στόφες, φωτιστικά. Ἕνας φόρτος πού τόν βαρυνέσαι μέ τήν πρώτη ματιά.

Οἱ καλεσμένοι καπνίζουν καί κούδεντιάζουν μεγάλο-

φύλα, ἀναθυμοῦνται, ἀστειεύονται, θορυβοῦν ὅλοι δί-
χως ἐξαίρεση. Ἡ μεσόπορτα πού χωρίζει τήν κουζίνα
ἀπό τό καθιστικό ἀνοιγοκλείνει ἀσταμάτητα. Εὐωδιές
πού ξεχύνονται ὡς ἐδῶ σέ ἀπανωτά κύματα. Στό νοῦ
εἰκόνες ἀπό τά παιδικά μου χρόνια. Πεσκέσια καί μου-
σαφιρλίκια στό σπίτι μας. Ἡ προσπάθεια μου νά μαν-
τεύω φαγητά ἀπό τίς εὐωδιές τους. Ἀφήνομαι διασκεδά-
ζοντας, σέ τοῦτο τό παιχνίδι. Ὁ Ἐκρέμ μπέης πηγαινο-
έρχεται μέ μιάν ἐναγώνια σβελτάδα. Μούσκεμα στόν
ἰδρώτα. Ψάχνοντας γιά παραλείψεις δίνει ὁδηγίες χαμη-
λόφωνες στά δύο παιδιά του. Θυμᾶμαι ἀκόμη ἐχθρικό τό
βλέμμα τοῦ μεγάλου.

Ἀστραφτερά μαχαιροπήρουνά, πορσελάνες. Παρά
τήν τελετουργική ἀτμόσφαιρα, ἡ ἀνυπόκριτη ἄνεση τῶν
συνδαιτημόνων βαραίνει ἀποφασιστικά. Ἐτοῦτοι οἱ Ρω-
μιοί πού ἀφήνονται παθητικά, νά γλυστρήσουν σέ μιάν
ἄλλη ζωή. Ἀποτέλεσμα πού ξαφνιάζει. Μετράω συν-
ολικά δεκαπέντε. Παίζω, ἀθροίζοντας τά χρόνια τους.
Σίγουρα ξεπερνοῦν τά χίλια. Ἡ σοφία, ἡ ὥριμη πείρα
τῶν ἐτῶν, πού δέν αἰφνιδιάζεται πιά μέ τίποτα. Αὐτό τό
πανηγύρι μοιάζει προσκύνημα στά παιδικά τους χρόνια.
Καί στά δικά μου. Ἡ μεγάλη τζαμόπορτα ἀνοιγοκλείνει
ἀδιάκοπα. Ἐκεῖ, στό ἄδυτο τῆς κουζίνας, θαρρεῖς καί
ὑφαίνεται τό φοβερό μυστήριο. Μέ ἀρκετή δυσκολία
καταπίνω τό σάλιο μου. Παρόμοια προσμονή σέ δεῖπνο
δέν θυμᾶμαι ἄλλη. Ἐτούτη ἡ βραδιά ἔχει τό χαρακτήρα
μιᾶς ἀποκάλυψης.

Ἐπίθεση πρώτη. Σουτζουκάκια μέ σάλτσα. Εὐωδιά
ἀπό κίμινο καί πιπέρι. Ἀγγουράκια τουρσί. Λακέρδα.
Σαρμάδες αὐγολέμονο. Καί, φυσικά, οὔζο.

Ὁ καπνός μέσα στή σάλα θαμπώνει τά πρόσωπα, μα-
λακώνει τά φῶτα, ἀπαλαίνει τίς φωνές, τό ὕφος τῆς συν-
ομιλίας ἀρκετούς τόνους ψηλότερα ἀπό τό συνηθισμένο.
Ὑπάρχει μία ὑπόγεια ἔνταση στήν ἀτμόσφαιρα. Ἴσως
χαρά. Αὐτά τά κόκκινα πρόσωπα τῶν γερόντων, οἱ θαυ-
μαστές κινήσεις τῶν χεριῶν, τά στόματα πού ἀλέθουν
διαστικά, οἱ γλῶσσες πού πλαταγίζουν. Συγκρατημένη
ἀρπαχτικότητα παντοῦ. Ἡ λαιμαργία τῶν γυναικῶν

ἀπελευθερωμένη. Κινήσεις καλοζυγισμένες, εὐστοχες, πού κατευθύνονται μέ ἀκρίβεια στίς λιχουδιές. Πιάτα πού γεμίζουν καί πιάτα πού ἀδειάζουν. Οἱ πάντες δοκιμάζουν τά πάντα. Ἡ ἀσυγκράτητη παραφορά, πού μέ κάνει νά ντρέπομαι.

Ἐπίθεση δεύτερη. Ἡ σούπα πού ἀχνίζει. Κηλίδες λίπους στόν ἀφρό της καί φουσαλίδες ἀθόρυβες πού τρεμοσβύνουν. Διασκεδάζω, νά βλέπω τά μάτια πού τήν παρακολουθοῦν σάν ὁμορφη γυναίκα. Ἀπ' τή τζαμόπορτα ὡς τό τραπέζι. Ξωπίσω μιά πιατέλα ὀβάλ μέ τό λαχταριστό πληγούρι. Τό καμένο βούτυρο πού σοῦ τσακίζει τά ρουθούνια. Ἡ γαβάθα μέ τό τάσκεμπάπ. Δυνατές μυρωδιές ἀπό ἄγνωστα μπαχαρικά. Πέλαγος ἡδονῆς. Μιά λιγομάρα στό στομάχι μου φέρνει κάτι σά λιποθυμιά. Τά ὑπολείματα τῆς τελευταίας ντροπῆς ἔχουνε πιά ἀνεπανόρθωτα χαθεῖ στούς ἀτμούς τοῦ κρασιοῦ. Καμμιά εὐγένεια, κανένα μέτρο. Μονάχα ἡ ταύτιση τοῦ ζώου μέ τό λαρύγγι του.

Ἐπίθεση τρίτη. Τυρόπιττα. Τό μεγάλο σινί στήν τζαμόπορτα τή στιγμή ἀκριδῶς πού κοδόταν τό φῶς. Τρεῖς λάμπες πετρελαίου. Στό πρόσωπο τοῦ Ἐκρέμ μιά ὑποψία προσβολῆς. Τό ρεῦμα τῆς εὐθυμίας καί τῆς ζεστασιᾶς πάλι μπροστά. Στήν ὁμίχλη τοῦ καπνοῦ γιαλιστερὰ, κατακόκκινα πρόσωπα. Ὡρα πού σημαδεύει τούς πρωταγωνιστές τοῦ μύθου. Στή μνήμη μου γιαπωνέζικες μάσκες τοῦ ΝΟ. Ὑγρά μάτια, βλέφαρα βαριά, λαδωμένα σαγόνια. Στή χάδρα μιᾶς ἄσκοπης φλυαρίας ἀραιοί, κουρασμένοι κρότοι πηρουνιῶν. Αὐτές οἱ κινήσεις τῶν χεριῶν, ξεφτώντας πιά δίχως πολύ ἐνδιαφέρον. Ἕνας ὑπουργός λόξυγγας, ρεψίματα χωρίς ἰδιαίτερη προφύλαξη. Τό ἀνεξήγητο αἶσθημα πού δένει τούς ἀνθρώπους, ἀγκαλιάζοντας Τούρκους καί Ρωμιούς κάτω ἀπό τίς κοινές συνήθειες. Ἕνα κομάτι πίττα. Τό στόμα πού γεμίζει βούτυρο στήν πρώτη σου δαγκωματιά. Ἐτοῦτο τό εὐωδιαστό σινί ξερριζώνει, θαρρεῖς, μιά καινούργια δύναμη μέσα ἀπό τό λήθαργο τοῦ κόρου στούς συνδαιτημόνες. Μοῦ εἶναι ἀδύνατο πιά νά θυμᾶμαι, ποῦ τέλειωσε αὐτή ἡ ἐπίδειξη δεξιολογίας. Τά χέρια τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι κι ἂν

πιάσουν μέ ἀγάπη, ἀγιάζει. Στό νοῦ μου θριαμβεύει ἀκόμη ὁ χαλδᾶς, κάθε φορά πού ξαναφέρνω στή μνήμη ἐτούτη τή βραδιά.

Καφές. Στό Τούρκικο σπίτι μιά ἰδιαίτερη εὐνοια σήμερα. Μαζύ μέ ἄλλα ἀγαθὰ καί τοῦτο τό εἶδος ἔχει πρίν ἀπό χρόνια περάσει πιά στήν ἱστορία. Αὐτή ἡ βαθιά κατρακύλα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τους. Οἰκονομία ἀνάπηρη, πού δέν ἀφήνει περιθώρια γιά πολυτέλειες. Ἡ τιμωρία αὐτή σ' ἓνα λαό ἀνατολίτη ποῦδесе στούς αἰῶνες τήν παράδοσή του μέ τόν καφέ.

Ὁ Ἐκρέμ κατεβάζει διβλία. Τοῦρκοι ποιητές. Μεταφράσεις Ἑλλήνων πεζογράφων τοῦ συρμοῦ. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις ἀπαράδεχτες. Χαρτί, ἐξώφυλλα, τύπωμα σέ μιά ποιότητα ξεπερασμένη πρίν ἀπό χρόνια στήν Εὐρώπη. Ξεφυλλίζοντας ἓναν τόμο ἰδιαίτερα χοντρό. Φωτογραφίες ἄγριες. Μουστακαλῆδες μέ φέσι, μάτια πρησμένα ἀπό λαγνεῖα ἢ τεμπελιά, σπαστά κολλάρα, σουλτανικές στολές. Μοῦ διαβάζει λεζάντες πού δέν καταλαβαίνω. Σίγουρα μιά ἱστορία τῆς πνευματικῆς τους κληρονομιάς. Ὅλα τά πρόσωπα, χωρίς καμμιάν ἐξαίρεση, μοῦ εἶναι ἄγνωστα. Συνθέτες, ζωγράφοι, ποιητές, πού τροφοδοτοῦν πλουσιοπάροχα τήν ἀπαραίτητη ἐθνική τους περηφάνεια. Ὁ Ἐκρέμ ἐπιμένει στήν ἀνάγκη νά μάθω περισσότερα Τούρκικα. Γιά νά γνωρίσω, καθὼς λέει, τήν παιδεία τους. Ἀφέλεια ἀπαράδεκτη. Τό ἔθνος τῶν Ὀθωμανῶν πού οἰκοδόμησε τή γλώσσα του λεηλατώντας τήν Περσική καί τήν Ἀραβική. Ἐνα πλῆθος ἀμέτρητο Ἑλληνικά καί Γαλλικά πού τή νοθεύουνε τώρα σέ βάρος τῶν προηγούμενων. Ἀναρωτιέμαι, ποῦ βρίσκεται ἡ παράδοση τους. Μιά ἱστορία πού ἄρχισε πρίν ἀπό δέκα αἰῶνες μέσα στό αἷμα. Μοῦ ἀραδιάζει συγγραφεῖς, φιλόσοφους καί μουσουργούς πού δέν γνωρίζω. Τόν ἀκούω σιωπώντας. Τό δωμάτιο μέσα στόν καπνό. Οἱ φωνές ἔχουν πέσει, χωνεύουν. Ἀπό κάποτε, κάποιος πού ρεύεται ξεδιάντροπα. Τά φῶτα ἔχουν καί πάλι ἀνάψει. Αὐτό τό βράδυ, ἓνα μεγάλο μάθημα ἀνθρωπιᾶς, φιλοξενίας, εὐγένειας.

Πεῖρα μοναδική. Πάνω ἀπό τίς χορτασμένες μας αἰσθήσεις, ἐκείνη ἡ μακάρια πνοή τῆς πραότητος, τοῦ ἡθοὺς, τῆς ὁμόνοιας. Ἡ ἀλήθεια πού δέν ἔχει σύνορα. Πού ἀπλώνει τό σιωπηλό μεγαλεῖο της μέσα καί πάνω ἀπό τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μέρα ἐτούτη μέ τίς σκόρπιες ιδέες πού ἀναρριπίζει νοῦς, γεμάτη ἔνταση καί ρίγος μυστικό, ἀνεξήγητο. Εἶναι σάν νά κυλούσανε καί πάλι ἀθόρυβα τά παιδικά μου χρόνια. Ἡ ἴδια ἐπιμονή. Οἱ φόβοι ἐκεῖνοι, πού οἱ αἰῶνες τούς ἔθαψαν μαζύ καί καταχώνιασαν στή φύση μας. Ἀπέχθειες παραδομένες στή γενιά μας, ἡ βία, ὁ κρυφός τρόμος, μιὰ πανουργία διάφανη, ἡ μακρινή παράδοση τῆς ἄγραφης διπλωματίας, ὅλα. Μνήμη τῶν δυό λαῶν πού μάχονται ἀκατάπαυστα καί δέ φιλιώνουν. Τά συλλογιέμαι ὅλα ἐτοῦτα καθῶς ὁ νοῦς ξεθάβει ἀπό τά σκοτεινά του βάθη διαλόγους μυστικούς, μνήμες, ὑπεκφυγές καί ψέματα, φαντασιώσεις καί ἀλήθειες. Αὐτός ὁ κόσμος ὁ ἀνέκφραστος, θαμένος στήν ἄβυσσο τῆς λησμονιᾶς καί τῆς σιωπῆς. Λαοί ἐνάντιοι, παραδομένοι, θαρρεῖς, στό ἐπικίνδυνο παιχνίδι μιᾶς ἄλλης μοίρας. Ἐχθροί ἢ ἀντιμέτωποι.

Πασχίζει ὁ νοῦς νά ξαναμπεῖ στό ἴδιο, γνώριμο κανάλι ὅπου ἐπιστρέφουν ὅλα ἐτοῦτα. Ἰχνηλασία μορφῶν. Πρόσωπα πού τεντώνουν τόν ἄξονα στή μέση τοῦ τροχοῦ. Ὁ δήμαρχος, ὁ νομάρχης. Σκοτεινά πράγματα. Ἡ παγίδα μιᾶς ταύτισης πού στενεύει τό νοῦ, τόν στερεύει καί τόν εὐνουχίζει. Ἀ! ἡ καθαρή ματιά τώρα. Ἐκείνη ἡ προαιώνια ρίζα τῆς διαμάχης, ὁδηγώντας μας στήν

πρώτη ἀρχή καί τήν ἐνότητα τοῦ κόσμου. Ὡς ἐδῶ. *Doğan Kimilli*, ὁ δήμαρχος τῆς Σπάρτης.

Εἰκόνα. Παχύς, ἐγκάρδιος, ἴσως νέος. Κοστούμι ἀπό ἄσπρη σατακρούτα, τονίζοντας ἔντονα τό ροδαλό του πρόσωπο. Θυμᾶμαι παγωτό μέ δύσινο. Εἶναι ἡ πρώτη ἐκδοση τῆς Τούρκικης πραγματικότητας, ἡ πιό σπάνια, βέβαια. Ἐκεῖνο τό πρόσχαρο πρόσωπο τοῦ γλεντζέ. Ξενοιασιά, φιλοφρονήσεις, πονηριά. Ἀπαλή φωνή, πεντακάθαρη. Ἦχοι, πού τούς ἰσοπεδώνει ἓνα στόμα, πού ἀδιάκοπα χαμογελάει. Κοντά, σφιχτά δόντια, κίτρινα, μέ καφετιές ραβδώσεις. Λεπτομέρειες πού συγκρατεῖ τό μάτι. Τό ἀγέλαστο πορτραῖτο τοῦ Κεμάλ πάνω ἀπό τό κεφάλι του, ἓνας ἄγρυπνος ἴσκιος. Ἐπιπλα δίχως γοῦστο. Ἐνας πελώριος χάρτης τῆς Σπάρτης. Πορτραῖτα νεκρῶν στούς τοίχους. Μονάχα τό χαλί, ἓνας χείμαρρος ἀπό χρῶμα καί φῶς. Ἐνας δοῦλος ρίχνει ροδόνερο στά χέρια μας. Καραμέλλες, τσιγάρο. Ὑστερα τσαῖ. Ἐνας πού κάθεται δίπλα στό δήμαρχο καί μᾶς κοιτάζει ἄγρυπνα. Τό στόμα του εἶναι ἀπό κεῖνα, πού δέν κλείνουν ποτέ. Φιγούρα τοῦ Breughel. Περισσότερο τ' ἀνασηκωμένα του ρουθούνια καί πιό λίγο τά μακριά του δόντια, θυμίζουν καθαρόαιμο boxer, ἔτοιμο νά χυμήξει καταπάνω σου σέ κάθε ἀπόπειρά ἀταξίας.

Ἡ συντροφιά μας, μιά δεκαριά Ρωμιοί, πρόσφυγες ἀπό δῶ. Συγκρατημένη ἔνταση πού τή μυρίζεσαι. Ἄνεμος πρίν τήν καταιγίδα. Ἀνταλλαγή ἀπό ἄνοστες φιλοφρονήσεις. Κανείς δέν τίς πιστεύει, φυσικά. Ἀναφορές στό κοινό παρελθόν μας. Ἀναζητᾶμε τούς κοινούς γνωστούς, τούς γείτονες, σά νά πασχίζουμε νά κρατηθοῦμε ἀπό τούς πεθαμένους. Νά μή βουλιάξουμε στήν παγωνιά τῆς δουδαμάρας πού θᾶνοιγε μπροστά μας ἡ ἔλλειψη θέματος χειροπιαστοῦ. Κάποιος ἐπιχειρεῖ νά βεβαιώσῃ τό δήμαρχο, πῶς εἴμαστε περήφανοι γιά τήν καταγωγή μας. Πῶς δέν τήν ἀρνηθήκαμε ποτέ καί λοιπά. Τρίχες. Ὁ Kimilli εὐχαριστεῖ καί χαμογελάει ἀδιάκοπα. Συχνά ἡ μάσκα ἐτούτῃ μοῦ θυμίζει αὐτοκρατορικό μανδρίνο. Ἐν τούτοις δείχνει ὀλοφάνερα πῶς κολακεύεται. Καθώς

κρατούσε σφιχτά τήν πολυθρόνα του, μοιάζει νά εἶναι ὁλότελα ἀπρόθυμος νά τήν ἀφήσει. Τήν ἴδια ἐντύπωση σοῦ δίνουν οἱ δημόσιοι λειτουργοί σ' ὁλόκληρη τήν Τουρκία. Μόνιμοι καί μακάριοι. Αἰῶνες πολλούς κανένας νόμος δέν λειτούργησε ἄλλος, ἔξόν ἀπό τήν πανίσχυρη καί ἀνέλεγκτη βούληση τοῦ σουλτάνου. Τό αὐταρχικό του σύστημα εἶναι ἀκόμη ἐκεῖ, νά λιβανίζει τή μάταιη φιλοδοξία καί τήν ἀχόρταγη ἀρπαχτικότητα τῶν ὑπαλλήλων του. Ἐτούτη ἡ ὑποχθόνια ἐνέργεια εἶναι πού γέννησε τή διαφθορά. Σάν τόν καρκίνο πού ρίζωσε βαθιά καί μόλυνε τήν ἱστορία τοῦ λαοῦ.

Ξέρω καλά, πῶς σήμερα στήν Τουρκία εἶναι ἀδύνατο νά πετύχεις κάτι, χωρίς τό πατροπαράδοτο μπαξίσι. Ἦ, ἄς τό ποῦμε ἄλλοιῶς: μπορεῖς τά πάντα νά πετύχεις μ' ἓνα καλό μπαξίσι. Καί τοῦτο τόν κανόνα δέν τόν σχετίζω, βέβαια, μέ τό δήμαρχο. Μονάχα πού τόν θυμᾶμαι. Πιό καθαρά δλέπω ἐτοῦτο: πῶς τόσα χρόνια ἔχθρας ἀνάμεσα στούς λαούς μας, ἐπλεξαν στά γερά τό ὑφάδι κάποιας ἰδιότυπης λυκοφιλίας. Φυσικά, ὅταν κι αὕτη ὑπάρχει στό διάλειμα τῆς ἀνήλεης φαγωμάρας μας. Συνομιλώντας συχνά μέ Τούρκους, κάπως ἀνεβασμένους ἀπό τό μέσο ὄρο τῆς μιζερίας καί τῆς ἀγραμματοσύνης, νοιώθεις ἀτόφνα αὕτη τή δυσπιστία, πού ξεσκεπάζει τό ἀδυσσαλέο ρῆγμα. Ἕνας φόβος ὑπόγειος, πού σέ ὑποχρεώνει νά στέκεσαι ἄγρυπνος καί πανέτοιμος. Ἐτούτη ἡ αἴσθηση τοῦ ζῶου, προσμένοντας τό χτύπημα τοῦ κυνηγοῦ, σέ ἀνατριχιάζει. Ξέρω πῶς τοῦτο εἶναι μονάχα μιᾷ βασανιστική ἰδέα στό νοῦ. Μά ἔχει πάντα τό βασίλειο της.

Εἰκόνα. Κοπέλα ὄρθια στή γωνιά, ξανθή. Χαμόγελο εἰρωνικό. Μάτια βαμένα ἔντονα. Ἕνας δοῦλος ἀνήσυχος πού μπαينوθαίνει ἀδιάκοπα, φροντίζοντας ζάχαρη, τσαΐ, σταχτοδοχεῖα. Ὁ ἄλλος, τό boxer, πάντα δίπλα στό δήμαρχο. Κάποιος πού φωτογραφίζει ἀνόρεχτα. Τά παχουλὰ δάχτυλα τοῦ Kimilli ἐπάνω στό γραφεῖο. Ἀπό τό ἀνοιχτό παράθυρο μοῦ γνέφει ἡ κορυφή μιᾶς λεύκας. Πουλιά καί τζιτζίκια. Μεσημέρι.

Ἡ φωνή τοῦ δήμαρχου πέφτει στρογγυλή καί ἀκύμαντη σάν τό γλυφό νερό. Λάμδα παχύ καί σίγμα πεντα-

κάθαρο. Ἐντονη αἴσθηση διτρίνας. Κρύβομαι στή σιγή τοῦ νοῦ, πού νοιώθω νά μέ προστατεύει ἀπ' ὅλον ἐτοῦτο τόν ὀχετό τῆς ψευτιάς καί τῆς κακότεχνης ὑποκρισίας. Παράξενο πρᾶγμα. Αὐτό τό λεπτό αἶσθημα εἰρήνης, πού τύλιγε Τούρκους καί Ρωμιούς μαζύ, γίνεται πιό δυνατό, καθώς βλέπω τήν ἴδια τή στιγμή καί τόν ἄλλο τόν κόσμο τῆς ἀλήθειας, πού φωλιάζει στήν καρδιά σκεπασμένος. Πνεῦμα τῆς ἀδερφότητας καί πνεῦμα τῆς ἀγαθοσύνης.

Ἀπ' τ' ἀνοιχτό παράθυρο ἡ φωνή τοῦ Χότζα. Σέ κάποιες γειτονιές τῆς Σπάρτης οἱ πιστοί πλένουν τά πόδια τους. Ὡρα γιά τό ναμάζι. Ὅλα ἐτοῦτα μοιάζουν ἐδῶ σά νά μὴν ἔχουν τόση σημασία. Ἡ μέρα πυρπολεῖται ἀπό ἓνα παντοδύναμο μάτι.

Νομαρχία. Τετράπλευρο κτίριο, ἄψυχο, γκρίζο ἢ σκούρο καφέ. Ἡ μονότονη πρόσοψη πού μοιράζεται μέ ἀκρίβεια ἀπό συμμετρικά παράθυρα, δίχως πρεβάζια καί παντζούρια. Οὔτ' ἓνα παιχνίδισμα παραμικρό, πού νά ἐλαφρώνει τίς σκληρές γραμμές, τίς μεγάλες, ἀκύμαντες ἐπιφάνειες, μιά, ἔστω, ἐναλλαγή στήν τονικότητα τῶν ἴσκιων ἢ τοῦ φωτός. Ὅψη νοσοκομείου ἢ φυλακῆς. Ὅπως τό δημαρχεῖο. Ὅπως ὅλα τά δημόσια κτίρια στήν Τουρκία. Σημειώνω πάλι παντοῦ τήν ἔλλειψη τοῦ μάρμαρου. Αὐτοί οἱ ξεκάρφωτοι ὄγκοι, κατασκευές πού δέν σχετίζονται μ' ἓνα ρυθμό ἢ μέ τό χάρισμα κάποιας παράδοσης. Ἐπιδιώκουν, θαρρεῖς, νά εἶναι περισσότερο φόβητρα γιά τό λαό καί ὄχι οἰκεῖα. Λές καί δέν τοῦ ἀνήκουν. Αὐτό φαίνεται ὀλοκάθαρα στό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πού μυρμηκιάζει στήν εἴσοδο, στίς σκάλες, στήν πλατεία, στά πόδια τοῦ ἔφιππου Κεμάλ.

Ἀνεβήκαμε δύσκολα στό τρίτο πάτωμα. Ἀνελκυστήρες δέν ὑπάρχουν. Κόσμος πού κάθεται στά πόδια του. Καπνίζει, κουδεντιάζει χαμηλόφωνα. Χωρικοί, ἀγρότες, βοσκοί, ἐργάτες καί ἄστοί, ἓνα τσοῦρμο ἀνόμοιο στούς σκοτεινοὺς προθάλαμους. Ὅλα ἔχουν τή δεβαιότητα ἐνός ὕπνου ἀτέλειωτου. Ἐτοῦτες οἱ στιγμές, θυθισμένες σέ λήθαργο, συχνά σοῦ δίνουν στήν Τουρκία τήν ἐντύπωση μιᾶς αὐταπάτης. Εἶναι ἡ γνώση μιᾶς ζωῆς κουρδισμένης, πού κατευθύνουν δυνάμεις ξένες σέ τοῦτο τό λαό.

Περπατώντας γρήγορα, αὐτή ἡ δροσερή ἐπαφή τῆς ὑγρασίας στό πρόσωπο. Δυνατή μυρωδιά ἀπό μούχλα καί κάτουρο. Κάποτε νοιώθω, σά νά μέ ὀδηγοῦν στή φυλακή γιά πάντα καί ἀνατριχιάζω. Οἱ ἀτέλειωτοι διάδρομοι, φωτισμένοι μέ ἐξαιρετική οἰκονομία. Βλέπεις παντοῦ ὁλοκάθαρα αὐτές τίς ἀνώφελες περικοπές γιά τή σωτηρία τῆς ἐθνικῆς τους οἰκονομίας.

Ante portas. Κάποια ξανθή, προσεχτικά θαμένη, μᾶς ὑποδέχεται ψυχρά. Καταλαβαίνεις, πώς ξέρει. Στίς ἄκρες τῶν χειλιῶν της σκιά εἰρωνίας. Δυό ἄντρες μέ στολή γκρίζα. Ἕνας μέ ὄπλο. Γνωρίζουν, πώς ξέρουμε καλά τή γλώσσα τους, γι αὐτό σιωποῦν. Μαντεύεις πόσα θά ἤθελαν νά ποῦνε ἀπό τίς γρήγορες ματιές πού ἀλλάζουν μεταξύ τους. Ἀναμονή μέσα σέ μιά σιωπή θανάτου, πού κινδυνεύει νά μᾶς καταπιεῖ ὅλους, Ρωμιούς καί Τούρκους. Πάνω ἀπ' τήν πόρτα πορτραῖτο τοῦ Κεμάλ μέ κάπα, ριγμένη στόν ἀριστερό του ὤμο. Ὁ γκρίζος λύκος.

Ἀπ' τήν ἐπίσκεψη μας στό νομάρχη ὁ νοῦς κρατάει ἕνα χαμηλό τόνο τοῦ γκρίζου. Δέν ξέρω ποῦ φτάνει σήμερα ἡ δύναμη ἐνός βαλῆ στήν Τουρκία. Ἀπ' τά παλιά ὑπῆρξε πάντα ὁ ἔμπιστος τοῦ Σουλτάνου μέ ἀπεριόριστες σχεδόν ἐξουσίες ἐπάνω στους ὑπῆκοους. Ὅριζε καί ζωή καί θάνατο. Τοῦτος ἐδῶ περισσότερο ἀπό τόν δήμαρχο μοῦδωσε τήν ἐντύπωση πολιτικοῦ. Θᾶλεγε μάλιστα κανεῖς, πώς ἔκανε ὅτι μπορούσε νά μᾶς ἐπιβάλει αὐτή τήν ἐκδοχή. Ἐκεῖνος ὁ ἀνάλαφρος, ἔστω, τόνος τοῦ οἰκείου μέ τό δήμαρχο ἐδῶ ἦταν ἀνύπαρκτος.

Εἰκόνα. Ἡ λεπτή σιλουέτα σφιγμένη σέ γκρίζο, κομψό σχετικά κοστούμι. Θυμᾶμαι καλά τή μορφή. Ἐκεῖνο τό ἀλύγιστο, σκληρό πρόσωπο, σκαλισμένο, θαρρεῖς, πάνω σέ γκρίζα πέτρα. Ἀκινησία, ὑπολογισμός, ὑποχθόνια σκέψη. Γκρίζο, σκληρό μαλλί, κομένο κοντά. Μνήμη βασανιστῆ ἢ συνταξιούχου ἀθλητῆ. Μάτια ἀρπαχτικοῦ πουλιοῦ, τά γιαλιά. Λεπτά, γραμμωτά χεῖλη, ἕνα στόμα πού ἔμοιαζε ραμένο. Ρωτιέμαι ἀκόμη ἀπό ποῦ ἔδγαινε ἡ φωνή του. Ἕνας τόνος ὑπεροχῆς στή ματιά του

μου ἔδινε στά νεῦρα. Ὁ Μουσταφά Γκιουνές, ἡ ἄλλη πλευρά τῆς τούρκικης πραγματικότητας.

Οἱ λαοί μας, εἶπε, δέν ἔχουνε τίποτα νά μοιράσουνε καί πρέπει νά ζήσουνε ἀδερφωμένοι.

Πρώτη γκάφα, σκέφτομαι. Σά νά ἰσχυρίστηκε κανείς γιά τό ἀντίθετο. Ὑστερα πιά δέν ἄκουσα τίς λέξεις πού ἀράδιαζε ἓνας προσεχτικά στημένος μονόλογος. Προτίμησα νά παρατηρῶ. Δέν ἔδλεπα, τί σημασία εἶχαν στ' ἀλήθεια ὅλα αὐτά. Τό νά πασχίζεις νά σδύσεις μιάν ἔχθρα προαιώνια, ἔτσι μονοκοντυλιά, σάν τήν προσπάθεια ν' ἀδειάσεις τή θάλασσα μέ δαχτυλήθρα. Ἡ ἀγάπη πρέπει νά ὠριμάσει πρῶτα στήν καρδιά. Τό πιό κρυφό τους ὄνειρο θά ἦταν νά μᾶς ἔδλεπαν κάποτε πάλι ἐπαρχία τους. Αὐτός ὁ γκρίζος, κορδωτός κοντυλοφόρος, πού στέκεται ἀπέναντι μας τώρα, δέν κάνει τό παραμικρό νά κρύψει τήν ὑπεροψία του. Ἀποφεύγει τίς κακοτοπιές μιλώντας ἀργά, προσεχτικά, δίχως νά κινεῖται. Ὁ γεννημένος διπλωμάτης. Μετρημένος μέχρι πού νά μή παραβιάζει τούς ὅρους τῆς εὐπρέπειας καί τόσο οἰκεῖος, μέχρι πού νά μή γίνεται προσιτός. *Ex cathedram*. Περισσότερο συμβουλευεῖ. Ἡ νουθετεῖ. Μοιάζει μέ ἡγεμόνα καί ὄχι μέ κρατικό ὑπάλληλο. Ἐχει μιὰ ἔπαρση συγκρατημένη. Ἐκεῖνο τό ὕφος τοῦ γνήσιου ἀριστοκράτη. Μᾶς ρωτάει διάφορα πράγματα. Γιά τό παρελθόν, γιά τήν Ἑλλάδα, τό ταξίδι, τή διαμονή μας γενικά. Χωρίς φανερό ἐνδιαφέρον. Περισσότερο διάζεται νά ξεμπερδεύει μέ τούτη τή μᾶλλον ἀνεπιθύμητη ἐπίσκεψη μας, κάνοντας ὅτι μπορεῖ, γιά νά μή ξεπεράσει τά ὅρια τῆς ἐθιμοτυπίας.

Ὁ δοῦλος μέ τό τσαῖ καί τή ζάχαρη. Ροδόνερο στά χέρια. Δεχόμαστε παθητικά τά πάντα, σά μαθητές πειθαρχημένοι. Ἡ ἀνάγκη νά καθόμαστε σεμνά, χωρίς σταυροπόδια καί ἀνετα βυθίσματα στίς πολυθρόνες. Ἔτσι ἀπλά, σά μαθητές. Ἀθελά μου στή μνήμη τό τροπάρι: *Νίκας κατά βαρβάρων δωρούμενον*.

Δυσκολεύομαι νά καταλάβω ἀκόμη τό λόγο πού ἔννοιωσα τόσο ἀντιμέτωπος σέ τούτη τήν ἐπίσκεψη μέ κάποιον ἄνθρωπο πού μέ φιλοξενοῦσε – ἔστω κι ἔτσι. Τί-

ποτα δέ μέ φίλιωνε μέ ὅλα ἐτοῦτα. Καί ἦταν συχνά, πού ἐπiana τόν ἑαυτό μου, νά ξαναγίνεται πάλι τό φοβισμένο πλάσμα τῶν πρώτων παιδικῶν μου χρόνων, γαντζωμένο γιά πάντα ἀπό τά χαλάσματα τῆς πατρικῆς μνήμης. Αὕτή ἡ ἀνήλεη ἐξάρτηση ἀπό ἕνα παρελθόν ἀγύριστο, πού μέ βασάνιζε καί μ' ἀγρυπνοῦσε ἀνώφελα. Ἐνοιωθα βαθιά ταπεινωμένος. Σάν ξαφνικές ἀστραπές μέ τύφλωναν ὅλες ἐκεῖνες οἱ στολές καί τά φέσια, τ' ἀγριεμένα πρόσωπα, τά γυριστά σπαθιά καί τ' ἀνυπόμονα ἄλογα. Ὑστερα ὅλα κοκκίνιζαν μονομιᾶς μέσα σ' ἕνα ποτάμι ἀπό αἷμα ἢ φωτιά, πού θόλωνε καί σκέπαζε ὁλόγυρα τίς εἰκόνες. Καί συλλογιέμαι, πῶς ὅλα ἐτοῦτα δέν ὑπάρχουν πιά, παρά μόνο στόν τρικυμισμένο νοῦ. Μονάχα αὕτή ἡ πέτρινη μάσκα ὑπάρχει ἀπέναντι μου, ὀχυρωμένη πίσω ἀπό τό γραφεῖο. Αὐτό τό πρόσωπο, σάν φάσμα τρόμου ἢ ἀπειλή θανάτου. Κι ἀκόμα τό κρυφό, ἀνομολόγητο αἶσθημα τῆς ἥττας μου, πού μοῦ στεγνώνει τό στόμα φέρνοντας πανικό. Ἀπό τούτη τή στιγμή, ὅτι κυριαρχοῦσε ἐπίμονα στό νοῦ, ἦταν ἕνα βίαιο αἶσθημα φυγῆς. Ἡ, καλύτερα: ἀπόδρασης.

Στό δρόμο ἕνα ὑπέροχο αἶσθημα ἐλευθερίας. Ἡ παρήγορη θέα τοῦ Ταύρου, ἀνέγγιχτου. Λαμπρό ἀπομεσήμερο, χυμένο στήν τριβή τῆς καθημερινότητας. Κίτρινο φῶς πού κυματίζει στά δέντρα καί στίς ἀμέτρητες κόκκινες σημαῖες. Οἱ μιναρέδες μ' ἐκεῖνο τό αἶσθημα τῆς ἀπολύτρωσης πρὸς τό Ἀπόλυτο. Ὡρα γιά ν' ἀναπαύσουμε τό ταλαιπωρημένο σῶμα μας.

Τό ξενοδοχεῖο πού ἄλλαξα σέ πιό ἀνθρώπινες διαστάσεις. Ὀνομάζεται *Γκιουλιστάν*, πού σημαίνει: *χώρα τῶν ρόδων*. Ἐνας τρόπος ἀκόμη νά θυμᾶται ὁ ξένος τούς ἀτέλειωτους ροδῶνες πού ὑπάρχουν στή Σπάρτη. Τό ροδέλαιο εἶναι ἀπό τούς πιό βασικούς πόρους τῆς οἰκονομίας της. Ἡ ἱστορία του ἐδῶ κρατάει ἓνα καί παραπάνω αἰῶνα.

Ὁ μετρημένος ὄγκος τοῦ *Γκιουλιστάν*, ἡ ἀπρόσωπη διακόσμηση του. Τόνοι οἰκειότητας καί ζεστασιᾶς. Συχνά μιά ἐντονη μυρωδιά φρέσκου ξύλου στήν ἀτμόσφαιρα. Ἀκόμη πιό συχνά μιά ἐντονώτερη ἀποφορά ἀπόπατου σ' ὅλους τούς χώρους. Εἶναι κάποτε στιγμές πού αὐτό γίνεται ἀνυπόφορο. Χαλιά στούς διαδρόμους. Ταπετσαρίες κακόγουστες, ξεφτισμένες. Αὐτό τό αἶσθημα τῆς ἐγκατάλειψης, πού δέν σ' ἀφήνει ὅπου καί νά βρεθεῖς στήν Τουρκία. Παρ' ὅλα αὐτά πολλοί περαστικοί διανυκτερεύουν ξένοιαστοι ἐδῶ. Φυσικά, ὅλοι τους Τοῦρκοι. Τά βράδια, μαζεύονται στή σάλα ὅλοι μαζί. Φωνάζουν καί καπνίζουν ὅσο μποροῦν περισσότερο, πίνοντας τσαϊ. Ἐνας πρόχειρος τρόπος νά σημάνουν στόν κόσμο τή μοναξιά τους. Ὅσον καιρό ἔμεινα ἐδῶ δέν εἶδα ξένους.

Τά πρωῒνά ξυπνάω συνήθως ἀπό ἓνα πανδαιμόνιο ἡχων, κρότων, γδούπων καί ἄλλων περιέργων θορύβων.

Ἀτέλειωτος σαματάς ἀπό καυγάδες, φρένα, κροταλί-
σματα, φωνές μικροπωλητῶν καί μεγάφωνα. Ἡ πίσω
πλευρά τοῦ Γκιουλιστάν μέ πρόσωπο στήν κεντρική ἀγο-
ρά. Πέφτουν ἀπάνω της χαλάζι οἱ δραστηριότητες τῶν
πρωινῶν ἀνθρώπων, δίχως καμμιά περικοπή. Τεχνίτες,
ἔμποροι, κουλουράδες, χαμάληδες, τροχονόμοι. Ἄλλοι
λογῆς ἀργόσχολοι, ἐμπορευόμενοι καί περίεργοι. Ἐρπει
ὁ νοῦς στά θρυλικά παζάρια τῆς Ἀνατολῆς ἀνάμεσα σέ
ρολλά πού ἀνοίγουν σάν ριπές πολυβόλου, σέ κιβώτια
πού πέφτουν μέ πάταγο στό πεζοδρόμιο, σέ κεπαπτζήδες
πού ἀνάδουν φωτιές. Ὑπάρχει μιὰ ἔνταση ἐδῶ, μιὰ ὑπό-
γεια φωτιά πού βράζει τό καζάνι τῆς πολιτείας.

Ξυπνώντας τό πρωί στή Σπάρτη ἔχεις ἔντονο τό αἶ-
σθημα ἐκείνης τῆς ἀληθινῆς ἀνάπαυσης, πού φτάνει βα-
θιά, ὡς τά ὑπόγεια τοῦ ταραγμένου νοῦ. Ἀληθινή εὐερ-
γεία. Τό παράθυρο μου μπροστά βλέπει στόν κεντρικό,
ἐμπορικό δρόμο. Εἶναι ἡ μεγάλη δημοσιά, πού, περνών-
τας ἀπ' τή Σπάρτη βαθαίνει ὡς τό Ἰκόνιο καί τήν Καισά-
ρεια κι ἀκόμα πιό μακριά. Ἡ κυκλοφορία δέν εἶναι πυ-
κνή. Ὁσυχος κόσμος, δοσμένος στίς καθημερινές φρον-
τίδες τῆς ἀπλῆς ζωῆς. Ἀραμπάδες, ποδήλατα, κάμποσα
ἐπιδατικά. Συχνά τά μεγάλα λεωφορεῖα πού περνοῦν γιά
τήν Ἀνατολία.

Ὁμορφη μέρα, αἰσιόδοξη. Προχωρημένος Σεπτέμ-
βρης, κυματίζοντας μέσα στά δέντρα. Καθώς πλησι-
άζουν οἱ ἐκλογές ἓνα πάθος ἀμέρευτο φουντώνει. Αὐτή
ἡ ὑπόγεια ἔνταση μέσα στίς κόκκινες σημαῖες, τά μεγά-
φωνα, τίς συγκεντρώσεις. Λεπτός ἀέρας ἀναρριπίζει τίς
κορφές τῶν δέντρων καί τίς χιλιάδες προκηρύξεις στούς
δρόμους. Χελιδόνια κι ἐμβατήρια στόν οὐρανό. Μέσα σέ
τούτη τήν ἐξαλλοσύνη κανεῖς δέν δείχνει νά ὑποψιάζεται
τό τέρας τοῦ ἀμείλικτου στρατιωτικοῦ νόμου πού ἀγρυ-
πνάει. Ὅπλα στόν ἴσκιο. Αὐτή ἡ ἀδιάκοπη συνέχεια στήν
ἱστορία τους.

Εἰκόνα. Ἐνας μεσόκοπος σέ μιὰ γωνιά, σταυροπόδι.
Τά πεταμένα ζυγωματικά, ψαλιδισμένο μουστάκι, οἱ γω-
νιές τῶν χειλιῶν κατεδασμένες. Τακκάς, γιλέκο, σαλβά-

ρι. Μετράει ἄργά τίς χάντρες τοῦ κομπολογιοῦ. Στά βαριά του βλέφαρα ἀναπαύεται μιά ὑπουλή ἡρεμία. Ἡ ἴδια ἐκείνη προσμονή καί ἡ κρυφή ἐτοιμότητα πού ἀνιχνεύει ὁ προσεχτικός στούς περισσότερους. Ἐτούτη ἡ δῆθεν ραθυμία, μιά λάμψη κρυφή, πού, θαρρεῖς, παραμονεύει τό θύμα. Ἡ νύστα τοῦ θηρίου, ἔτοιμου νά χυμῆξει στόν πρῶτο ἐρεθισμό.

Στούς δρόμους διάφοροι Τοῦρκοι. Χωριᾶτες καί ντόπιοι χωρίς προορισμό. Σέρνονται ἄργά στά πεζοδρόμια, σά νά ὑπνοβατοῦν. Τραγανίζοντας καλαμπόκι, γλείφοντας ντοντουρμά ἢ ρουφώντας σαλέπι. Ἀλλοπαρμένοι, θαρρεῖς, περιδιαβάζουν μέ τό βλέμμα τους τήν πόλη. Καίμιά φορά ρωτοῦν κάτι, ἀφουγκράζονται, σκοντάφτουν, φτύνουν ξεδιάντροπα ἢ φυσᾶνε τή μύξα τους στό δρόμο. Διασταυρώνομαι ἀδιάκοπα μαζί τους. Ἐτούτη ἡ περιπλάνηση στόν κόσμο πού γοητεύει καί διδάσκει.

Αὐτός ὁ τόπος ρημαγμένος, παρατημένος, λεηλατημένος ὁλοῦθε. Ἡ γῆ του, πού τή λυμαίνονται ὅλοι, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τό λαό. Ἀναρίθμητες τράπεζες, τούρκικες καί ξένες. Μεγάλα, πολυεθνικά μονοπώλια. Ντόπιες διομηχανίες. Οἱ ἀγάδες, οἱ μπέηδες, οἱ πασσάδες. Κι ἄς ἔχασαν δῆθεν τούς τίτλους κι ἄς κρύβουν ἔντεχνα τήν ἀριστοκρατική τους λαιμαργία. Μονάχα ὁ λαός αὐτός ἀπομένει ὁ ἴδιος. Γυμνός, κακομοίρης καί ἄνεργος. Μέ τά ναμάζια του καί τούς χοτζάδες, κάνοντας δίχως τελειωμό προσευχές καί παιδιά, προσδοκώντας τό καλύτερο, πού δέν θάρθει ποτέ. Αὐτή ἡ ἀδικία πού τή μυρίζεσαι παντοῦ καί δέν διαμαρτύρεται. Ἐνα ὑπόγειο ποτάμι, προσμένοντας τήν ὥρα του νά πλημμυρίσει. Κατάρες ὑπόκωφες, τό φλεγόμενο μίσος, ἡ ἄνομη συναλλαγή. Ἡ φτώχεια πού δοκιμάζει ὅλες τίς λύσεις, ἀπό τό καθημερινό μπαξίσι, ὡς τό ξεδιάντροπο λαθρεμπόριο. Ἡ ἀνομολόγητη λύσσα γιά κέρδος φτάνει ὡς τό ἐθνικό ξεπούλημα. Ἡ ἀτλησιτία τῶν μπέηδων καί ἡ κακομοιριά τοῦ λαοῦ μεγαλώνουν μαζί, σάν τή χιονοστιβάδα.

Παρ' ὅλα αὐτά ὑπάρχει ἐδῶ κάποια συγκρατημένη ἡρεμία. Κάτι σάν ὑπνος ἢ ἀναμονή. Τά πράγματα στή

Σπάρτη μοιάζουν ν' ακολουθοῦν περισσότερο τόν προαιώνιο ρυθμό τοῦ Κισμέτ καί λιγότερο τίς ἀμφίβολες πρωτοβουλίες τῶν ἀνθρώπων. Οὔτε πολιτικές διαδηλώσεις οὔτε συνθήματα ἐπαναστατικά ταράζουνε τήν καθημερινή εἰρήνη. Καί μήτε πού ἄκουσα γιά φόνους ἢ ἄλλη βία, πού οἱ πολιτικές διαμάχες χρησιμοποιοῦν στίς περισσότερες πόλεις τῆς Τουρκίας.

Ὁ νοῦς τ' ἀναδεύει σύγκαιρα ὅλα ἐτοῦτα, καθώς κοιτάζω τό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων στό δρόμο. Ἀναρίθμητα πρόσωπα, καθένα μέ τή δική του τήν κρυφή ζωή, τίς ἐννοιες, τίς ρυτίδες, τή λύπη του. Ἀνακατεύομαι στόν πρωινό ρυθμό τῆς πολιτείας, ἀφήνομαι στό ἀργοκίνητο ρεῦμα της. Ἀγροφύλακες καί γιουροῦκοι ἀπό τά γύρω βουνά, ἄνθρωποι τῆς πόλης, ἔμποροι καί χοτζάδες, μικροπωλητές, πλανόδιοι καταφερτζήδες, αὐτό τό πλῆθος ἔρποντας, πηχτό, σάν τό ζυμάρι. Ἡ τύρβη καί οἱ φροντίδες τῆς ἀπρόσωπης καθημερινότητας κάτω ἀπό λάβαρα γιορταστικά, μεγάφωνα καί παιᾶνες.

Στίς λοκάντες τῆς Σπάρτης χρειάστηκε συχνά νά θυμηθῶ τόν Chateaubriant. Καί, φυσικά, γιά νά τόν δικαιώσω στή συνείδηση μου. Στά κείμενα του ἔβλεπα γιά τήν Τουρκία κάτι σάν ὑπερβολή ἢ καί ἐμπάθεια ἀκόμη. Δυο αἰῶνες μετά σέ τούτη τήν πραγματικότητα, ὁ μέγας ρομαντικός μέ βία ἄγγιζε τήν ἀλήθεια. Ἄν μερικά πράγματα ἐδῶ μοῦδωσαν τήν ἐντύπωση μιᾶς ἀνάπηρης ζωῆς, οἱ λοκάντες θεμέλιωσαν τή βεβαιότητα μου. Δυσκολευόμουν νά πιστέψω, πόσο ἀπαράδεχτα στ' ἀλήθεια λειτουργοῦν ἀκόμη κάποιες ὑπηρεσίες γιά τόν ἄνθρωπο. Καί δέν ἀναφέρομαι στόν τρόπο τῆς ἐργασίας τους. Περισσότερη μελαγχολία μοῦ ἔφερνε ἐκεῖνος ὁ ἀποκαρδιωτικός ξεπεσμός τῆς ποιότητας. Λαμπρή μαγειρική αἰῶνων, παραδομένη στίς ἀρπάγες τῆς ἀνείπωτης παρακμῆς καί τοῦ εὐκόλου κέρδους. Λίγα πράγματα ἀπόμειναν πού δέν δοκίμασα. Ἴσως, γιατί στό βάθος ἐπιθυμοῦσα πάντα μιά δικαιολογία, μιά πιό ἐπιεική ἀντιμετώπιση στίς ἀδιάκοπες, τίς καθημερινές μου ἀπογοητεύσεις. Ἀναζητοῦσα χωρίς ἐλπίδα τίς θρυλικές ἐκεῖνες σάλτσες,

τούς ντολμάδες καί τά γκιουβετσάκια, τά πιλάφια, τά σουτζουκάκια τους καί τά ντονέρ κεμπάπ, τά ἱμάμ καί τίς πίττες. Αὐτά πού βρῆκα, δέν εἶναι πιά, παρά τά θλιβερά κακέκτυπα τῶν πανάρχαιων συνταγῶν τους. Ἡ φτώχεια, ἡ ἀδιαφορία, ἡ δίψα τοῦ εὐκόλου κέρδους ἀφαίρεσε, λιγότεψε τά ὑλικά, ἐλάττωσε τίς μερίδες μέχρι τό μή παραδεχτό. Μονάχα τό ψωμί χιονᾶτο, φρέσκο καί ἀφθονο ἀπομένει ἀκόμη ὁ θλιβερός συνοδός στά ἀξι-οθρήνητα τραπέζια τους. Τίποτ' ἄλλο.

Τό παζάρι τοῦ χαλιοῦ στή Σπάρτη, μιά γιορτή. Ἔχουν νά πούν, πώς ἡ ζωή σ' αὐτό τόν τόπο στρέφεται γύρω ἀπ' τόν ἄξονα, πού τεντώνει τίς ἄκρες του ἀνάμεσα στό χαλί καί τό ροδέλαιο. Ἡ ἱστορία τοῦ χαλιοῦ χάνεται μέ τίς πρῶτες ρίζες ἐτούτου τοῦ λαοῦ στούς παμπάλαιους θρύλους τῆς Ἀσίας. Στό χῶρο αὐτό φανερώνεται γύρω στό δέκατο αἰῶνα μέ τούς κατακτητές Σελτζούκους. Πιό ἐξυπνοί καί πιό μεθοδικοί ἀπ' τούς Ὀθωμανούς, κουδάλησαν ἐδῶ τήν τέχνη ἀπό τούς Πέρσες, πού κι ἐκεῖνοι τήν πήραν ἀπό τούς Ἰνδούς καί τούς Ἀσσύριους. Πόσο μακρὰ τραβᾶνε αὐτές οἱ ρίζες στό βυθό τῆς ἱστορικῆς μνήμης, δέν εἶναι σίγουρα γνωστό. Ἡ τέχνη αὐτή ρίζωσε, πολιτογραφήθηκε Τούρκικη, ἔγραψε ἱστορία ντόπια, ζυμώθηκε στή φύση τοῦ λαοῦ, οἰκοδόμησε συνήθειες. Δέν εἶδα σπίτι στή Σπάρτη χωρίς ἓνα, τοῦλάχιστον, ἀργαλειό. Δέν εἶδα γυναῖκα πού νά μὴν ὑφαίνει. Ὑπόθεση πιά ἐθνική. Ἄν ἡ ἱστορία τοῦ Τούρκικου λαοῦ σφιχτοδένεται μέ τούς πολέμους καί τό αἶμα, ἡ ἱστορία, τά ἦθη, ὁλόκληρη ἡ λαϊκή παράδοση τῆς Σπάρτης θεμελιώνονται πάνω στήν ὑφαντική. Τό παζάρι τοῦ χαλιοῦ εἶναι ὁ καθρέφτης ἐτούτης τῆς παράδοσης.

Εἰκόνα. Μιά ζώνη οἰκοδομική πλατειά, συμμετρικό τετράπλευρο. Γραφεῖο ἐμπόρων, μαγαζιά καί πρατήρια, χῶροι ἐκθέσεων. Οἱ τέσσεροι ὄροφοι χωρίς ἀνελκυστήρα. Ἐτοῦτο τό εἶδος ἄλλωστε εἶναι σπάνιο ἐδῶ. Ἰσάριθμα κλιμακοστάσια μέ σκάλες φαρδιές κι ἀκόμη πιό φαρδιά κεφαλόσκαλα. Στή μέση τῆς οἰκοδομῆς τό αἶθριο. Κι ἀπό τίς τέσσερις πλευρές στοά μέ κολόνες. Ὑποψία ἀρ-

χαίας ἀγορᾶς. Στίς γωνιές καμπυλωτοί πρόβολοι πού κρέμονται κι ἀπό τούς τέσσερις ὀρόφους. Οἱ μόνες καμπύλες, ἄλλωστε, ἀνάμεσα σέ ἀναρίθμητες εὐθεῖες καί τεθλασμένες. Αὐτό τό αἶθριο εἶναι ἡ ἀποθέωση τῆς ἀγορᾶς μέ τό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων του καί τῶν χαλιῶν. Χωρικοί ἀπ' ὅλο τό Νομό, ἀργόσχολοι χασομέρηδες, βιοτέχνες, ἀετονύχηδες μεταπράτες, περίεργοι, ἀνάμεσα σέ σωρούς ἀπό χαλιά ἀνοιχτά ἢ μισάνοιχτα, τυλιγμένα ἢ στιβαγμένα ὅπως ὅπως. Ἐκεῖνα τά ἀνήσυχα πρόσωπα καί τά φιλέρευνα. Τά ἄλλα, τά πονηρά, τά γεμάτα ἐνδιαφέρον καί τ' ἀδιάφορα. Ἀνθρωποὶ σταυροπόδι, ὄρθιοι, καθισμένοι στά πόδια τους, σκυφτοί, γέροντες, νέοι μέ τό μελανό μουστάκι καί τό κοπάδι τῶν παιδιῶν, πού ἀνακατεύεται καί τρέχει ἀμέριμνο ἀνάμεσα τους. Ὑπάρχει μιά δίψα καί μιά προσμονή. Ἐνας ἀόρατος ἠλεκτρισμός πού ἐνεργοποιεῖ τά πάντα, μιά δύναμη πού καθηλώνει τό χρόνο στίς συναλλαγές.

Ὁ νοῦς τοῦ ξένου ἐδῶ παίζει τρελλά. Σκοτεινιάζει, φωτίζεται, ἀντιστέκεται ἢ παραδίνεται τελειωτικά. Ἀκολουθεῖ μιά μυστική ἀφήγηση πού ξετυλίγει ἡ μνημοσύνη μέσα στήν ἱστορία καί τούς ξέφρενους, φανταστικούς κόσμους τῶν παραμυθιῶν. Κληρονομίες αἰωνόδιες, καθηλωμένες γιά πάντα, κλειστές μέσα στήν ἄγρια χρωματική τρικυμία, πού ζωντανεύουνε παραδομένους θρύλους καί μύθους τῆς Ἀνατολῆς. Ὅλα ἐτοῦτα καταξιωμένα στή δύναμη τῆς διάρκειας καί τῆς συνέχειας. Ταξίδια μυθικά σέ ἄγνωστες χῶρες τολμηρῶν ὀνείρων, σιбулlickά παιχνίδια, αἰνιγματικά, εὐχές ἀπ' τό Κοράνι, πουλιά παράξενα καί ἀνύπαρκτα ζῶα. Κι ἐκεῖνα τά σχέδια μέ τή σοφή ἀπλότητα καί τ' ἄλλα, τά μυστηριακά καί τ' ἀνεξήγητα μέ τό δικό τους γρίφο, τή γλώσσα τους καί τή σημαντική τους. Χρωματικά ξαφνιάσματα μέσα στούς ἑναστρους οὐρανούς καί σέ εἰρηνικά λιβάδια, συμβολικές ἐξάρσεις ὅλο μυστικισμό καί λαγνεία καί κρυφά μηνύματα. Θέματα συναρπαστικά, γεμάτα λυρικά ξεσπάσματα καί πηγαία συγκίνηση, πού ἀπλώνουν τά ἐκφραστικά πλοκάμια τους, πότε ἀλληγορικά καί ἄλλοτε μέ γυμνή ἀμεσότητα καί ἔξαρση θρησκευτική σέ χώρους φανατικά

λατρευτικούς. Ὁ Τουρά, τό ἱερό πενταδάχτυλο τοῦ Μω-
άμεθ, εὐχές ἀπ' τό Κοράνι, σχεδιασμένες μέ τήν ἐκπλη-
κτική καλλιγραφία τοῦ Ἰσλάμ, λουλούδια ἀπό τόν κήπο
τοῦ Ἀλλάχ, πού ξεπερνᾶνε τήν ἔλλειψη μορφῆς στά σχέ-
δια τους. Ἐκείνη ἡ παλλόμενη πλαστικότητα καί ἡ εὐελι-
ξία τῶν γραμμῶν τους, ἡ ραφινारισμένη κομψότητα τοῦ
λεπτουργήματος, ἡ πάνσοφη ἀπλότητα τοῦ γεωμετρικοῦ
σχεδίου.

Καί εἶναι ὅλα ἐτοῦτα τώρα ἐδῶ μέσ στήν πολύχρονη
ἐπανάληψη, τά σχέδια, τή νοοτροπία, τίς τοπικές παρα-
δόσεις καί συνήθειες κάθε περιοχῆς, τούς τύπους τῶν
χαλιῶν. Στό πλῆθος τῶν καινούργιων τά αὐθεντικά πα-
λιά, πού μέσ' ἀπ' τό θάμπος τῶν χρωμάτων τους φέρνουν
τή μνήμη κάθε τόπου. Τό χαλί τοῦ Οὐσάκ μέ ἔντονες τίς
κινέζικες καί τίς βυζαντινές ἐπιδράσεις του. Τῆς Λαοδί-
κειας, μέ ἀραβουργήματα λεπταίσθητων σχηματισμῶν.
Τῆς Σεβάστειας, μέ τίς περίπλοκες δέσμες λουλουδιῶν.
Τῆς Μιλήτου καί τῆς Περγάμου μέ τίς ἀσύμμετρες ροζέ-
τες. Τῆς Μάκρης μέ τόν πληθωρικό, φυτικό τους διάκο-
σμο. Τῆς Καισάρειας καί τῆς Σπάρτης, μέ τό μεγάλο μεν-
ταγιόν στό κέντρο, σάν πατημένο ἄστρο. Αὕτη ἡ συγκρα-
τημένη τους ἀκτινοβολία, ἕνας ὠκεανός χρωμάτων μέσ'
ἀπό τά φυτά μέ συνταγές τῆς παράδοσης.

Νάτο, λοιπόν, αὐτό τό μεγαλεῖο τῶν χειρῶν προστά
στά μάτια μου. Χαλιά τυλιγμένα, μισάνοιχτα ἀπλωμένα
κατάχαμα, χαλιά μικρά ἢ μεγάλα, θαμπά, λαμπερά ἢ
φθαρμένα, δεκάδες, ἑκατοντάδες σέ τοῦτο τό φῶς, πού
λούζει κι εὐλογεῖ τά ἔργα τοῦ ἀνθρώπου στήν προαιώνια
διαδρομή του. Ἡ θεία καί ἡ ἀνθρώπινη ἐκδοχή στήν Τέ-
χνη.

Ἄλλη μιά μέρα γνώριμου καλοκαιριοῦ. Προχωρημένος Σεπτέμβρης. Χρώματα στόν πυρωμένο ἥλιο, τό ξανθό, τό καφέ καί τό πράσινο. Ἀμπέλια ἐπίπεδα. Σιτοβολῶνες πού ἀναπαύονται στό λιοπύρι, κουρεμένοι σύριζα. Κερασιές, ροδακινιές ὡς τήν ἀρχαία *Πρόσταινα* καί ὡς τήν Ἀντιόχεια, δέντρα πού ἐξαντλοῦν τά μάτια. Λόφοι γυμνοί πού κυματίζουνε μπροστά μας ὡς τά ριζώματα τοῦ Ταύρου. Σπάνια διασταυρώνουμε κάποιο αὐτοκίνητο ἢ ἓνα ξωμάχο πού λικνίζεται ρυθμικά ἐπάνω στοῦ γαϊδούρι του. Κάπου, στό μάκρος αὐτῆς τῆς διαδρομῆς, ἀναζητήσαμε μάταια τά ἐρείπια δύο χριστιανικῶν ναῶν τῆς Θεοτόκου. Πετιρέ Μπανιά καί Γκαζιλί Μπανιά, πού πά νά πεῖ: *Πέτρινη Παναγία* καί *Παναγία τῆς Μυρτιάς*. Ὁ ὁδηγός μᾶς βεβαιώνει πώς δέν ὑπάρχουν πιά οὔτε καί τά θεμέλια τους.

Ἡ πόλη τοῦ Ἐγυρντήρ χτισμένη στή νότια καί δυτική ὄχθη τῆς λίμνης. Στά χρόνια τῆς Ρώμης, ἐδῶ ἔλαμψε ἡ ἀρχαία Πρόσταινα. Πολλούς αἰῶνες ἀργότερα ἡ ἱστορία φέρνει στό νοῦ τόν Ταμερλάνο. Ἀπ' τήν παλιά ἐκείνη δόξα τίποτα πιά δέν ἀπομένει. Λίγα χριστιανικά μονάχα σπίτια, ρημαγμένα κι αὐτά ἀπό τό σπυρί τῆς ὑγρασίας καί τά χρόνια, κάγκελα φαγωμένα ἀπό τή σκουριά, ἐτοιμόρροπες στέγες καί παράθυρα σάν ἀνοιχτές πληγές. Τό

παλιό κάστρο πού χώριζε τήν πολιτεία ἀπό τά νερά ἀκόμη ἀνέπαφο. Μνήμη πεισματική κάποιας ἀνήλεης, πολεμικῆς κληρονομιάς. Πέντε ἢ ἕξι ὀχυρωμένοι πύργοι, πού δέν φυλάνε πιά τίποτα. Σχήμα ἐξάγωνο ἢ κυκλικό, ὀλόκληρο τό φοβερό οἰκοδόμημα χτισμένο μέ πέτρα καί τοῦβλα στά πρῶτα χρόνια τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκείνη ἡ γνωστή παράδοση τῆς δομικῆς τέχνης τῶν Τούρκων. Τείχη χοντρά, βαριά, δίχως καμμιά διάθεση νά εἶναι ὠραία, χωρίς παιχνίδισμα στό φῶς, φαγωμένα, θαρρεῖς, ἀπ' τά σαγόνια τρομεροῦ Θεοῦ. Σκόρπια συντρίμια ἐδῶ κι ἐκεῖ, ἡ σκεπασμένη τάφος, πολεμίστρες, τά στενά παράθυρα, ἡ γυμνή του πύλη.

Ὅτι συγκράτησε ἡ μνήμη ἀπό μιά περιδιάβαση στήν πόλη. Ἀναρίθμητες τράπεζες καί καφενεῖα, λουκουματζήδικα, ψιλικατζήδες, λοῦστροι. Πυκνή ἀγορά, χαρακτηριστικά Τούρκικη. Παιδιά, χασομέρηδες, πολλοί περαστικοί, ἔμποροι, δημόσιοι ὑπάλληλοι, στρατιῶτες. Μιά κίνηση ἀσυνήθιστη πού σέ ξαφνιάζει. Σπίτια δίχως κανένα πρόσωπο, κανένα μυστικό, πού στριμώχνονται ἀγκαλιασμένα πάνω σέ βρώμικους στενοὺς δρόμους.

Ἡ λίμνη τοῦ Ἐγυρντήρ. Εὐωδία τοῦ νεροῦ, πού κυματίζει μέσα σέ λόχμες ἀπό βοῦρλα καί καλάμια. Πράσινο καί γαλάζιο καί λουλακί βαθύ. Κρυφομιλήματα τοῦ ἀέρα στίς ψάθες καί στίς καλαμιές. Πέτρες μέ τό βελούδινο χνούδι τῶν δρύων. Οἱ φουσαλίδες τῶν ψαριῶν. Οἱ περίεργες βάρκες τῶν ψαράδων μέ σηκωμένη τή μουσούδα, ἔτοιμες, λές νά χυμήξουν. Στίς ὄχθες οἱ πλάτανοι. Κορμοὶ ρυτιδωμένοι, σκαμένοι ἀπό σκοτεινές κουφάλες. Ἀμέτρητα πουλιά στά φυλλώματα. Ἀδιαπέραστα σύννεφα ἀπό κουνούπια.

Περίπατος πάνω στά βότσαλα. Ὅχθες θαλασσινές. Ἐνας ἀέρας πού λικνίζει τρελλά τά βοῦρλα καί τίς βάρκες. Νερά πού ἀφρίζουν. Ἡ καθαρότητα ἐνός λαμπροῦ φωτός, οἱ ἀσημένιοι τόνοι τῶν νεφῶν. Μνήμες τοῦ Ἀλταμούρα. Συλλογιέμαι τούς ἀρχαίους Πισίδες, πού τοποθέτησαν ἐδῶ τίς κατοικίες τῶν θεῶν. Αὐτός ὁ χώρος κά-

ποτε γεμάτος μέ Ρωμιούς. Ζωή σάν ἄγρυπνο μάτι. Τά δύο νησιά μέσα στή λίμνη. Τό ἕνα, μεγαλύτερο, κατοικημένο πάντα, πού ὡς τά σήμερα τ' ὀνομάζουν ἀπλᾶ: τό Νησί. Καί τό ἄλλο, πιό μικρό, νησί τῶν ψυχῶν καθὼς τό λένε. Ὡς τίς ἀρχές τοῦ αἵωνα μας ἦτανε τόπος γιά τούς κατάδικους. Τώρα, πού τά νερά λιγόστεψαν, μιά γλώσσα στενόμακρης ξηρᾶς ἔδεσε μεταξύ τους τά νησιά καί μέ τή νότια ὄχθη.

Ὅδοιπορώντας στά σοκάκια καί τ' ἀδιέξοδα. Εἰκόνα. Λαβύρινθος ἀπό ἀλάνες καί δρόμους πού μπερδεύονται ἀναμεταξύ τους καί καταλήγουν στά νερά. Λευκό μεσημέρι. Ἡ αἰώρα τῶν νεφῶν πάνω ἀπό τή λίμνη, ὅπως τό πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ζῶα καί ἄνθρωποι. Ψαράδες, βόδια καί σκυλιά πού κοιμοῦνται στή δροσιά τῶν δέντρων. Τζίτζικια πού σέ ξεκουφαίνουν. Ἡ θαμπή δμίχλη τῶν ἐντόμων. Εἶναι τόσο βαθειά ἡ σιωπή, πού, θαρρεῖς καί φτάνει ὡς τήν πρώτη ἀρχή τοῦ κόσμου. Ἀτέρμονας ὁ κύκλος τῆς ζωῆς. Συλλογιέμαι τήν ἱστορία. Εἶναι σάν νά μήν ἔφτασε ποτέ ὡς ἐδῶ.

Ματιές διαστικές πάνω ἀπό τούς μαντρότοιχους. Ἀρμαθιές ἀπό μπάμιες, πιπεριές, φασολάκια, πού στεγνώνουν στὸν ἥλιο. Χαγιάτια ξύλινα, πόρτες καί κάγκελα. Τσανάκες μέ ντοματόζουμο στὸν ἥλιο. Ἐνας σοφράς. Κορίτσι μέ σαλβάρι καί γιασμάκι. Ἐνας ἴσκιος πού χάνεται στό ἄνοιγμα τῆς πόρτας. Ἐνα παράθυρο πού κλείνει διαστικά. Σιωπή. Ὁ σκύλος μέ τήν οὐρά στά σκέλια του. Κάτι σάν ἀόριστος φόβος πού πλανιέται στήν ἀτμόσφαιρα καί ἀπειλεῖ. Ξαφνικά μιά πόρτα πού ἀνοίγει μέ πάταγο. Ἐνα πλήθος παιδιά μέ τίς μαῦρες ποδιές τους χυμάει στό δρόμο. Θαρρεῖς καί ἀνοιξε μελίσσι. Ὁ τόπος ἀνασταίνεται μέ μιᾶς, χαρούμενος ἀπό τό λήθαργο του.

Μιά γυναίκα μέ μωρό κουδεντιάζει μαζύ μου. Στή μνήμη μου τό ἄσπιλο δέρμα της. Ὑπάρχει μιά ἀνεξήγητη οἰκειότητα μέ τούτους τούς ἀνθρώπους. Παίρναμε δύναμη κι οἱ δύο ἀπ' τήν κουδέντα μας. Κάποτε ἀναρωτιέται γιατί δέν ἐπιστρέφουμε πάλι ἐδῶ, νά ζήσουμε ὅπως πρῶτα. Ὑπάρχει τόση ἀγνότητα σ' αὐτό πού δέν τήν ἀν-

τέχεις. Θαρρεῖς, τίποτα σάπιο δέν ἔχει μπεῖ στήν ἀπλῇ ἀνθρωπιά της. Αὐτή ἡ ἀλήθεια, πού σέ τρομάζει.

Στά πολύ παλιά χρόνια, στό Βυζάντιο ἴσως, ὁ θρύλος μιλάει γιά τά ἑφτά μοναστήρια τοῦ Νησιοῦ. Τόλεγαν καί *Νησί τῶν Καλογέρων*. Ἀναζητᾶμε μάταια κάποιο σημάδι, ἓνα μάρμαρο, μιά πέτρα, ἓνα κατώφλι νά βεβαιώσει τήν παράδοση. Ἴσως ἡ ἐκκλησιά μονάχα τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων πού σώζεται ὡς τά σήμερα νά εἶχε κάποια σχέση μέ τό μοναστήρι. Τό πιό σημαντικό, τοῦ Ἀγίου Στεφάνου δέν ὑπάρχει πιά. Μά τό σχολειό πού βρίσκεται σήμερα στή θέση τοῦ μοναστηριοῦ μπορεῖ καί νά βασίζεται στά δικά του θεμέλια. Ἀπόψεις πού ἀκούονται ἥσυχχα, τελετουργικά ἀπό τό στόμα ἑνός ἀπλοῦ χωρικοῦ, τοῦ Ρεγκάν-μπαμπα. Μᾶς λέει κι ἄλλα πιό σημαντικά ὁ σεβάσμιος γέροντας. Μιλάει γιά τούς Νισλῆδες, Τούρκους καί Ρωμιούς, γιά τήν ἀφέλεια, γιά τή βαθιά τους πίστη. Ἴσως ἡ μεγάλη παράδοση, ἴσως ὁ ὑπόγειος φόβος σέ τούτη τήν ἀπόμακρη μονιά μαλάκωνε τίς διαφορές τους, τούς ἔνωνε μέ τό Θεό. Στίς ἐκκλησιές πού πρόλαβε ὁ Ρεγκάν-μπαμπα, μοῦ λέει πῶς ἔταζαν στούς Ἁγίους καί οἱ Τοῦρκοι. Μπορεῖ ἀπό πίστη, μπορεῖ ἀπό ἄλλες ρίζες, παληότερες. Εἶναι πολλές χιλιάδες ἄλλωστε οἱ κρυπτοχριστιανοί σ' ὅλη τήν ἑκταση αὐτῆς τῆς ἀπέραντης χώρας.

Οἱ Ἁγιοί Ἀνάργυροι, ἐκκλησιά τρισυπόστατη. Τρεῖς ἅγιοι, τρεῖς προστάτες. Τούς ἄλλους Ἁγίους κανεῖς δέν τούς θυμᾶται πιά. Πελεκημένη πέτρα, σινάζια ξύλινα γερά σ' ὅλη τή διαδρομή τῶν τοίχων. Ρυθμός μονόκλητης βασιλικῆς. Ἐπίπεδες ἐπιφάνειες ὅλο γωνίες καί γραμμές τεθλασμένες ἢ εὐθεῖες. Καμπύλη οὔτε γιά δείγμα. Ἀκόμη καί ἡ θολωτή κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἀπό δῶ δείχνει ἐξάγωνη προεξοχή. Ἐρημη καθὼς εἶναι ἐτούτη ἡ ἐκκλησιά καί μόνη κάτω ἀπό τόν ἥλιο, θαρρεῖς στοχάζεται. Ἡ δίγερτη στέγη της ντυμένη μέ βυζαντινό κεραμίδι. Τσακισμένη, γεμάτη χάσματα, καρφιά καί τραβέρσες, ἔτοιμα ὅλα κάθε στιγμή νά σοῦρθουν στό κεφάλι.

Ἐσωτερικό. Δυό συστοιχίες ἀπό πέντε ξύλινες κολόνες πού τό χωρίζουν σέ τρία νοητά κλίτη. Ντυμένες μέ

γερό σοβά, χρωματιστές, ἀπολήγουν σέ κιονόκρανα μᾶλλον κορινθιακά. Κυανά καί πορφυρά σημάδια ἐδῶ κι ἐκεῖ. Ξεφλουδισμένες καί σακατεμένες, ρημάδια ξύλου καί ἀσδέστη πιά, μοιάζουν ὀρθία πτώματα, πού δύσκολα στηρίζουν τίς ξύλινες ἀψίδες. Μπροστά μου ἡ ἄδεια κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Τό ἡμικύκλιο παράθυρο της μέ τ' ἄλλα τρία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κάνουν σταυρό. Ἀκόμη δυό κόγχες μικρότερες, τυφλές, κι ἀπό τίς δυό πλευρές τῆς κεντρικῆς. Κι ἄλλες ἀκόμη πιό μικρές στή βορεινή καί τή νότια πλευρά. Ἡ δυνατή ἐντύπωση πῶς ὅλοι οἱ χῶροι τοῦ ναοῦ ἀναπτύσσονται σ' ἓνα ἐπίπεδο. Ὁ Ρεγκάν-μπαμπα σηκώνει τό μπαστούνι του ψηλά στούς τοίχους. Ὑπάρχουν στάμνες, μοῦ λέει, ἓνα γύρω στούς τοίχους γιά τήν καλύτερη ἀκουστική. Εἶναι σημεῖα πού σ' ἀφήνουν ἀκόμη, νά ὑποθέσεις, κάποιες τοιχογραφίες. Ξυσμένα χρώματα, κάποιες ἀδέβαιες γραμμές, οἱ θαμπές, μισοσθυσμένες ἐπιφάνειες. *Ἠγάπησα, Κύριε, τήν εὐπρέπειαν τοῦ οἴκου Σου.*

Πέντε μονάχα δῆματα πιό πίσω ἀπό τό ἱερό ἡ γαλήνη τῶν νερῶν. Ὅταν θυμώνουν, λέει ὁ Ρεγκάν-μπαμπα ἀνεβαίνουμε ὡς ἐδῶ. Ὁ τόπος γύρω φυτεμένος λεβάντα. Μοῦ ἐξηγεῖ, πῶς στά παλιά τά χρόνια τίς φύτευαν πάντα γύρω ἀπό τίς ἐκκλησιές. Σύμφωνα μέ τήν πρόληψη τοῦ τόπου ἡ λεβάντα διώχνει τό πνεῦμα τοῦ κακοῦ. Ἀπό δῶ καί ἡ ὀνομασία της *σκοῦπα τοῦ Παραδείσου*. Κοιτάζοντας γύρω μου, τό μάτι πού χοροπηδάει χαρούμενα στούς λόφους. Μονάχα πρὸς τά βορεινά τό ἄνοιγμα ἐνός κάμπου ἀπέραντου, μοιρασμένου στό πράσινο, τό κίτρινο καί τό λαδί. Ὑστερα τό σκοτεινό δάσος μέ τίς βαλανιδιές καί μέ τ' ἀγριογούρουνα, ὡς τό *KasıKara*. Καί, τέλος, ὁ Ταῦρος.

Μέσα στό πλῆθος πού στενεύει γύρω μας, οἱ αἰωνόβιες μορφές χωρικῶν. Ἕνας γέρος μέ κρεμασμένο τό σαγόνι. Ἡ ἀεικίνητη γριά μέ τά μαλλιά καί τά νύχια της βαμένα μέ κνά. Πανάρχαιη βαφή, κάτι ἀνάμεσα στό καστανό καί τό κόκκινο. Συλλογίζομαι, πόσα ἔχει χαλάσει τάχα, πόσα ἔχει φτιάξει ὁ πολιτισμός μας. Κι ἐδῶ παιδιά, ἀμέτρητα παιδιά. Κουβέντες γιά πράγματα ἀσήμαντα.

Ἐγκάρδιες φωνές. Ὅτι μέ νοιάζει πιό πολύ, νά λειτουργή-
σει καί πάλι ἡ γλῶσσα στήν πηγὴ της. Ἡ ἄνεση τῆς
πατρίδας ὅλο καί πιό δυνατή. Τά πράγματα τραβᾶνε,
ἔτσι κι ἄλλοιῶς, τό δρόμο τους. Συχνά, μιλώντας ἐδῶ μέ
τούς χωριᾶτες, σκεφτόμουν, πῶς γιά τή δυστυχία τους
σίγουρα φταίει κάποια δική τους μοίρα. Χιλιάδες χρόνια
προσμονῆς πού πήγανε χαμένα. Αὐτή ἡ εἰρήνη τῶν νερῶν
στά πρόσωπα τους. Τό φέγγος τοῦ ἡλίου στή ματιά τους.
Τίποτα δέν ἀλλάζει. Ἡ λύτρωση, ἂν τή χρειάζονται σι'
ἀλήθεια, θᾶρθει. Αὐτός ὁ κόσμος ὁδεύει γιά τή δόξα τοῦ
ἀνθρώπου. Πού εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ.

Συνεχίζοντας στά θήματα τοῦ Παύλου. Ἀνατολικά, στό δρόμο γιά τήν Ἀντιόχεια. Αὐτό τό ἤρεμο, σχεδόν Ἀττικό τοπίο. Ροδακινιές, ἀχλαδιές καί ἀμπέλια. Τά ξαφνικά τινάγματα τῶν βουνῶν, οἱ ὁμάδες τῶν λόφων, οἱ διάσπαρτοι λεκέδες τῶν κυπαρισσιῶν στά ξανθά λιβάδια. Τό τοπίο ἀνηφορίζει ἀνάλαφρο μέχρι τό σύθαμπο στίς παρυφές τοῦ Ταύρου. Οἱ ἴδιες γνώριμες κι ἐδῶ ἐντυπώσεις ὡς τό *Yalvac*. Μανάβηδες τῆς ὑπαίθρου, βρύσες, μουλάρια, ἀμίλητοι ξωμάχοι.

Στούς δρόμους τῆς παλιᾶς Ἀντιόχειας. Ἐμπορικά, μικρομάγαζα. Σαμαράδες, ναλμπάντηδες, λεπλεμπιτζήδες. Μπακάλικά καί λοκάντες. Τά ἴδια πάντα. Κίνηση λιγοστή, σχεδόν ἀνύπαρκτη. Ὁ κεντρικός δρόμος ἀπό τό τζαμί ὡς τό μουσεῖο, πεντακόσια μέτρα ὅλα κι ὅλα. Στή μέση ἢ νομαρχία, τό δικαστήριο. Πρωί, ὥρα ἐννιά. Μπαλωματῆδες ὑπαίθριοι σ' ὅλο τό μακρος τοῦ πεζοδρομίου. Σ' ἄλλους καιρούς οἱ ταξιδιωτές θά μιλοῦσαν ἀβασάνιστα γιά γραφικότητες. Μέσα σ' αὐτή τήν ἀθλιότητα πού ἀγγομαχάει παντοῦ, ἐτοῦτοι οἱ ἄνθρωποι, ἔτσι σκυφτοί κι ἀμίλητοι, μιά ἄλλη ὄψη. Ὅλα ἔχουν μιά κούραση. Καί μιά νωχέλεια. Σάμπως ἕνας ρυθμός ἀλλόκοσμος, σέ ἄλλο χρόνο νά τά συνεπαίρνει, κάποια ὑπόγεια ἐνέργεια πού τά κινεῖ καί πού τά προστατεύει. Περπατάω μέσα σέ μηχανές, θαλμένες ἀνάκατα μέ σφυριά, πετσιά καλαπόδια,

χυμένα κατάχαμα. Ἀκόμη ζοῦν ἐδῶ ἐτοῦτες οἱ εὐλογημένες καί λησμονημένες τέχνες τῶν χειρῶν. Μ' ἐντυπωσιάζουν οἱ αὐτόματες κινήσεις τους, τυφλές, ὀδηγημένες μέ σκληρή συνήθεια, δοκιμασμένη. Προσπαθῶ νά συναντήσω τή ματιά τους, πού δέν παρατηρεῖ, χαμένη σέ ἀνεκπλήρωτες ὀνειροπολήσεις. Κοιτάζω τά χέρια τους, χοντρά. Ἀρμοί μαυρισμένοι, χαρακωμένοι βαθιά, παίζοντας μέ τό σφυρί, τή βελόνα ἢ τή φαλτσέτα. Θαρρεῖς καί χορεύουνε πάνω στά παπούτσια. Αὐτά τά ἐρείπια, κουβαλώντας μονάχα μιά κούραση, μιά ἱστορία παλιά, μιά λυπημένη ματαιότητα. Καί τοῦτοι οἱ ἀνέλπιδοι ἐργάτες σά νά γεννήθηκαν ἔτσι σκυφτοί, σά νά μή φίλιωσαν ποτέ τους μέ τό φῶς τοῦ ἡλίου. Σ' αὐτή τή ζέστη μέ τό σακάκι τους καί τό τακκά.

Καφενεῖο δίπλα στό τζαμί. Κοντά κοντά, ἀποκοιμίζονται καθένα μέ τόν τρόπο του. Ἀρχαῖος πλάτανος, νερό ἀπό δίπλα. Πλούσιες βρύσες πού κυκλώνουν τό τζαμί. Οἱ πιστοί πλένουν τά πόδια τους. Ὅλοι τους ἔχουν κάποια ἡλικία. Οἱ νεότεροι ἀργοπεθαίνουν στιβαγμένοι στό καφενεῖο. Μέσα στόν καπνό, στό μισοσκόταδο, φιγοῦρες ἐφιαλτικές πού μόλις τίς διακρίνεις. Φωνές καί πούλια πού βροντᾶνε χαιρέκακα. Πυκνές συντροφιές πού ξεσπᾶνε κάθε τόσο σέ ὁμαδικές κραυγές, θαρρεῖς καί κάποιος τούς δίνει τό σύνθημα. Ὅσοι δέν χωράνε σέ τοῦτο τό μπουντρούμι, κάθονται σέ μικρές ὁμάδες στό πεζοδρόμιο. Συζητοῦν ἢ σιωποῦν. Ἡ ἀνεργία κατατρῶει τήν Τουρκία ὑπόγεια, σάν τόν καρκίνο. Τό ἀποτέλεσμα ἐδῶ εἶναι πιό διάφανο. Συζητάω μαζί τους. Αὐτές οἱ ὥρες θά ἦταν ἄλλοτε ὥρες δουλειᾶς. Μοῦ λένε πῶς ἕνας καινούργιος νόμος ἐμποδίζει τώρα τή μετανάστευση. Δυσκολεύομαι νά βρῶ τίς ρίζες τῆς δυστυχίας τους. Θυμᾶμαι τήν πλούσια γῆ, τά δάση τους, τά νερά. Κληρονομιά πού δέ βρίσκει πιά τό δικαιοῦχο της. Αὐτά τά πρόσωπα μέ τήν ὑπόγεια λάμψη τῆς ὀργῆς στή σκοτεινή ματιά τους. Πρόσωπα μέ τή στέγνα τοῦ ἡλίου καί τῆς φτώχειας, πρόσωπα λάγνα ἢ ἀρπαχτικά, πού περνᾶνε στή ζωή μας ἀπό ἄλλα χρόνια, ἐχθρικά ἢ γεμᾶτα φιλία, περίεργα, νωχελικά, μοχθηρά ἢ καλωσυνᾶτα. Πρόσωπα δίχως μορφή,

τό πρόσωπο ἐτούτης τῆς χαμένης νιότης. Καταλαβαίνεις εὐκόλα, γιατί δέν ὑπάρχει ἐδῶ καιρός γιά ἐθνικές διεκδικήσεις ἢ ἄλλες παρόμοιες πολυτέλειες.

Στά σοκάκια τοῦ Υαλνας πέτρες καί κιονόκρανα, κομάτια σκόρπια ἐνός ναοῦ, – ἐνός ἄλλου μυστικοῦ πολιτισμοῦ, πού τώρα τά ποδοπατοῦν κοιμισμένοι χωρικοί καί ἀνύποπτα ζῶα. Τά ξεστρατίσματα τοῦ νοῦ κοιτάζοντας αὐτή τή θλίψη. Κι ἐκεῖνο τό ἀνεξήγητο αἶσθημα, μιὰ δύναμη ἀπό πολύ βαθιά, πού ὁδηγεῖ στήν ἡρεμὴ γνώση τοῦ Νόμου, στόν κύκλο τῶν καιρῶν. Μάθημα ματαιότητος. Εἶναι κι αὐτό ἓνα παιχνίδι. Ἐτοῦτες οἱ ἀναδρομές δέν εἶναι πού μετέχουν μονάχα στό ταξίδι. Προέχουν κιόλας. Τό ἀποτρόπαιο τοῦτο σημερινό χωριό, ἡ κάποτε λαμπρὰ *Κολωνία Ρωμαίων*, ἡ θρυλική Ἀντιόχεια. Μνῆμες πού ἀναβράζουν ἀβίαστα ἀπ' τοὺς καιρούς. Παίξει ὁ νοῦς ἰσορροπώντας ἀνάμεσα στοὺς θρύλους καί τὴν παγωνιά τῆς ἱστορίας. Ἀποζητάει μιὰ σπίθα ἀπὸ τὴν πυρκαγιά, πού γιά αἰῶνες πυρπόλησε ἀπὸ δῶ τὸν κόσμο. Κι ὄχι τὴν Πισιδία μοναχά, μὰ ὁλόκληρη τὴ Μικρασία. Πόσες ἀκόμη ἄγνωστες φωνές, πόση ἐνέργεια πού ἄπλωσε πάνω στοὺς ἀνθρώπους εὐεργετική, ξυπνώντας καί ζωντανεύοντας τόσες γενιές.

Μουσεῖο. Κομάτια ἐλληνιστικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά. Δίχως καμμιά συγκίνηση, ἀραδιασμένα μᾶλλον μέ προχειρότητα. Νοιώθω ἓνα πικρὸ αἶσθημα κατοχῆς, πού μέ παγώνει. Ὅλοφάνερο, πὼς τοῦτα ἐδῶ δέν τοὺς ἀνήκουν. Καθὼς οἱ περισσότεροὶ χῶροι εἶναι ντυμένοι μέ κόκκινα τοῦβλα, πιό πολύ σοῦ δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς κατακόμβης, παρά ἐνός μουσείου. Ἡ ἀντίθεση μέ τό ἀδέβαιο λευκό τῶν ἀγαλμάτων.

Στοὺς διαδρόμους διτρίνες μέ κοσμήματα. Φοινικικὸ γυαλί μέ τὴ θαμπή πατίνα. Ὑπέροχος ἱριδισμός. Πολύτιμες πέτρες, ἐλεφαντόδοντο, ἄργυρος, φίλντισι καί χρυσάφι. Διάθεση μιᾶς χυδαίας ἐπίδειξης. Ἐνώτια, ψέλια, περιδέραια καί καμέοι. Ἐγκόλπια καί σφραγιδόλιθοι, περιδέξια, ἐπιδλήματα, ἀραδιασμένα μέ τά ἐπάλληλα

στρώματα πολιτισμῶν. Ἡ προσοχή γαντζώνεται στους μικρούς ἀμφορεῖς καί τίς ληκύθους. Ὑπάρχει ἓνα πλῆθος ἀπ' αὐτά. Ἀλλά εἰδώλια καί τερρακότες, χύτρες, γοργόνεια. Κομποτεχνήματα ἀπό χαλκό, οἱ λαβές ἀπό ὑδρίες καί λέβητες. Γνώριμα ἑλληνικά ὅλα ἐτοῦτα, ἀλλά καμπόσους τόνους χαμηλότερα ἀπό τήν ἀττική μας παράδοση. Ἀπό τοὺς πρώτους Πισίδες καί τοὺς Μακεδόνες ὡς τοὺς Ρωμαίους καί τοὺς Βυζαντινοὺς. Κι ἀνάμεσα τους ἡ βαρβαρική παρουσία τῶν Σελτζούκων καί τῶν Ὀθωμανῶν. Τά σιδερένια καί χάλκινα γιαταγάνια, οἱ στρογγυλές ἀσπίδες μέ τοὺς ὁμόκεντρους κύκλους περτσινιῶν, κράνη ὀξύαιχμα ὅπως τό καύκαλο ἀπό τό βελανίδι. Κι ἀκόμα πανοπλίες καί σέλλες καί ἀναβολεῖς, ἄλλα φονικά ἐφευρήματα τοῦ ἀνθρώπου, σπαρμένα ἀνάμεσα σέ ἀσημένιους σταυροὺς καί δυσκοπότηρα, ἐγχειρίδια καί ἐξαπτέρυγα. Ἡ προσπάθεια γιὰ νά δοθεῖ ἡ ἐντύπωση κάποιας συνέχειας στόν πολιτισμό, ὀλοφάνερη. Καί μάταιη, ἐπίσης.

Ἕνα μαρμάρينو κεφάλι λιονταριοῦ. Ρωμαϊκή κρήνη. Τά ὀρθά, θυμωμένα του ρουθούνια προβάλλουν σά δυό γροθιές. Μουστάκια ἐγγάρακτα, δόντια τριγωνικά, σχηματικά ἀραδιασμένα σέ δυό σειρές ἐπάλληλες. Ἀνάμεσα τους χαίνοντας τό κυλινδρικό στόμιο τῆς κρήνης. Τά φρύδια λοξά, προβάλλουν μιάν ὄψη μελαγχολική, ἀλλὰ ταυτόχρονα καί ἀγριεμένη. Πλεγμένοι βόστρυχοι ἓνα γύρο ἀπό τό κεφάλι σέ πυκνοὺς κοχλιωτοὺς σχηματισμούς. Ἐτοῦτο τό δυνατό ζῶο, μιά γοητεία πιό πέρα ἀπό τό παρόν. Θαρρῶ, πῶς ἀκούω τόν ἦχο τοῦ νεροῦ.

Τό ἀκέφαλο σῶμα μιᾶς γυναίκας, σακατεμένο ἄγρια. Ἡ ἐπίμονη προσπάθεια νά τό προβάλλουν ἀστοχεῖ ὀλοτελα. Ἐτσι, ὀλομόναχο, μοιάζει σάν ξεχασμένο. Λεῖπουν τά χέρια ἀπό τοὺς ὤμους. Λεῖπουν καί οἱ μαστοί. Τό ἄγαλμα σπασμένο στά δύο, λίγο πιό πάνω ἀπό τά γόνατα στηρίζεται σέ βάση κυκλική. Μιά πινακίδα στά τούρκικα καί στ' ἀγγλικά δεβαιώνει πῶς εἶναι ἡ Ἀθηνά. Αὐτός ὁ ἀκρωτηριασμός καταντάει στό τέλος ἐνδιαφέρων μέ τόν τρόπο πού ὀλοκληρώθηκε ἀπό τοὺς βάνδαλους ἢ ἀπό κά-

ποιες ανεξήγητες συμπτώσεις τῆς μοίρας. Δέν μένει πιά γιά νά θαυμάσεις τίποτ' ἄλλο, ἔξω ἀπό τόν πλούσιο χιτώνα της. Μοιάζει λεπτός στήν ὕφανση του. Ἐνας πυκνός καταρράχτης ἀπό ραβδώσεις καί αὐλακες πού ξεκινάει ἀπό τό δεξιό της ὦμο. Μιά μικρότερη ομάδα καμπυλώνει στή βάση τοῦ λαιμοῦ, ἀφήνεται ἀριστερά μέ μία συγκρατημένη χάρη πάνω στό στέρνο καί τέλος μαζεύεται κάτω ἀπ' τήν πόρπη, πού τό συγκρατεῖ στόν ἀριστερό της ὦμο. Ζωσμένος λίγο πιό κάτω ἀπό τοὺς μαστούς, χύνεται ὕστερα ὡς τά πόδια ρέοντας μ' ἓνα πλήθος πτυχές, πού ἡ πυκνότητα καί εὐγένεια τους φέρνει στό νοῦ τίς ἀπτικές ζωφόρους τῶν Παναθηναίων. Ἐλαφρός ἀέρας ἀνασηκώνει ἓνα τμήμα τοῦ χιτώνα πίσω ἀπό τήν ἀριστερή κνήμη, πτυχώνοντας λοξά τό κάτω μέρος. Τά ἴχνη τῆς αἰγίδας ταυτίζουν τό γλυπτό μέ τή θεά. Τό ἱμάτιο πού πέφτει ἀνάερα πάνω ἀπ' τοὺς ὤμους καμπυλώνει δεξιά καί, σουρωμένο ὕστερα, ἀνεβαίνει ὡς τήν ὀσφύ. Ἴσως τό ἀριστερό χέρι τῆς θεᾶς νά τό κρατοῦσε ἐκεῖ.

Περιπλάνηση δίχως ἐνδιαφέρον ἀνάμεσα σέ ἄλλους, ἀκέφαλους κορμούς ἢ βλοσυρά κεφάλια γενειοφόρων, σκόρπια μέλη καί θραύσματα κορμιῶν, γυμνά καί ἡμίγυμνα, ἄλλες ρωμαϊκές χοντροκοπιές τῆς ἔσχατης παρακμῆς. Τρεῖς ὄψεις κάποιας σαρκοφάγου βαλμένες στή σειρά. Σκηνές πολεμικές. Φανερή ἡ προσπάθεια τοῦ καλλιτέχνη ν' ἀποδόσει φάσεις κάποιας ἱστορικῆς μάχης, χωρίς ἀποτέλεσμα. Πεζοί καί ἵππεῖς μοιάζουν νά εἶναι ἀκίνητοι, σκυμένοι. Βαρεῖς γιρλάντες πλαισιώνουν τό ἄτεχνο σύμπλεγμα. Ἀναρωτιέμαι, ποῦ νά βρίσκεται ἐπιτέλους ὁλος ἐκεῖνος ὁ πλοῦτος τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀντιόχειας.

Τό λεγόμενο τούρκικο δωμάτιο, μία διαφορετική συγκίνηση. Θᾶξιζε νά ἐπισκεφτεῖς ἐτοῦτο τό μουσεῖο καί μόνο γιά νά νοιώσεις τήν πηγαία του δύναμη, τή ζεστασιά του. Ἐκείνη τή λεπτή ἐνέργεια πού ἄφησαν πάνω στό ξύλο, τό μπακίρι, τό ὕφασμα, οἱ λαϊκοί, ἀνώνυμοι τεχνίτες. Παραδόσεις αἰῶνων μέ μυστικόπαθη αἴσθηση τοῦ

κόσμου. Ἔχουν μιά ἡσυχία αὐτά τ' ἀραβουργήματα, πού τρέφει καί ἀξιώνει τό νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Αἰσθάνομαι σάν προσκυνητής παρά σάν ταξιδιώτης. Ἀπ' τήν παράδοση αὐτή ἀντλήσε τόσα καί ἡ νεώτερη δική μας. Ἡ ταύτιση στίς κλίσεις, τίς ἐπιλογές καί τίς ἀποτιμήσεις ἀξιῶν ἀνάμεσα στούς δύο λαούς κάποτε γίνεται ἀναπόφευκτη. Αὐτά τά μπακιρένια πιάτα στή σειρά, ἀραδιασμένα δίχως προσχεδιασμούς. Μνήμη ἀπό τή Σκύρο ἢ ἄλλα ἑλληνικά νησιά. Κι ἐκεῖνο τό ἀψηλό μαγκάλι καί ὁ σοφράς καί τό μιντέρι. Δικά τους καί δικά μας. Νοιώθω τά χέρια αὐτά πού λεπτουργοῦν τούς χρυσοκέντητους τσεβρέδες καί τά μαξιλάρια, τά πυκνά καί περίπλοκα χρωματιστά κεντίδια μέ τόν ἀκράτητο αἰσθησιασμό τους. Τό αἰμάτινο κόκκινο καί λαδοπράσινο, τό μαῦρο, τό καφέ, κάποιοι ἀπόηχοι βυζαντινοί ἢ ἀστραπές ἀπ' τή βαλκανική παράδοση πού ἀποτυπώνουν οἱ κοινές συνήθειες. Δέν εἶδα πουθενά πιό διάφανη ἐτούτη τήν ἀλήθεια ἀπ' τίς παράλληλες ἀναζητήσεις τοῦ ωραίου ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Ἐτοῦτο τό πηγαῖο.

Εἰκόνες. Σφυρήλατο καντηλέρι μέ τίς ἐγγάρακτες εὐχές ἀπ' τό Κοράνι. Μιά πόρτα κι ἓνα προπέτασμα τζακιοῦ, ξύλινα ἀριστουργήματα τῆς μικρογλυπτικῆς. Χαλιά, κιλίμια, μπάντες, ἡ ἀποθέωση τῆς ἀνατολίτικης ὑφαντικῆς. Ἐνα πυκνό ἀπόσταγμα ἀπό τίς ποικιλίες παιχιδιῶν πάνω στό σχέδιο καί τά χρώματα, ἡ ἐφευρετικότητα, ἡ αὐθορμησία, τό μεράκι, ἐκείνη ἡ ἀγνή αἴσθηση τῆς ἀρμονίας καί τοῦ μέτρου. Μένει, θαρρεῖς, ἓνα λυτρωτικό αἶσθημα ἀφῆς στό δέρμα σου ἀπό τήν περιδιάβαση ἐτούτη.

Μεσημέρι ὄρθιο καί σκληρό σάν τό διαμάντι. Ξεκινώντας γιά τούς λόφους τοῦ ὑδραγωγείου. Ὁ κόκκινος χωματοδρόμος, ἔρποντας πρός τά βόρεια μέσ' ἀπό τό χωριό, μέσα ἀπό τίς ἀποθήκες καί τούς στάβλους, μέσα ἀπό τίς θημωνιές. Δεξιά τό γυμνό βουνό μέ τά μεγάλα λαγούμια καί τίς κρύπτες. Ἴσως δεξαμενές τοῦ ὑδραγωγείου. Ἀριστερά ἡ συστοιχία τῶν λόφων πού προβάλλει μέ συχνές διακοπές μέσα ἀπό καλαμιές καί κυπαρίσια.

Μηλιές κι ἄχλαδιές ἀνηφορίζουνε μαζί μας, σχεδόν ὡς τίς κορφές. Παντοῦ μάρμαρα σπασμένα, ὄστρακα, λαξεμένοι πωρόλιθοι. Βήματα πού βουλιάζουν στίς ἀλίσφακιές καί τά θυμάρια, ὁ ἥχος τῆς σαύρας, τά σκαθάρια. Ἕνας εὐωδιαστός ἀέρας ἀναρριπίζει τή ρίγανη καί τίς φασκομηλιές.

Τό ὕδραγωγεῖο. Κλασική, ρωμαϊκή ἀρχιτεκτονική. Τίποτα πιό πολύ, τίποτα λιγότερο. Θαυμάζεις πάντα τό πρακτικό πνεῦμα ἐκείνου τοῦ πολιτισμοῦ, τήν ἐφευρετικότητα, τή θήρα τοῦ ἀποτελέσματος. Ἡθος τοῦ κάλλους καί ὕφος μιᾶς ἐποχῆς. Οἱ πέτρες πελεκημένες μέσ' ἀπό τό χῶρο τους. Ὅγκοι σοφοί, βαλμένοι μέ ἀκρίβεια καί μέθοδο. Μιά μακριά σειρά ἀπό καμάρες καί ἀψίδες στό ἴδιο μέγεθος, ἄλλες ἀκέραιες, ἄλλες λειψές, τμήματα ἀπό κολόνες, κεφαλάρια καί ἀντηρίδες. Λησμονημένα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου μέσ σ' ἄγριόχορτα καί τή σιωπή τῶν αἰώνων. Μονάχα οἱ πεταλοῦδες καί τά ἔντομα πού ζωντανεύουν αὐτά τά πεθαμένα πράγματα. Αὕτη ἡ θαυμαστή ἰσορροπία ἀνάμεσα στό θεῖο καί τό ἀνθρώπινο ἔργο, ἡ ἀφανέρωτη γλώσσα τῶν ἀριθμῶν. Πίσω ἀπό τή φιλική σκιά τῆς πέτρας ξανοίγεται ὁ νοῦς ἀπέραντος μέσ στή σιγή.

Μιά ἄλλη ἐντύπωση ἀπό τά βορεινά. Ὁ λόφος ἀπό δῶ κατηφορίζει ἀπότομα σ' ἓνα δάσος μέ κυπαρίσια καί ὀξιές. Θάμνοι καί χόρτα πανύψηλα. Τόσο ψηλά πού νά τά παίρνεις γιά δέντρα. Πίσω ἀπ' τό δάσος ἄλλο χωριό. Οἱ κόκκινες στέγες, ἓνας μιναρές. Ὑστερα κι ἄλλο βουνό, ξυρισμένο, πράσινο. Καί τέλος ὁ Ταῦρος.

Ἕνας ἴσκιος αἰφνίδιος περνάει βαρὺς σάν ταξιδιώτης πάνω ἀπ' τά ἐρείπια, πάνω ἀπ' τά βουνά, καθὼς τά σύννεφα γιά λίγο προσπερνοῦν τόν ἥλιο. Ὑστερα πάλι τό λαμπρό φῶς νά τρεμοπαίζει στούς ὄγκους καί τίς γραμμές σέ ἀμφίδολα κύματα ὕδρατμῶν. Ἡ γνώση τοῦ Ἀπόλυτου σ' αὐτή τή ζέστη. Πέρα ἀπ' τήν αἴσθηση τοῦ χρόνου, παρούσα ἐτούτη ἡ στιγμή. Εἰρήνη.

Εἰκόνα. Ὁ Χαράμ, τυπικό πρόσωπο Τούρκου σέ μαῦρο καί καφέ. Παχύ, μαῦρο μουστάκι, μαῦρα μαλλιά γεμάτα χῶμα, πόροι χοντροί σέ πρόσωπο καφέ, βαθιά χαράκια γύρω ἀπ' τό στόμα. Χέρια βαριά, σά ρίζες δέντρου, στεγνά, δίχως γιαλάδες, ἀπελέκητα, βρώμικα νύχια. Πασπαλισμένος ὁλόκληρος μέ ἰδρώτα, σκόνες καί ξερόχορτα μοιάζει νά ξεπετάχτηκε ἀπό γκραβούρα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ. Φέρνει στό νοῦ ξένους περιηγητές πού ὀργωναν τά χρόνια ἐκεῖνα τήν ἀχανή αὐτοκρατορία τῶν Ὀθωμανῶν. Μοῦ μοιάζει ἐντελῶς ἀγράμματος. Ἴσως γι' αὐτό εἶναι στ' ἀλήθεια πρόθυμος καί ἀπλός. Ὁ Χαράμ μαντεύει ἀμέσως τί ζητᾶμε. Αὐτά τά ὄνειρα πού δέν γνωρίζουμε πραγματικά τά σκοτεινά φαντάσματα τῶν παιδικῶν μας χρόνων, πού γυρίζουν πάλι καί πάλι, ἰχνηλατώντας τήν ταυτότητά τους, μιά θέση στή δική μας ζωή. Τοῦτο τό παληκάρι εἶναι νέο πολύ, γιά νά θυμᾶται.

Εἶναι πράγματα στή ζωή, πού καθηλώνει ὁ νοῦς μέ ἀσυνήθιστη διαύγεια καί ἀκρίβεια. Σκηνές ἀπό τόν καθημερινό μας βίο, γεγονότα καί σκέψεις φευγαλέες, σπαράγματα ἐρωτικά, ιδέες, λόγοι. Στιγμές, πού ἡ προσοχή, ἀγρυπνώντας, γράφει τίς λεπτομέρειες, τή σειρά, τήν ἔνταση, τή σπουδαιότητά τους. Εἶναι τό μυστικό ἐκεῖνο

φῶς τῆς συνείδησης, πού ἔλαμψε γιά μιὰ στιγμή δλάκερο. Μνήμη τοῦ αἰωνόβιου γέροντα, γυμνή, σάν τῇ λεπίδα. Αὐτή ἡ ξαφνική καταιγίδα συγκινήσεων.

Τό σπίτι, ἓνα χαμόσπιτο. Πατίνα πρασινόμαυρη. Καπνός καί μούχλα. Χαγιάτι μέ τσιμέντο, ἄλεια μέ γεράνια, κατηφέδες καί δυόσμο. Κληματαριά, σύρριζα στό πρεδιάζι τῆς πόρτας. Σκαλιά λουσμένα στόν ἀσθέστη. Ὁ Χαράμ θγάζει τά παπούτσια του. Λεπτομέρεια τῆς παράδοσης πού διατηρεῖ τό σεβασμό τοῦ ξένου ἀνέγγιχτο στό σπίτι πού θά τόν δεχτεῖ. Αὐτός ὁ περίεργος λαός, πού στό πιό μεγάλο μέρος του ἀρνιέται μέ πείσμα τόν πολιτισμό τῆς δύσης, πιστός στό Κοράνι. Ὁ Χαράμ φιλάει τό χέρι τοῦ γέροντα. Τό τυπικό μιᾶς ἄγραφης τελετουργίας, διατηρημένης στά ἥθη τοῦ λαοῦ, στίς ρίζες τῆς παράδοσης καί στή νοοτροπία του. Δέν ξέρω νά μετράω τήν ἀκρίβεια καί τό βάρος σέ τοῦτες ἐδῶ τίς λεπτομέρειες. Μά τίς μιμοῦμαι. Ἡ ἰδέα τῆς ἀλήθειας ὑπάρχει στό νοῦ βαθιά, πίσω ἀπ' τίς πράξεις. Τοῦτο μετράει ἀκόμα. Συλλογιέμαι, πόσες ἀντινομίες ζοῦν μέσα στήν ἱστορία τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, στή συμπεριφορά του, στίς σχέσεις του μέ τ' ἄλλα ἔθνη. Μά ὅλα ἐτοῦτα δέν εἶναι τῆς στιγμῆς.

Εἰκόνα. Ὁ Χασάν-μπαμπα κοντεύει τά ἑκατό. Στήν τούρκικη παράδοση ὁ τίτλος τοῦ μπαμπά δηλώνει τό σεβασμό στά χρόνια. Παχύς, μέ κεφάλι μεγάλο, φαλακρό. Χεῖλια, προγούλια, μάγουλα, χυμένα πρός τά κάτω. Στή γωνιά, καθισμένος σταυροπόδι ὁ γέροντας πάνω σέ χαμηλό μιντέρι, καπνίζει χωρίς σταματημό. Στήν πλάτη του μπάντα ὑφαντή μέ κυνηγούς καβαλλάρηδες κι ἀγριοπούλια. Πάνω ἀπό τό κεφάλι του ἓνα ἐκκρεμές. Σκαλίσματα στό ξύλο. Ἐντονη μέσα μου ἡ ἀνάγκη γιά νά τόν ρωτήσω ἂν εἶναι ἀπομεινάρι τῶν Ρωμιῶν. Ἐνα τραπέζι χαμηλό μπροστά του, στρωμένο ἐφημερίδες. Φτώχια πού φλυαρεῖ παντοῦ. Ἐνα ποτήρι νερό, τά τσιγάρα, ὁ ἀναπτήρας, τασάκι ξέχειλο στάχτες κι ἀποτσιγάρα.

Ὁ Χασάν-μπαμπα, μνήμη νεανική, ἀναβλύζοντας ἀνεξάντλητη. Εἶναι ἀπίστευτο πόσα θυμᾶται. Χρονολογίες, πρόσωπα, σχέσεις ἀνθρώπινες, διαμάχες, ὀνόματα τούρκικα, χριστιανικά, περιστατικά, γεγονότα σημαν-

τικά ἢ ἀσήμαντα. Κάθε πού ἀρχίζει κάποια φράση, μοῦ λέει ἀπλᾶ: *Καρντασίμ*, ἀδερφέ μου. Τό νοιώθει αὐτό. Μιλάει ἀργά, βαρειά, μέ διακοπές, προσπαθώντας, νά ξαναβάλει μπροστά τή σκουριασμένη ρόδα τῶν ἐτῶν. Καπνίζει ἀδιάκοπα.

Ὁ Χασάν-μπαμπα εἶναι ἡ ζωντανή ἱστορία τοῦ Burdur. Βυθίζεται στήν καταχνιά τῆς μνήμης του, νά ξεριζώσει κάτι πολύτιμο κάθε φορά. Ἡ στάση του στό μιντέρι, ὁ καπνός, τό φῶς τοῦ ἀπομεσήμερου πού χύνεται ἀπ' τῖς φυλλωσιές, σά χρυσοκίτρινο ρευστό. Ἐτούτη ἡ τελετουργική ἀτμόσφαιρα. Εἰκόνα μαντείου. Ἡ φωνή πού κυματίζει ἀργά μέσ στό δωμάτιο, σά χρησμός. *Περνούσαμε ὠραῖα τότε*, θά μοῦ πεῖ. *Τώρα ὅλα μπαστάρδεψαν*. Μαντεύω πόσα θέλει νά ὁμολογήσει μέ τοῦτα ὁ σεβάσιμος γέροντας. Ὁ μέγας ἀνώνυμος λαός, ἀποκομένος ἀπ' τῖς ἐφήμερες διαμάχες τῆς ἱστορικῆς του ἐπιφάνειας, δέν λησμονεῖ τοὺς Ἑλληνας. Ἀγάπη καί ἐχθρα σέ διαδοχή αἰώνων. Ὅπως ἀνάμεσα στ' ἀδέρφια.

Εἶχε μιὰ νοσταλγία ὁ λόγος του. Ἐκείνη τή γλυκειά μαγγανεία, τήν ἀργόσυρτη τοῦ ἀνατολίτη παραμυθά. Κληρονομιά τῆς ράτσας του. Καθώς θυμᾶται μέ παίρνει μαζύ του στίς γειτονιές τοῦ Burdur. Στό ναμάζι τους καί στό δικό μας Πάσχα. Στό νοῦ ἓνα σεργιάνι στά παζάρια τους καί στ' ἀλυσφερίσια τους. Μιλᾶμε μέ τά παρατσούκλια τους, ἀκολουθᾶμε τῖς ἐποχές, φροντίζουμε τά σπίτια, τοὺς μπαχτσέδες, τά χωράφια μας καί τῖς σοδεῖες. Πενθοῦμε, γιορτάζουμε, χαιρόμαστε τῖς γεννήσεις, θάβουμε πάλι ἀδερφωμένοι τοὺς νεκρούς μας, λατρεύουμε, βρίσκουμε καί δοξολογοῦμε τόν ἴδιο Θεό, καθένας μέ τόν τρόπο του. Ὁ Χασάν-μπαμπα θυμᾶται. Καί σάν νά βρίσκει τήν ἀρχή τοῦ καναλιοῦ, βαθαίνει, ὅλο καί περισσότερο στά περασμένα. Ἡ αἴσθηση, πῶς τούτη ἡ ἀναδρομή δέν σώνεται ποτέ. Ρουφάω τή μνήμη του δίχως νά ξεδιψάω. Μετέχω.

Κατηφορίζοντας στή γειτονιά τῶν ἀπίστων. Συντροφιά μας ὁ Χαράμ κι ἓνα τσοῦρμο παιδιά πού ἀκολουθᾶνε. Ἀπόγεμα γλυκό, πορτοκαλένιο φῶς πού ἀστράφτει στά βρωμόνερα τῶν σοκακιῶν. Σκουπίδια, σκυλιά, συν-

θήματα πολιτικά στους τοίχους. Κατάρες καί ζητωκραυγές. "Ένας σκύλος μου δείχνει σιωπηλά τήν ύγρή του μουσούδα. Μιά πόρτα κλείνει μέ πάταγο. Μαντεύω τίς κρυφές ματιές πίσω ἀπ' τά παράθυρα. Σιωπή. Αυτό τό κεντρικό καλντερίμι, πού μάζεψε τά σπίτια τῶν Ρωμιῶν, ἔρπει, θαρρεῖς, ψαχουλεύοντας τά σπλάγχνα τῆς παλιᾶς πολιτείας. Χαριτωμένοι ἔλιγμοί ὡς τήν πλατεία, πού βρίσκεται ἡ ἐκκλησιά τῆς *Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτήρα*. "Αλλά, μικρότερα καλντερίμια μέ τήν πέτρα γλυμένη ἀπό τίς βροχές, τά πέταλα τῶν ἀλόγων καί τά χρόνια. Σκόρπιες μουριές. Μοῦ δείχνουν τά σπίτια κι ἀπ' τίς δύο πλευρές, γνώριμα Ἑλληνικά. Λίγους τόνους μονάχα χαμηλότερα. Σκυθρωπές ὄψεις πού δέν αναπνέουν πιά, ἀμίλητες, σά νεκρές. Ἀπομεινάρια μιᾶς ἔξοχης πατίνας ἀπό ἔντονα χρώματα, ζεστά. Οἱ ἴδιες γερασμένες πόρτες κι ἐδῶ, στέγες ἀμφίβολες, σκουριασμένα φουρούσια, τό σαράκι στίς πόρτες, στά παράθυρα. Ἐξῶστες, ριγμένοι στό κενό μέ ἀπόγνωση, μετέωροι, ἀμφίβολοι, ἔτοιμοι λές ν' αὐτοκτονήσουν. Αὐτά τά σπίτια, σφιχταγκαλιασμένα, ἔχουν κουρνιασει τώρα φοβισμένα, φαντάσματα μιᾶς ἐποχῆς τοῦ μύθου. Μές στή σιωπή, θαρρεῖς πώς προσδοκοῦν ἀκόμη ἐκείνη τήν πνοή, πού θά φυσήξει ἐπάνω τους, γιά νά γεμίσουν μονομιᾶς μέ τίς γνώριμες ἀλλοτινές φωνές, τήν ὁμορφιά, τίς μυρωδιές, τήν περηφάνεια τους. Ἡ φτώχεια τώρα ξεχύνεται ἀπό παντοῦ. Ροῦχα ἀπλωμένα στά μπαλκόνια, τά παράθυρα καί τά χαγιάτια. Μιά πνιγερή μυρωδιά ἀπό κάτουρο καί καθαλίνα, πού σέ κυνηγάει παντοῦ.

Ἡ ἐκκλησιά τῆς *Μεταμόρφωσης*. Καλύτερα: ὅτι ἀπομένει ἀπ' αὐτήν. Πλατεία πού σχηματίζει τό κεντρικό καλντερίμι στό τελικό του ἄνοιγμα. Ὅπως καί τότε. Ὁ Χαράμ δείχνει τό σπίτι τοῦ παπά στό νότιο ἄκρο της. Πιό μεγάλο κάπως ἐτοῦτο, πιό ἐντυπωσιακό, καλύτερα διατηρημένο. Ἡ ἐκκλησιά τρίκλιτη βασιλική εἶναι σήμερα ἀποθήκη ξυλείας. Ντουβάρια γερά πέτρινα. Σινάξια ξύλινα σ' ὅλη τή διαδρομή τους. Αὐτή ἡ δυνατή ἐντύπωση πού προξενεῖ ὁ ἀπροσδόκητος ὄγκος της. Ἡ μεγαλύτερη ἐκκλησιά πού εἶδα σ' ὅλη τήν Πισιδία. Χαμηλές πόρτες

καί παράθυρα στά πλάγια μέ τυφλά ήμιθόλια. Φαρδιές φάσες λευκές πού πλαισιώνουν τά περιθώρια τους. "Όλα τ' άνοιγματα έτοιτα χτισμένα σήμερα μέ τουδλα. "Ο χῶρος γύρω παρατημένος στήν τύχη του. Τραδέρσες σκόρπιες, άλλες δεμένες ή στοιβαγμένες πρόχειρα, σκουπίδια, πέτρες, σκουριασμένα βαρέλια. "Η κεντρική πύλη, τό μόνο άνοιγμα πού άπομένει κι αυτή άμπαρωμένη γερά. Μέ όλες μας τίς προσπάθειες δέν βρέθηκε ό κλειδοῦχος. Στούς τοίχους όλοφάνερα ίχνη από χρώμα ροῦσο, σκοτεινό. Περισσότερο στήν ανατολική πλευρά. Στήν ίδια πλευρά τρεῖς κόγχες ήμικύκλιες, μέ τή μεσαία ψηλότερη. Οί στέγες κωνικές, επίπεδες, χαμηλωμένες. "Ιχνη από κεραμίδια. Παράθυρα, τό μεσαῖο μέ θόλο. "Ακόμα τρία παράθυρα πάνω από τή μεσαία κόγχη. "Όλα έτοιτα κλεισμένα τώρα διαστικά μέ τουδλα. Πελεκημένες πέτρες, συμμετρικά χτισμένες, πού δυναμώνουν τό κράτημα τής όροφῆς. "Ο Χαράμ έξηγεῖ καί τουτο τό περίεργο, δείχνοντας τή στέγη: κάθε πέμπτη πέτρα έχει τό σχήμα του σταυροῦ. Προσπάθησα μάταια, νά διακρίνω τούτη τή λεπτομέρεια. "Ισως αυτό νά ζεῖ μονάχα στήν παράδοση τών ντόπιων.

Τό πάρκο του Burdur μέ δέντρα χωρίς ένδιαφέρον. "Ο χῶρος όλόκληρος δείχνει μιάν έγκατάλειψη. Θάμνοι καί χλόη μεγαλωμένα άκατάστατα. Παιδιά σκορπισμένα παντοῦ. Ξύλινοι πάγκοι. Κουλουράδες. "Εντονη μυρωδιά χόρτου. Φωνές παντοῦ.

Εἰκόνες. Τό μνημεῖο γιά τούς νεκρούς, ένας όγκος τετράπλευρος από μάρμαρο. Σπάνια πολυτέλεια. Γωνιές λοξές στραμμένες πρός τά έξω. Χοντρές προεξοχές καί αὔλακες. Αυτή ή όλοφάνερη προσπάθεια ν' άποδοθεῖ κάποιο ζῶο μυθικό. "Ενα λιοντάρι ίσως ή ένα άγνωστο πουλί. Περισσότερο μοῦ θυμίζει κατσαρόλα ή κάποια κορώνα παραμορφωμένη. "Ενας τετράπλευρος όβελίσκος τινάζεται ψηλά άπ' τή μέση, τέσσερα μέτρα περίπου. "Ολο τό κατασκεῦασμα στηριγμένο στό πέτρινο βάθρο του, έτοιμο, θαρρεῖς, γιά σερβίρισμα.

"Ενας περήφανος πολεμιστής. "Εφιππος, λογχοφόρος, μέγεθος ύπερφυσικό. Τό άριστερό, μπροστινό πόδι

τοῦ ἀλόγου ἀνασηκωμένο. Στάση, πού σοῦ θυμίζει πιά πολύ ἄσκηση σέ τσίρκο, παρά ἐτοιμότητα γιά καλπασμό. Ὁ καθαλλάρης μέ τό κράνος, ὁλόρθος καί περήφανος, σάν κάποιος νά τόν ἔβαλε ψεύτικο καί ἄψυχο ἐκεῖ. Στήν πραγματικότητα, τίποτε δέν φαίνεται νά δένει τό ἄλογο καί τόν ἀναβάτη. Καί μ' ὅλ' αὐτά τοῦτο τό ἄγαλμα ἦταν τό μόνο ἀπ' ὅσα εἶδα στό ταξίδι μου μέ κάποια σχέση μέ τή γλυπτική.

Μεγάλο σύμπλεγμα σέ μάρμαρο, σίδερο καί χαλκό, μιλώντας σίγουρα γιά κάποια νίκη. Τό μάκρος του στά εἴκοσι περίπου μέτρα, τό ὕψος στά πέντε. Ἀνοιχτογάλαζο μάρμαρο μέ παχειές, θαυκύανες ραβδώσεις. Τρεῖς ἔφιπποι Ὀθωμανοί στό δεξιό, πάνοπλοι, μέ τά πολεμικά τους φλάμπουρα. Ἐνας ἄλλος μπροστά πού ἔχει ξεπεζέψει, κρατώντας τό ἄλογο ἀπό τά γκέμια. Ἀκόμη πιά μπροστά καί ὄρθιος ὁ σουλτάνος μέ τό κεφάλι ἐλαφρά σκυμένο. Τό χέρι του ἀπλωμένο σέ στάση ἐλεημοσύνης ἢ σά νά δέχεται μιά προσφορά. Στά πόδια του, γονατιστός, Βυζαντινός αὐτοκράτορας προσφέρει τό ξίφος του. Ἀκολουθεῖ ὁμάδα ἱερωμένων. Μίτρες ἐπισκοπικές, φελώνια, σταυροί. Στήν ἄκρη ἀριστερά Ὀθωμανοί πολεμιστές πού σφάζουν χριστιανούς στρατιῶτες. Ἀλογα ὄρθια, ποδοπατώντας σημαία μέ σταυρό. Τό σύμπλεγμα ὅλο ἀποπνέει ἔπαρση κραυγαλέα καί αὐτοπεποίθηση. Αὐτή ἡ θλιβερή προσκόλληση σέ πρότυπα ἀλλοτινά καί μάταια μεγαλεῖα. Σύνθεση, ἐν τούτοις, μέ μιάν αὐστηρότητα καί κάποιο μέτρο, πού δένει ἁρμονικά στό χῶρο του. Ἐντύπωση μοῦ ἔκανε κάποια μελετημένη λιτότητα στίς γραμμές, ἐκεῖνο τό παιχνίδι τῶν χάλκινων καί σιδερένιων ὀγκῶν πάνω στό μάρμαρο. Ἐκφραση πού θυθίζεται σ' ἄλλες ἐποχές. Ἐδῶ ἡ στατικότητα πιά στίς μορφές δέν φαίνεται σάν ἀδυναμία, νομίζω πῶς τήν ἐπιδιώκει ὁ καλλιτέχνης. Ἡ πατίνα ἐπάνω στό χαλκό τονίζει, ἐξ ἄλλου, μιάν εὐγλωττη ἀντίθεση μ' ἐκείνη τήν ἀμφίδολη φρεσκάδα τοῦ μάρμαρου. Ἰσόρροπο πάντρεμα τῶν ὑλικῶν, μελετημένη ἀνάπτυξη τοῦ θέματος, σωστή ὀργάνωση τῶν ὀγκῶν.

Στήν Τουρκία κάθε απόπειρα για πλαστική τέχνη είναι προσπάθεια αφήγησης πολεμικῶν γεγονότων. Ἡ πολεμική τους παράδοση είναι ἡ μόνη πού ἔχουν, ἄλλωστε. Αὐτός ὁ βάρβαρος λαός, παράξενος καί σκοτεινός, πού ἔγραψε τήν ἱστορική τροχιά του μέ κατακτήσεις καί σφαγές, κατηφορίζει τώρα τό δρόμο τῆς ἔσχατης παρακμῆς του, ὄνειροπολώντας στό ἀνύπαρκτο πιά παρελθόν του. Ὁ Χαράμ, φυσικά, δέν ξέρεי νά μοῦ ἐξηγήσει. Οὔτε ἓνας γέροντας πού ἀποκοιμήθηκε πάνω στό μπαστούνι του. Οὔτε τ' ἀμέριμνα παιδιά πού παίζουν πάνω καί γύρω σ' ἀγάλματα. Μονάχα τό ἥπιο φῶς τοῦ ἀπογέματος πού ὀδηγεῖ στήν πρώτη ἀρχή τῶν πραγμάτων. Ἀνθρώπινη καί θεία ἐκδοχή τῆς ζωῆς.

Ἡ κεντρική λεωφόρος πού τρυπάει σάν βέλος τά πλευρά τοῦ πάρκου, τανύοντας τήν αἰχμή του ὡς τά βουνά. Ἡ νάρκη τῆς ἡμέρας. Πίσω μας τό κάστρο. Σοκάκια, καλντερίμια, στενά, πολυάνθρωποι δρόμοι πού δίνουν τήν ἐντύπωση πώς δέν ὀδηγοῦν πουθενά. Μαγαζιά χωρίς ἐνδιαφέρον. Λεῖπει ἐδῶ ὁ πολυκύμαντος ἦχος τῆς Σπάρτης, τό χρῶμα, ὁ ἀέρας της. Τό Burdur, μιὰ καινούργια πολιτεία μέ ὅλα τά στραβά καί ἀνεξήγητα της. Κανένας ρυθμός, καμμιά παράδοση, καμμιά ἱστορική μνήμη. Τά ἴδια χοντροκομμένα κτίρια, ἀντιγραφές ἄθλιες χωρίς μέτρο, δίχως οὔτε ἓνα σημάδι αἰσθητικοῦ προβληματισμοῦ, κάτι πού νά ἰσορροπεῖ αὐτές τίς ἀπρόσωπες κατασκευές. Μιά ἄνεση πολιτισμοῦ, πού θαρρεῖς, δέν ἔχουν τί νά τήν κάνουν. Δυό τρεῖς μιναρέδες σκαρφαλώνοντας μέ ἀγωνία πάνω ἀπό τίς στέγες, γιά νά ὑπάρξουν. Τά δέντρα στά πεζοδρόμια, σκονισμένα καθάκια, ἀκακίες, ἄγριες μουριές. Πεζοί, ἀραμπάδες, χειράμαξα καί καρότσια δίχως τάξη, χωρίς προορισμό. Ἐντύπωση πώς ὅλα κυλοῦν παθητικά τόν αἰώνιο δρόμο τους.

Ἀποχαιρετώντας τήν πόλη μέσα σέ φοβερό πάταγο, βουητό καί κρότους. Μπουλντόζες, ἀναβατόρια, κομπρεσέρ. Ὅγκοι ἀπό χῶματα, πέτρες, σκουπίδια καί σκόνη πού στροβιλίζονται στόν ἄνεμο. Τό τέλος μιᾶς μέρας ζεστῆς καί ἀσήμαντης. Μπροστά μου τά γυμνά βου-

νά. Λόφοι πού διαδέχονται τούς ἄλλους λόφους, αὐτό τό αἶσθημα τοῦ ἄχανοῦς. Καστανές ἐπιφάνειες μέ ἴσκιους καί τόνους χρυσαφένιους καί μώθ. Σύννεφα πάνω στίς κορφές. Μέσα ἀπό μιά μακρόστενη σχισμή ὁ ἥλιος, σά θυμωμένο μάτι. Λιβάδια μέ καλαμποκιές, ἀμπέλια, κοιλάδες στό χρῶμα τοῦ λαδιοῦ. Πίσω μου οἱ τελευταῖες εἰκόνες ἀπό τό Burdur. Καμινάδες, γιαπιά, κεραῖες πού ταξιδεύουν στό ἄπειρο, μέσ στό χρυσό θάμπος τῆς σκόνης. Ἡ νύχτα κατηφορίζει ἀπ' τά βουνά. Σέ λίγο ἡ βαθεία σιγή τῆς ὑπαίθρου τυλίγει παρήγορα τίς ἐντάσεις τοῦ ταξιδιοῦ.

*Λαμπρά Σαγαλασσέων πόλις, πρώτη Πισιδῶν.
Τό Ağlasun.*

Ἄπ' τῇ μεγάλῃ δημοσίᾳ Σπάρτης-Ἀττάλειας στήν ἀρχή τοῦ μεγάλου κάμπου πού ἀπλώνεται ὡς τῇ θάλασσᾳ. Ἕνας μικρός χωματόδρομος μέσα ἀπό κοτέτσια, λασπόνερα κι ἀδέσποτα σκυλιά κόβει δεξιά ὡς τήν πλατεία τοῦ Ağlasun. Ἐπιτύμβια, κότες, παιδιά, σαρκοφάγοι, συνταξιοῦχοι ἀγρότες, κιονόκρανα καί πιθάρια. Εἶναι ἡ κεντρική πλατεία τοῦ χωριοῦ. Εἶναι, ἐπίσης καί ἡ μοναδική. Καρέκλες, τραπεζάκια, ὁ πλάτανος. Ἕνα μονόφθαλμο κεφάλι λεονταριοῦ ξερνάει ἀπ' τό στόμα του ἀτέλειωτο νερό. Ὅλα, θαρρεῖς, ἤχοῦν ἢ λάμπουν, γεννιοῦνται καί πεθαίνουν ἐδῶ σέ τούτη τῇ πλατεία.

Καθώς μπαίνει ὁ ἀνύποπτος ταξιδιώτης στό χωριό, ξαφνιάζεται μέ τό ζουρνά καί τά χαρούμενα χτυπήματα ἀπ' τό τουμπελέκι, πού πέφτουν στό κεφάλι του σάν ἀπανωτές καρπαζιές. Ὑποδοχή συνηθισμένη γιά τόν ξένο. Ἐτούτῃ ἡ αὐτοσχέδια γιορτή πού κρατάει τίς ρίζες τῆς βαθιά στήν παράδοση τῆς τούρκικης φιλοξενίας. Μουσική πού ξεκουφαίνει τόν ἀμύητο, φλύαρη, πηδηχτή, ἀσυγκράτητο, ὁλόκληρο ἕνα γέλιο δίπλα στό νερό. Προσέχω τίς πέτρινες μάσκες τῶν χωρικῶν. Αὕτῃ ἡ παμπάλαιη συνήθεια πού στομώνει τίς αἰσθήσεις.

Σπαραξικάρδιος συγκερασμός κάτω ἀπ' τόν πλάτανο. Ἀρχαία καί σύγχρονη παράδοση. Πολιτισμοί πού μαρα-

ζώνουν μέσα στην ἀδιαφορία, τήν ἄγνοια καί τόν ἀφανισμό. Σαρκοφάγοι καί ἀπομεινάρια ἀπό Ἀλεξανδρινούς κορμούς, σκόρπια μέλη, ρωμαϊκά κιονόκρανα, ἄλλα κομάρια ἀπό μάρμαρα ἢ πωρόλιθο, ἀπρόσωπα, ἄχρονα, αἰνιγματικά. Σελτζούκικα πιθάρια μέ πρησμένες κοιλιές, ἔτοιμες νά ἐκραγοῦν, ἄλλα μικρότερα, λεῖα ἢ ραβδωτά, λειψά ἢ ἀτόφια, ξεχασμένα, παρατημένα πάνω σέ φύλλα κόκκινα καί πορτοκαλιά πού μάδησε ὁ Σεπτέμβρης.

Λαμπρά Σαγαλασσέων πόλις, πρώτη Πισιδῶν.

Αὕτῃ τήν ἱστορία, τρισήμισι χιλιάδες χρόνια, πῶς νά τή μαντέψεις. Τό ἄθλιο, βρώμικο χωριό ἔμεσα στίς λάσπες, τίς καθαλίνες καί τά λογῆς πουλερικά πού τρομάζουν κάθε τόσο στά πόδια σου. Γύρω ἀπό τήν πεζούλα, προσπαθώντας ν' ἀποφεύγω κάθε τόσο τούς λόφους τῶν καρπουζιῶν πού εἶναι ἀραδιασμένα ἐδῶ.

Μιά σαρκοφάγος. Μαρμάρινη, ρωμαϊκή. Ἴσως κάποιου διάσημου ὑποκριτῆ τῆς ἐποχῆς. Οἱ νυχιές τοῦ χρόνου ἄγριες στό πρόσωπο του. Τά πλαῖνά τοιχώματα βαλμένα δίπλα δίπλα. Ἀνάγλυφες μάσκες μέ τραδηγμένα χαρακτηριστικά τῆς τραγωδίας ἢ τῆς κωμωδίας. Μύτες ἀκρωτηριασμένες, ὀγαλμένα μάτια, πού συμπληρώνουν τή μανία τῶν ἐτῶν. Ζυγιάζονται κι οἱ δύο κάτω ἀπό ἄκομπες γιρλάντες λουλουδιῶν καί ὀρμαθοῦς καρπῶν. Ἀνάμεσα τους ἔρωτες, πετώντας δίχως χάρη, ἔτοιμοι, λές νά πέσουν ἀπ' τό βάρος τους. Παλιός συμβολισμός. Ἀνάμεσα στό γέλιο καί τό κλάμα. Ἔργα τῆς ἐσχάτης παρακμῆς κι αὐτά, δίχως συγκίνηση, δίχως λαλιά, ἀγνοημένα στήν ἀσχήμια τους.

Εἰκόνες. Κορινθιακό κιονόκρανο, ριγμένο ἀνάσκελα στήν ξερολιθιά. Ὁ γέρος πού κάθισε πάνω του, ἀνάμεσα ὕπνου καί θανάτου, ἀκουμπώντας στό ραβδί του. Αὔλακες λουλουδιῶν, οἱ ἔλικες, οἱ στρόβιλοι τῶν ἀγκαθιῶν, προβάλλοντας μέσα ἀπό τή μαυριδερή πατίνα τῶν χιλιετηρίδων. Ὑποψία ἀπό ἰδιόρρυθμα ἀνθέμια στή βάση. Ἀγνωστα λουλούδια. Λάμψη ἀττικῆς ὁμορφιάς στό τέλμα τῆς χαμοζωῆς.

Ένα χειράμαξο, άφημένο δίπλα στά καρπούζια. ΈΗ
λαϊκή χρωματική παράδοση στό μεγαλειό της. Γιρλάντες,
λουλούδια καί κορδέλλες, άραβουργήματα ώς τήν παρα-
μικρή τους άκρη, στίς ρόδες, στίς λαβές. Στό ένα του πλάϊ
διαβάζω

gülme gomsu basına gelir

Δρόμοι μέ χαλίκια καί πέτρες. Ρυμοτομία τυχαία.
Χώμα, μιά σκόνη ψιλή πού, θαρρείς, διαπερνάει καί τό
δέρμα σου. Φτωχόσπιτα. Κάποτε δίπατα, χωρίς άρχιτε-
κτονική παράδοση. Μπαχτσέδες, μποστάνια καί ροδιές,
μηλιές καί καβάκια. Βλάστηση πού ξεπηδάει πολλές φο-
ρές τυχαία, ανάμεσα άπό τίς αϋλές στά σοκάκια. Μπαλ-
κόνια καί χαγιάτια, αϋτοσχέδιες γλάστρες, γεράνια, κα-
τηφέδες. Τοπίο άσήμαντο, συμβατικό. Οί λιγοστοί δια-
βάτες. Άγρότες μέ ρουχα μπαλωμένα, κουρεμένα παιδιά
πού μέ χαζεύουνε σιωπώντας ή σκαλίζοντας τή μύτη
τους. Κανένα ενδιαφέρον. Μονάχα οί μνημες πού έπι-
στρέφουνε τά γεγονότα. Πολιτισμοί καί πόλεμοι, πού γύ-
ρισαν οί καιροί. Στά ίδια έτοϋτα χώματα, στους ίδιους
ίσκιους τών δουνών. Ένα κομάτι μάρμαρο, κάποια γλυ-
φή, ένας έλικας, ένας άγκώνας στό πλευρό νά σοϋ θυμί-
ζουνε τή διαδοχή τών γεγονότων. Αϋτά τά πράγματα πού
συναντώ παντού. Σέ κάποιον παραστάτη πόρτας, σ' ένα
μιντέρι ή ένα κεφαλόσκαλο. Άνάμεσα σ' αϋτά τά δέντρα,
στά χαμόσπιτα, πού σημαδεύουνε σοφά τόν άνθρωπο.
Συλλογιέμαι, πώς κι άλλοι διαβάτες κι άλλοι ταξιδιωτες
θά περάσουν καί θά περάσουν πάλι καί πάλι άπό τοϋτα
τά χώματα καί θά στοχάζονται τά ίδια πράγματα μέ μέ-
να. Μεγάλους πολιτισμούς, γεμάτους πλούτο καί λαμ-
πρότητα, πού σφετερίστηκαν δόξες πού δέν τούς ανήκαν,
αϋτοκρατορίες πού διδάσκουν τώρα καί μέσα άπό τά
έρείπια τους.

Μουσείο. Ευρύχωρος θάλαμος, χαμηλοτάβανος. Δυ-
νατή σιδεριά στό μοναδικό του παράθυρο. Άμπαρωμένη
πόρτα. Ό νέος πού μέ οδηγεί ανάβει τό φως. Ντροπαλός
καί άγρυπνος. Μιά σκονισμένη λάμπα στό ταβάνι μάταια

προσπαθεῖ νά φωτίσει τό χῶρο. Προσπαθῶ νά προσαρμόσω τά μάτια μου στό μισόφωτο. Ἡ ἴδια σκόνη παντοῦ πού σοῦ πνίγει τό φάρυγγα. Ἀράχνες καί δυνατή μυρωδιά μούχλας. Ἐνα πλῆθος ἀπό μάρμαρα καί ἀνάγλυφα, κρῆνες, ἐπιτύμβιες στήλες, λουτήρες, σαρκοφάγοι, κορμοί γυναικῶν. Δυσκολεύομαι ν' ἀρχίσω. Αὕτῃ ἡ τούρκικη τσαπατσουλιά, ἡ ἐξοργιστική τους ἀκαταστασία, μιὰ ἐπιδειχτική σχεδόν ἔλλειψη σεβασμοῦ στά ἱστορικά κειμήλια.

Κοιτάζοντας τή θλιδερή φθορά πάνω σέ τούτη τήν κληρονομιά, πασχίζω νά μετρήσω τή δική τους εὐθύνη. Τίποτα ἀκέραιο, οὔτε ἓνα κομάτι ἀτόφου σωστό. Παντοῦ τυχαῖα τμήματα, ριγμένα ὅπως ὅπως, μέρη μονάχα, ἀκέφαλα κορμιά, πρόσωπα δίχως μύτες, μέ βγαλμένα μάτια, χέρια καί πόδια τσεκουρωμένα βάνανσα, στιθαγμένα στήν τύχη. Θαρρεῖς, πῶς ἔγινε κι ἐδῶ σφαγή. Αὕτῃ ἡ ἄθλια ἀποθήκη, πού ἐπιμένουν νά τήν λένε μουσεῖο.

Ἐνας ρωμαϊκός λουτήρας, σέ σχῆμα κολυμπήθρας τῆς χριστιανικῆς παράδοσης. Τό κάτω μισό δίχως ἰδιαίτερη διακόσμηση ἀλαφρώνει ἀπό τίς παχειές, σύμμετρες αὐλακες, πού διατρέχουν κατακόρυφα τήν περιφέρεια του. Ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτο τό κοῖλο τοῦ λουτήρα μέ τά τέσσερα γυναικεῖα πρόσωπα, πού τό χωρίζουν σέ ἰσάριθμα τόξα. Σημειώνω τήν ἐξοχη κόμμωση μέ τούς πυκνοὺς, προσεγμένους βόστρυχους πού πλαισιώνουν τά πρόσωπα. Ὑπάρχει μιὰ ὀδύνη περίεργη, πού τήν τονίζουν τά κατεδασμένα φρύδια. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον δάψιμο τῶν χειλιῶν. Ἐκεῖνο τό ἔντονο ρουμπινί. Ἀνάμεσα στίς μορφές, ὀγκώδεις γιρλάντες ἀπό φροῦτα. Σύκα καί ἀχλάδια καί μῆλα, καταλήγοντας σέ πλούσιο τσαμπὶ σταφύλια.

Ἀλλά μικρά ἐπιτύμβια. Κάποια ἀκέφαλη θεά. Κυμάτια, τρίγλυφα καί ἀστράγαλοι. Γενειοφόρος σάτυρος. Τό μισό κεφάλι ἐνός φιλόσοφου. Χέρι μέ δαυλό. Ἀνάγλυφες πλάκες μέ ἵχνη ἱππέων πολεμιστῶν. Ἀλλες ἐπίπεδες. Ἡ αἴσθησις πῶς ὅλα ἐδῶ σέ παρακολουθοῦν. Περισσότερο, θαρρεῖς, τ' ἀκοῦς παρά τά βλέπεις. Κλεισμένα ὅλα στή δική τους μοίρα, σέ διαστάσεις ἀνθρώπινες, συμβατικές.

Περιδιαβάζω μόνος ανάμεσα στά σιωπηλά τοῦτα φαντάσματα. Μιά συστοιχία ἀπό ἔξη πλάκες μαρμάρινες παίρνει τήν προσοχή. Ὅλες μαρμάρινες στό ἴδιο ὕψος. Βαλμένες δίπλα δίπλα μαρτυροῦν μιὰ σύνθεση πιό πλατειά. Ἴσως ἀπό κάποια ζωφόρο ναοῦ. Χαριτωμένος χορός γυναικῶν. Πεπλοφόρες ὀρχηστρίδες ἢ Μοῦσες. Ἡ πρώτη κρατάει λύρα. Ὑπάρχει μιὰ ὑπέροχη κίνηση πού ἀναδεύει τό σύνολο. Τό δεξιὸ πόδι φερμένο μπροστά ἀπό τό ἀριστερό μέ ἀνέερη κάμψη στό γόνατο. Θαυμάσιες καμπύλες τοῦ μηροῦ καί τῆς κνήμης κάτω ἀπό τό χιτῶνα. Ἀνάλογη κίνηση φέρνει καί τό δεξιὸ χέρι πάνω ἀπό τόν ἀντίθετο ὦμο. Ὁ ἀγκῶνας στό στήθος. Ἀξιοθαύμαστες οἱ γραμμές τοῦ βραχίονα καί τῆς ὠλένης. Ὀλόκληρος ὁ κορμός βλέπει μπροστά μέ μιάν ὑπόνοια στροφῆς στά δεξιά. Τό κεφάλι γερμένο πλάγια. Τρυφερή κοριτσιίστικη κίνηση. Τό ἀριστερό χέρι κάθε χορεύτριας λυγισμένο, κρατώντας ἀνάλαφρα τόν πέπλο τῆς ἐπόμενης. Ἐντύπωση θαθειά κάνει τό ντύσιμο. Μόδα τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλέξανδρου. Ὁ ποδήρης χιτῶνας, πού χύνεται πλούσια μέ τή στροφή τοῦ κορμοῦ σέ καταρράχτη ἀπό πτυχές, γραμμές καί αὐλακες. Ἰμάτιο, πού σκεπάζει τά χέρια καί συστρέφεται πάνω ἀπ' τό γόνατο ὡς τόν ἀριστερό βραχίονα. Λιγότερο πλούσιο αὐτό, φτάνει ὡς τό γόνατο. Ἐνας πέπλος μακρύς πού σκεπάζει τά μαλλιά καί τελειώνει σέ κρόσια. Τό σαντάλι στό πόδι μιᾶς χορεύτριας εἶναι καί τό μοναδικό πού προβάλλει στήν ἐφηβική συντροφιά. Ἐνα λουρί ὀριζόντιο μονάχα πίσω ἀπ' τά δάχτυλα καί τό πάτημα ψηλό, ὡς πέντε πόντους. Μιά δεύτερη χορεύτρια δίχως ἰμάτιο δένει τή ζώνη της ψηλά, κάτω ἀπό τοὺς μαστούς. Τά πρόσωπα, πελεκημένα θάναυσα, δέν ὑπάρχουν. Μονάχα ὁ κόρυμβος τῆς κόμης τυλιγμένος ψηλά μέ τόν τρόπο τῆς ἐποχῆς. Ἐτούτη ἡ ἔλλειψη μορφῆς πού δίνει τό ὑπερβατικό κι ἕναν ἀέρα αἰωνιότητος. Ὑπάρχει ἔντονη ἢ ἐντύπωση, πῶς ἕνα ἔλαφρό χάδι στίς χορδές τῆς λύρας θά βάλει τό χορό πάλι μπροστά. Εἶναι σάμπως ν' ἀκούω πάλι τόν ἦχο της.

Ἀφήνοντας τή Σαγαλασσό τό ἀπόγεμα μέσα στό πανδαιμόνιο τοῦ ζουρνά. Ἀφιξη κι ἀναχώρηση τῶν ξένων.

Κότες, κατσίκες καί σκυλιά κι ἓνα πλῆθος χέρια πού ξε-
προβοδίζουν. Συγκινήσεις καί μνηῆμες πού ἀφήσαμε ὀρι-
στικά στήν ἔνδοξη ἄλλοτε πόλη τῶν Χετταίων καί τῶν
Πισιδῶν. Ἐτούτη ἡ ὥρα, χωρίς τό ἀνελέητο παρελθόν,
πού θάδει τίς εἰκόνες της στή λησμονιά.

Κάμπος ἀχνίζοντας στὸν ἥλιο, κατακίτρινος, σάν τό κερί. Κι ἐκεῖνος ὁ λόφος μέ θάμνους πυκνοὺς καί σγουροὺς, σά νέγρικο κεφάλι. Τό θέατρο, ρωμαϊκό, πέτρινο, ἴσως τό μεγαλύτερο στὸν κόσμος. Σκαμένο στή φυσική ἀγκαλιά τοῦ λόφου τιμοῦσε τή μνήμη τοῦ Μάρκου Αὐρήλιου. Πρόσωπο στραμένο πρὸς τή θάλασσα. Οἱ ἀναλογίες μέ τό δικό μας τό Ἡρώδειο εἶναι ὁλοφάνερες. Ἡ ἀνέκφραστη πρόσοψή του μέ τό ἰσόδομο χτίσιμο πελεκημένης πέτρας, περισσότερο θυμίζει κάστρο Σελτζούκι.

Σκίτσο. Νάρθηκας, πού προβάλλει αὐστηρὸς στήν κεντρικὴ του πύλη. Μεγάλῃ ἀψίδα μπρὸς, δύο μικρότερες στά πλάγια. Δυὸ κάθετες συστοιχίες ἀπὸ ἑπτὰ τετράπλευρα παράθυρα στά πλάγια. Στὴν πρόσοψη τρεῖς ἐπάλληλες. Ἡ χαμηλότερη ἀπὸ ἐννιά τυφλές, ἀψιδωτές κόγχες. Οἱ ἄλλες μέ μικρότερους τετράπλευρους φεγγίτες. Πέτρινα πρεβάζια, μικροὶ διακοσμητικοὶ πρόβολοι σέ ἀπαλές καμπύλες. Ἀλλὰ παράθυρα στενότερα στοῦς δύο πλαϊνοὺς τοίχους, ἀψίδες, κόγχες, πύλες. Αὐτὲς οἱ διάτρητες ἐπιφάνειες πού ἐλαφρώνουν τή μονότονα ἐπίπεδη ὄψη τοῦ ἐξωτερικοῦ. Σωροὶ ἀπὸ πέτρες, σπασμένα τρίγλυφα καί κιονόκρανά. Κάποτε ὁμάδες ἀπὸ δέντρα πού λυώνουν στὸν ἥλιο, τὰ ξανθὰ χωράφια ἓνα γύρο σπαρταρώντας στὸ φῶς.

Τό κοῖλο τοῦ θεάτρου ἓνα ξάφνιασμα. Ὁ πελώριος κόχυλας πού ἀγκάλιαζε χωρίς δυσκολία τούς δέκα χιλιάδες θεατές, σχεδόν ἀτόφυος. Ἐνας ἄνετος διάδρομος χωρίζει τά διαζώματα διατρέχοντας τό πλάτος τοῦ θεάτρου, σά μισοφέγγαρο. Συμμετρικές κλίμακες χωρίζουν τίς σφηνοειδεῖς κερκίδες. Ἐδώλια λαξεμένα στήν πέτρα τοῦ τόπου. Σχεδόν ἀνέπαφα. Ἐνας τοῖχος στά τέσσερα περίπου μέτρα κυκλοφέρει τή ράχη τοῦ πάνω διαζώματος μέ θαυμάσια τοξοστοιχία. Οἱ παραστάτες πού ὀρίζουν τίς τυφλές κόγχες, διάτρητες ἀπό ἀψιδωτά ἀνοίγματα. Εὐρύχωρος διάδρομος ἀπό τή μιά στήν ἄλλη ἄκρη. Δέν κατάφερα νά μάθω τή χρησιμότητα αὐτοῦ τοῦ στεγασμένου διαδρόμου.

Ἡ ὀρχήστρα σέ ἀνάλογο μέγεθος, πλακόστρωτη, μέ τίς δύο παρόδους στά πλάγια, σέ ὕψος ἀνυνήθιστα μεγάλο. Ἀψιδωτά ἀνοίγματα πού ὀδηγοῦν σέ σήραγγες θολωτές. Ἐξοχο δεῖγμα ἀρχιτεκτονικῆς καί στατικῆς σπουδῆς. Κυμάτιο πού τρέχει ὀρίζοντια πάνω ἀπό τίς ἀψίδες. Ἀνάμεσα στίς παρόδους καί τό προσκήνιο, πέντε σκαλοπάτια ὀδηγοῦν σέ δύο τετράπλευρα ἀνοίγματα γιά τούς ὑποκριτές. Τό οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς, σχεδόν ἀνέγγιχτο. Μά τό θέατρο ἐτοῦτο μένει βουβό χιλιάδες χρόνια.

Ἀναπαύεται ὁ νοῦς στήν ἀτάραχη σιγή τοῦ χώρου. Οὔτε τ' ἀμέτρητα τζιτζίκια τοῦ μεσημεριοῦ οὔτε τά ἔντομα πού βουίζουν γύρω μου τήν ταραίζουν. Μνήμες ἱστορικές μονάχα, πού ξυπνοῦν ἀθόρυβα καί μέ βουλιάζουνε στά περασμένα. Ἡ Ἀσπενδος τῆς Παμφυλίας, στίς ὄχθες τοῦ Εὐρυμέδοντα. Ἐτοῦτο τό πλωτό ποτάμι πού αὐλάκωνε κι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Πισιδίας. Ἀχνάρια ἐπάλληλων πολιτισμῶν. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, οἱ Ἀτταλίδες, ἡ Ρώμη. Ἀπό τούς Τούρκους φύλακες μαθαίνω, πώς συστηματικές ἀνασκαφές δέν ἔγιναν ποτέ. Ὅσα μονάχα φύλαξαν οἱ καιροί ἐδῶ, πάνω ἀπ' τό χῶμα. Τοῦτο τό θέατρο, τήν ἀγορά, τό στάδιο, τό ὑδραγωγεῖο.

Δυό παλληκάρια. Ἀνοιχτό πουκάμισο, φαβορίτες, πυκνά, κορακάτα μαλλιά. Πλησιάζουν κοιτάζοντας ἕνα ἄλλο ἓνα γύρο. Προσέχω τό στενό τους μέτωπο. Δισταχτι-

κοί, χαμηλόφωνοι. Ἡ πρότασή τους ν' ἀγοράσω νομίσματα παλιά μέ βρίσκει ἀπρόθυμο. Δέν θυμᾶμαι πόσες φορές μοῦ ἔγιναν ἀνάλογες προτάσεις στήν Τουρκία. Σ' ὅλους σχεδόν τούς χώρους μέ ἀρχαῖα πού ἐπισκέφτηκα, ἐκεῖνο τό ἴδιο βλέμμα τοῦ κυνηγημένου ζώου, πού ψάχνει ἀνήσυχο. Οἱ ἴδιες χαμηλόφωνες προσφορές, τά γοργοκίνητα μάτια, ὅψεις λαγωνικῶν, πού ὁσμίζονται τόν κίνδυνο στόν ἀέρα.

Χῶρος τῆς ἀγορᾶς. Μουσεῖο. Κι ἐδῶ ἡ ἴδια προχειρότητα, ὅπως στήν Ἀντιόχεια. Σαρκοφάγοι, ἀνάγλυφα, στήλες, ἀγάλματα, βαλμένα ἄτακτα, δίχως ἀγάπη, θαρρεῖς καί δέν ξέρουνε τί νά τά κάνουν. Παρατηρώντας πλάκες ἀπό σαρκοφάγους, σημειώνω τίς ὁμοιότητες μ' ἐκεῖνες στή Σαγαλασσό. Ρωμαϊκές, μᾶλλον κακότεχνες. Οἱ ἴδιες γιρλάντες μέ λουλούδια καί φρούτα κι ἐκεῖνες οἱ μάσκες μέ κάτι τρελλό στήν ἔκφραση. Ἕνας ἔρωτας μέ στάση αἰσθησιακή. Κορμός γυναίκας μέ τό φόρεμα ἀφημένο στόν ἄνεμο. Ὡραία κίνηση.

Πίσω ἀπό λόχμες περιποιημένων θάμνων ἓνα πέτρινο χτίσμα ὑποδέχεται κάποιο ἀπέραντο ἀνάγλυφο. Τό μήκος του πρέπει νά ξεπερνάει τά εἴκοσι μέτρα. Εἶναι πιθανό ν' ἀποτελοῦσε τή ζωφόρο ἀπό κάποιον ἀνύπαρκτο πιά ναό. Ἑλληνιστική τέχνη τῆς παρακμῆς. Ἐγώ θεωράτο σύμπλεγμα ἀπό τιτάνες καί ὠκεανίδες, θαλάσσιους λέοντες σέ στάσεις ἀρπαγῆς ἢ μάχης. Θαρρῶ, πώς ἀκούω τά μουγκρητά τους.

Σημειώνω τό βούκρανο στήν εἴσοδο τοῦ μουσείου, πάνω σέ στήλη ἀναθηματική. Ὁλοφάνερη ἐπίδραση κρητομινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐτοῦτο τό ἱερό κεφάλι, ἀντί γιά θυσίᾳ στόν πατέρα τῶν θεῶν. Ἐπιγραφή:

ΔΙΙ ΗΛΙΩΙ
ΜΕΓΑΛΩΙ
ΣΑΡΑΠΙΔΙ
ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΣΥΝ
ΝΑΟΙΣ ΘΕΟΙΣ
ΤΗΝ ΕΣΤΙΑΝ

ΣΩΙΩΝ
(ΕΙ)ΡΗΝΑΙΟΥ

Τῆς γλώσσας μου ἡ συγκίνηση σέ τοῦτα ἐδῶ τά χῶματα, λυγμός. Ὁ Σάραπισ, θεός ἀνάλογος μέ τόν Δία ἢ Ἀσκληπιό. Ἡ Παμφυλία, τό σταυροδρόμι ἀνάμεσα σ' Ἀνατολή καί Δύση δέχτηκε τή λατρεία του φερμένη ἀπό τούς προαιώνιους μύθους τῆς Ἀσίας.

Ἀλλά ἀγάλματα ρωμαϊκά, ἐλληνιστικά, ἀκέφαλα, ξαπλωμένα ἀνάσκελα ἢ ὄρθια, συντρίμια, στῆλες κι ἐπιτύμβια ριγμένα στό χῶμα, πού κείτονται σάν ἄταφοι νεκροί. Ὅμως αὐτό τό φῶς, πού ντύνει τά σωριασμένα ἐτοῦτα κομάτια, τούς δίνει μιάν ἄλλη δύναμη ζωῆς, κάποια μιλιά, ἓνα ὕφος. Διατρέχοντας τήν ἱστορία ὁ νοῦς, ἀποζητάει τίς πρῶτες ρίζες ἐτούτων τῶν πολιτισμῶν, ἄλλα μέτρα, ἄλλες διαστάσεις καί δέν ἀναπαύεται. Μετράω τήν ταχύτητα τους, λάμψη ἀστραπῆς.

Ἐδῶ, ἐπάνω στά ἐρείπια τώρα, φτερουγίζει ἀθόρυβα ἓνα πνεῦμα ὑπομονῆς καί ἀθανασίας. Ἐτοῦτος ὁ πολιτισμός τῆς Μικρασίας μέ τήν πολλαπλότητα καί τήν ἁρμονική σύνθεση ἀλλότριων ρευμάτων, δέν εἶναι μονάχα ἡ ζωντανή καταβολάδα ἀπ' τό μεγάλο κορμό τοῦ Ἑλλαδικοῦ μας χώρου. Ἔχει τήν αὐτοτέλειά του, τό ὕφος τῆς μυθολογίας του, μιὰ λάμψη καί μιὰ κόψη παράξενα αἰσθηματική, ἀλλόκοτη. Κοιτάζοντας τ' ἀγάλματα μέσ στό μουσεῖο, θαρρεῖς καί δέν εἶναι μπορετό ν' ἀντέξουν σέ καμμιά δοκιμασία μακρυνά ἀπ' τό φῶς. Χωρίς μιλιά, δίχως ἀνάσα, μοιάζουνε ψάρια ἔξω ἀπ' τά νερά τους. Ἡ Ἀσπενδος, ἓνα πλῆθος μηνύματα πού μέ ἀκολουθοῦν ἀκόμη.

Ὁ δρόμος τοῦ διωγμοῦ.
Ἀττάλεια.

Ὁ δρόμος γιά τήν Ἀττάλεια ἀνηφορίζοντας ἀδι-
άκοπα μέσ' ἀπ' τά βουνά. Τεντώνει τίς κορδέλες του ὡς
τό *Çibuk boğasi* καί ξεχύνεται ὕστερα κουτρουβαλώντας
μέσ' ἀπ' τοὺς κάμπους, ὡς τή θάλασσα. Αὐγή ἀδέβαιη,
κάτι σάν ὄνειρο. Ὑπάρχει ἓνα γκρίζο φῶς, πού ἔρπει
στίς κορφές μέσ' ἀπ' τοὺς ἀργοκίνητους ἀτμούς τοῦ πρω-
ϊνοῦ. Τοπίο ἀσυνήθιστο γιά τά δικά μας μέτρα. Πλαγιές
καί ράχες τῶν βουνῶν. Μυτερές ἢ καμπύλες μέ βαθειές
δαγκωματιές, ξεσχισμένες θάναυσα, μαχαιρωμένες, μέ
ρυτίδες καί ὄγκους αἰφνίδιους, στεγνές, ἄγριες, φαλα-
κρές. Ὁ γρανίτης στήν ἀποθέωση του. Τόνοι τοῦ γκρίζου
καί τοῦ μαύρου μέ λεκέδες σκουριᾶς, αὐλάκια στό κίτρι-
νο, τό κόκκινο, τό χρυσαφί. Νωπές εὐωδιές ἀπό τό
παράθυρο. Γνώριμα βότανα. Τό φῶς ψαύοντας τρυφερά
τίς κορυφές τῶν βουνῶν. Σιγή καί ἀπεραντωσύνη. Ὁ
ἥλιος ἀνοίγει τό ριπίδιο του μέσ' στίς χαράδρες καί τίς
ρεματιές. Ἐτοῦτα τά βουνά πού λούζονται στό φῶς του,
κατηφορίζοντας ὀλοένα, κάποτε καμπουριάζοντας ξα-
φνικά, κάποτε θαθαίνοντας ἀδυσσαλέα ὡς νά χαθοῦν
μέσα σέ θάμνους σκοτεινοῦς καί ὑπόγεια νερά. Ὁ ρόχθος
της συχνά φτάνει ὡς ἐδῶ, στό δρόμο πού ἔρπει ἀνάμεσα
τους. Τοπίο τοῦ ἡλίου καί τοῦ μονόλογου τῶν ἀνέμων. Τά
λίγα δέντρα ξεμοναχιασμένα στίς πλαγιές, λυγισμένα στό

γέρμα τοῦ βοριά ἀσκητεύοντας. Φίδια καί σαῦρες. Κά-
που τό κρώξιμο τῆς πέρδικας. Ἀντίλαλοι πού ἐπιστρέ-
φουν ἀπό τίς δαιμονικές χαράδρες τοῦ Çibuk boğasi.
Κοπετός κι ἀναθέματα. Αὐτός, ὁ ἴδιος δρόμος τοῦ δι-
ωγμοῦ. Δεκάδες χρόνια τώρα, στοιχειωμένος θαρρεῖς ἀπ’
τὴν ἀπελπισία καί τό χαμό. Ὀδύνη καί ἀπαντοχὴ ἀπὸ
ἄλλα χρόνια. Τοῦτο τό ὑπεράνθρωπο.

Κατήφορος γιὰ τὰ νότια, τὰ δέντρα πληθαίνουν. Ἡ
πεδιάδα τῆς Ἀττάλειας. Πράσινο καί ξανθό, ὅσο ἀγκα-
λιάζει τό μάτι τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῆ θάλασσα. Ὁ νότος
μέ τό δικό του χαρακτήρα. Πορτοκαλιές, λεμονιές, μαν-
ταρινιές. Ὁ μεσόκοπος Τοῦρκος δίπλα μου ἀναπτύσσει
τό θαυμασμό του γιὰ τὴν ἀρχαία τους κληρονομιά. Ἀρ-
κετά πληροφορημένος, γλυκομίλητος ἀφηγητής, σημαν-
τικά φανατισμένος. Προσπαθεῖ νά μέ πείσει, πῶς τό μου-
σεῖο τῆς Ἀγκυρας εἶναι τό μεγαλύτερο στὸν κόσμο.
Ἀναρωτιέμαι, ἂν ἔχει δεῖ ποτέ του ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὴν
Τουρκία. Καί ποιούς πολιτισμούς ἐκθέτει ἄραγε; ρωμαϊ-
κό, ἑλληνιστικό ἢ βυζαντινό;

Ἀπ’ τό ραδιόφωνο ἡ ξαφνικὴ ἐπιδρομὴ ἀμανέδων,
ξελιγωμένοι ἀναστεναγμοί, θρῆνοι ἀργόσυρτοι. Καθὼς ὁ
φλύαρος συνταξιδιώτης μου συνεχίζει ἀκόμη τό μονό-
λογο του, εἰκόνες ἀπὸ τ’ ἀντικρινὰ βουνά. Συνθήματα
ἐθνικά, στρατιωτικά καί ἄλλα γραμμένα στὶς πλαγιές, σέ
διαστάσεις πελώριες. Γνώριμα πράγματα ἄλλων ἐποχῶν.
Σκηνές ἀγροτικές. Ἀνθρωποὶ πάνω στή γῆ. Ἀραμπάδες
καί ἄλογα παρατημένα στή βοσκή τους. Γελάδια. Νερά.
Μικρὴ παράκαμψη ἀριστερά, ὡς τό *Düden*. Ἐτοῦτο τό
θαῦμα πού αἰφνιδιάζει τὴν εἰρήνη τοῦ ἀπέραντου τοπί-
ου. Ἕνας δρόμος μακρύς, σπαστός, μέσ’ ἀπ’ τὰ δέντρα,
σάν τό δεξιὸ χέρι τοῦ Καραγκιόζη, ὁδηγεῖ στοὺς καταρρά-
χτες. Ἐδῶ, θαρρεῖς καί ὁ Θεός μάζεψε μονομιᾶς ὅλα τὰ
νερά ἐτούτης τῆς πεδιάδας γιὰ νά παίξει. Αὐτοὶ οἱ χνου-
δωτοί, πράσινοι ὄγκοι μέ τόνους σκοτεινοὺς, μαύρους
καί γκρίζους. Μνήμη ἀπὸ πίνακες τοῦ Turner. Βαθύσκια
φυλλώματα, πυκνά, πλατάνια καί ἱτιές καί λεῦκες σέ
ἄλλα μεγέθη, ὑπερβατικά, ἄγνωστα δέντρα, θάμνοι καί
χόρτα πού θρασομανοῦν γύρω ἀπὸ τοὺς στιδαροὺς κορ-

μούς τῶν δέντρων. Βλάστηση ἀσυγκράτητη, ἀχαλίνωτη, γύρω καί μέσα ἀπό τά νερά, πού βουίζουν ἀφηνιασμένα σέ ὑπόγειες σπηλιές καί σήραγγες, σέ χαντάκια καί βράχους.

Πασχίζω νά δῶ, ἀπό πόσες μεριές ἄραγε χύνονται τοῦτα τά ξέφρενα νερά, καταρράχτες καί χείμαρροι δίχως ἀρχή, ἀνεξάντλητες φλέβες τῆς γῆς, ποταμοί ὀργισμένοι πού μπλέκονται ἀναμεταξύ τους, σχίζονται καί τινάζονται ἔξαλλοι, σφυρίζουν ἢ χτυπιοῦνται στά βράχια λυσσασμένοι, ἀφρίζουν, στροβιλίζονται μέσα σέ ὑποχθόνιους ρόχθους, φανταστικές κραυγές καί μουγκρητά ὑπερφυσικά καί ἄγνωστα. Ἡ εὐωδιά τῆς φρεσκάδας τους, καθώς, χτενίζοντας τίς φυλλωσιές καί τά χόρτα, σέρνονται ἀνάμεσα τους. Ἐτοῦτο τό νερό, ὅπως ἡ μοίρα τῶν ἀνθρώπων.

Περνάω σκυφτός μεσ' ἀπό σπηλιές, χάσματα, τρύπες καί ἀνοίγματα πάνω ἀπ' τά νερά. Λειχήνες, βρύα καί μοῦσκλα πάνω στίς πέτρες. Τό ὑπόγειο πέρασμα τῶν ποταμιῶν σάν ἄγνωστη ἀπειλή. Χοντρές στάλες νεροῦ στίς ὀροφές, στά τοιχώματα κι ἐκεῖνο τό ὑπουλο γλίστρημα κάτω ἀπό τά παπούτσια σου. Σταλαχτίτες, τερατόμορφα βράχια, ὄνειρικά περάσματα. Ἐνα μεγάλο παράθυρο ἢ ἐξώστης πάνω ἀπ' τό κεντρικό ποτάμι. Ἀπό δῶ ὁ μέγας καταρράχτης στήν ἀποθέωση τῆς ἄγριας ὁμορφιάς του. Ἐκεῖνες οἱ τρελλές δίνες τῶν νερῶν, οἱ βαθυγάλαξοι στρόβιλοι κάτω στό βάραθρο. Αὐτό τό ἀνέλεγχτο αἶσθημα τῆς διασύνης. Φοῦντες μέ θάμνους, ξερόκλαδα, ρίζες καί φύλλα πού χτυπιοῦνται ἀπελπισμένα μέσα ἀπό σταγόνες ρόδινες καί ὑδρατμούς, σπιθίζοντας στόν ἥλιο σάν φανταστικά πυροτεχνήματα. Μιά λεπτή βροχή, ἀσημένια καί διάφανη, κρεμασμένη σάν ὄραμα, πού μᾶς τυλίγει, ἀνθρώπους καί δέντρα καί νερά, ἤχους νερῶν, θεσπέσια μνήμη μουσικῆς τοῦ Haendel.

Ἡ Ἀττάλεια προλαβαίνει τόν ἐρχομό τοῦ ταξιδιώτη. Ἀνυπόμονη προϋπάντηση μέ αὐστηρές καμινάδες πού τοξεύονται στόν οὐρανό, παραταγμένες σάν φρουρά. Φάμπρικες, συνεργεῖα, ἀποθήκες. Ἐκεῖνα τά περιέργα

σκουπίδια, ξύλα και σιδερικά, απομεινάρια ξεχασμένα, ἄχρηστα πτώματα μηχανῶν, πού τόσο συχνά σημαδεύουν τίς εἰσόδους τῶν μεγάλων πόλεων. Ἀπέραντες σειρές πολυκατοικίες. Μιά ζέστη ἀνυπόφορη πού ἀνεβαίνει μέσα στήν κάπνα καί τούς ἀτμούς τῆς θάλασσας. Στό θαμπό βάθος πού χρυσίζει κυματίζουν στέγες καί βουνά, σάν ὄνειροπαρμένα. Ἡ πολιτεία χαμηλά, σιγοβράζοντας στό πρῶτο σφριγηλό μισό τῆς μέρας. Ἀέρας ἀργοκίνητος καί πνιγρός, ὑγρασία πού κολλάει στό δέρμα σου σά βδέλλα, μ' ἐκεῖνο τό ἀπροσδιόριστο αἶσθημα ἑνός ἐπερχόμενου θάνατου. Ἀνάγλυφοι ὄγκοι τῶν σπιτιῶν. Τζαμιά καί μέγαρα, πάρκα, πλατεῖες τῆς καινούργιας πόλης ποδοπατώντας τά ξέθωρα χνάρια τῆς παλιᾶς Ἀττάλειας. Μνημεῖς τῆς θάλασσας καί μνημεῖς στεργιανές. Δίπλα στή θάλασσα, οἱ παλιοί μιναρέδες, σάν ἄγρυπνες βίγλες, κάστρα καί τείχη ρωμαϊκά, βυζαντινά καί τούρκικα, χαμένα πιά στή λήθη τους σάν ψόφια τέρατα. Αὐτά τά φλύαρα στρώματα τῶν ἐποχῶν, πού στοιβάζει μέ τάξη ἡ ἱστορία τοῦ τόπου.

Κεντρική λεωφόρος. Περιδιαβάζοντας ἐδῶ μ' ἐκείνη τήν ὑπόγεια, ἀνεξήγητη ἀνησυχία. Ἐνα ρεῦμα περίεργο πού διαπερνάει τούς ἀνθρώπους, τά δέντρα, τά κτίρια, τίς πλατεῖες. Θαρρεῖς καί πέφτουν ὅλα ἐπάνω σου μονομιᾶς γιά νά σέ πνίξουν, κεραῖες, σύρματα, σημαῖες, ἀπλωμένες μπουγάδες, οἱ τεράστιες διαφημίσεις πολυεθνικῶν προϊόντων, ἦχοι καί κρότοι, γραμμές καί χρώματα, σπαρμένα ὅλα καθὼς φαίνονται στήν τύχη δίχως τάξη καί χωρίς σκοπό. Ἐτοῦτο τό ἀνήσυχο πλῆθος πού κυκλοφέρει στά πεζοδρόμια, τίς στοές καί τίς καμάρες, ἄλλος ἀέρας, μιᾶ διαφορετική ζωντάνια, ἓνα νεῦρο ἀλλοιώτικο.

Ἀσυγκράτητη κίνηση, ἔξω ἀπό κάθε ἔλεγχο. Λεωφορεῖα, πού λές καί θά ἐκραγοῦν ἀπό τόν κόσμο. Χειράμαξα, δίκυκλα πού δαιμονίζονται ἀφηνιασμένα μέσα στούς σπασμούς τους. Στραγαλάδες ὑπαίθριοι, σαλεπιτζήδες πού λικνίζονται σά ζυγαριές, καλαμποκάδες καί λουστριοι, παγωτατζήδες. Ἡ αἴσθηση, πῶς ὅλα χορεύουν

ἐδῶ σπασμωδικά, σεισμικά καί ἀνέλεγκτα, χωρίς τήν ὑπαρξή ἐκείνου τοῦ ἐσωτερικοῦ ρυθμοῦ, πού κουρδίζει καί συντονίζει τά πλάσματα, τίς μηχανές καί τά πράγματα στόν ἴδιο χρόνο ζωῆς. Ἐφηβοί μέ τό χάρακι τῆς τρέλλας στό μέτωπο. Ἄντρες μέ σφιγμένα χεῖλια. Ἐδῶ δέν ὄνειροπολοῦν τά μάτια τῶν ἀνθρώπων. Βλέπουν. Ὑπάρχει μιά ἔρευνα στό βλέμμα, μιά καχυποψία. Ἡ ἓνα μίσος κάποτε, πού λάμπει ἀπό μέσα, βαθύτερα. Εἶναι μιά ὀλοφάνερη ζωντάνια, πληθωρική, ἄγρια καί παμφάγα. Ἡ διαφορά ἀπ' τή Σπάρτη. Ἡ θάλασσα, οἱ φάμπρικες, τό πέλμα τῆς φτώχειας πού βαραίνει στό σβέρκο καί πού ζυμώνει τοὺς ἀνθρώπους μέ κάποιο ἄλλο, ἄγνωστο φύραμα.

Εἰκόνα. Ἀμούστακο παιδί, στό κατώφλι μιᾶς ἐφηβείας πρώιμης. Μιά δέσμη ἐφημερίδες παραμάσχαλα. Μαζύ μέ τήν «Politica» κραυγάζει τίς πολιτικές του ιδέες στό πεζοδρόμιο. Ξέσπασμα ἑνός ἀσυγκράτητου φανατισμοῦ. Οἱ πεταγμένες φλέβες στό λαιμό, ὁ ἰδρώτας στόν κρόταφο. Ἀκολουθώντας ἡ ὁμάδα σιωπηλή πιό πίσω. Ἐτοιμη γιά δράση. Αὐτοί πού στέκονται στό ἄλλο πεζοδρόμιο μέ σφιγμένες γροθιές. Στό βλέμμα τους τό σκοτάδι τοῦ τρόμου.

Προσκύνημα στή συνοικία τῶν ἀπίστων. Γνώριμοι δρόμοι, γνώριμα σπίτια. Αὐτό τό βασανιστικό αἶσθημα ταύτισης μέ τό τοπίο πού θυzaίνει τή μνήμη, σκορπίζει τή σκέψη μου, τή μπασταρδεύει. Τά χρώματα ζεστά, χαμηλόφωνα μέ τήν πατίνα μιᾶς ζωῆς περασμένης. Ὑπάρχει μιά ἀκίνησις ἐδῶ, ὑπάρχει μιά θαθειά σιωπή. Ὁσμίζεσαι ἓνα αἶσθημα ἔχθρας ἀνεξήγητο πίσω ἀπ' τά κλειστά παράθυρα καί τίς κατεβασμένες γρίλλιες. Φουρούσια κλασικά, κάγκελα μέ καράβολου, οἱ ἀνάγλυφες πόρτες, θυζαντινά κεραμίδια κι ἀκροκέραμα, χαγιάτια. Κόγχες. Καμάρες. Πρόβολοι μέ τζαμαρίες καί σχέδια Μακεδονίτικης ἀρχιτεκτονικῆς. Καλντερίμια πού γλείφουν τοὺς τοίχους. Πεζοδρόμια δέν ὑπάρχουν. Τά σπίτια μέ τίς ξεκάθαρες ἐπιφάνειες μοιάζουν νά ξεφυτρώνουν ἀπ' τίς

πλάκες. Σκηνικό ἑφτανησιώτικης ἠθογραφίας. Αὐτά τά σπίτια τῶν Ρωμιῶν. Σμιχτά, σιωπηλά καί ἀκίνητα, σάν ἀπολιθωμένα. ἝΑλλα χτυπημένα, θαρρεῖς, ἀπό ἀνίατη ἀρρώστια, ἑτοιμοθάνατα. Μερικά ἔτοιμα νά διαλυθοῦν. ἝΑλλα σωριασμένα κιόλας νεκρά, μέ τίς σάρκες καί τά κόκκαλα τους τσακισμένα, σκόρπια, λεηλατημένα. ἝΑπό κάποτε τοῦφες πυκνές ὀπωροφόρων ἀνάμεσά τους.

Σέ μιάν αὐλή πού ἀπομένει ξέφραγη μικρά κορίτσια παίζουν κουτσό. Στά μπαλκόνια οἱ ἀπλωμένες κουρελοῦδες, σεντόνια, ροῦχα γιά νά στεγνώσουν στόν ἥλιο. Στούς τοίχους κάθε τόσο κατάρες γιά πολιτικούς. ἝΥπάρχει μιά ἔνταση πού ἠλεκτρίζει τή σιωπή. Κι ἐδῶ. Κυρίως ἐδῶ. ἝΑόρατη.

Λαδύρινθος τῶν σοκακιῶν. Αὐτό τό στροβίλισμα πού σκαρφαλώνει ὡς τίς ἀκραῖες παρυφές τῆς συνοικίας. ἝΑπό δῶ ἡ ἔρημη θάλασσα. ἝΑκίνητη, ἀπαλή, γκρίζο γυαλί δίχως ψεγάδι. Στό βάθος πανιά ἱστιοφόρων, πού μοιάζουν νά φυτρώνουν πάνω στά κεραμίδια.

ἝΗ παραλία τῆς ἝΑττάλειας, πού ἀγκαλιάζει σά μισοφέγγαρο τό πάρκο. Πλῆθος οἱ χουρμαδιές μέ τά ξεχτένιστα μαλλιά, παρατημένα στό παιχνίδι τῶν ἀνέμων. Πνιγερό ἀπόγεμα καλοκαιριοῦ. ἝΕκείνη ἡ βαρειά ὑγρασία, τό πηχτό καί δυσκίνητο πράσινο, μιά παρουσία τροπική, γνήσια. Συχνά ἔχω τήν ἐντύπωση, πῶς ὅλα ἐδῶ ἀγκομαχᾶνε. Τά σπίτια, οἱ βιτρίνες, οἱ ἄνθρωποι. ἝΕνας κόσμος, χαμένος στό βαθύ του ὕπνο, παίρνει τή βόλτα του στούς δρόμους, γύρω ἀπ' τό πάρκο, κάτω ἀπό τίς πυκνές δεντροστοιχίες. Πολύχρωμος, πλαδαρός, ἀργόσυρτος, σά μιά χαμηλόφωνη φλυαρία. Σπρώχνεται παθητικά, σά νά κυματίζει σέ πομπή λιτανείας, μασώντας τσίχλες ἢ σπάζοντας πασατέμπο. Παγωτατζῆδες, κουλουράδες, λουστροι. Μέσα στό πλῆθος οἱ μικρές ἐστίες καπνοῦ τῶν στραγαλάδων. Τά καρότσια τους ἔτοιμα νά σαλπάρουν. Μιά δυνατή μυρωδιά ἀπό βρεμένο χόρτο καί ἰδρωμένη μασχάλη πού στομώνει τήν ὀσφρηση. Οὔτ' ἕνα ἔχνος δροσιᾶς ἀπό τή θάλασσα πού μοιάζει νεκρή. Χαμηλά ἡ

ἀμμουδιά σ' ἓνα χρῶμα κίτρινο, ροδί. Καμμιὰ πνοή. Νοιώθω ἐτούτη τή μιζέρια ἐπάνω μου, σάν τό στενό σακάκι πού διάζομαι νά τό πετάξω.

Ἡ κεντρική λεωφόρος πού ἀρχίζει ἀπό τίς παρυφές τοῦ πάρκου, μιά ἔξοδος. Μαγαζιά μέ κάποια πολυτέλεια, διτρίνες μ' ἓνα αἶσθημα ὁμορφιάς, ἀέρας μεγαλούπολης. Κι ἐδῶ ἓνα ποτάμι κόσμου, χρώματα τοῦ καλοκαιριοῦ, πολύ ἄσπρο, κανελλί καί πράσινο, πού ὅσο πλησιάζουμε τήν κεντρική πλατεία σκορπίζει καί χάνεται.

Ἡ πλατεία. Εἰκόνες. Τετράπλευρο ἄνοιγμα, διαλυμένο στό φῶς. Λεωφορεῖα πού σταθμεύουνε ἀραδιασμένα ἓνα δίπλα στό ἄλλο, σάν πρόβατα πού σταλιάζουν στόν ἥλιο. Γλάστρες ἀπό τσιμέντο, ξεχασμένες ἀπ' ὅλους, κάποιες ἀναιμικές ἀλέες, τό ἄγαλμα. Χάλκινο, μαῦρο σχεδόν, μ' ἐκεῖνες τίς φοβερές φιγοῦρες τῶν πολεμιστῶν, τό ἄλογο ἔτοιμο νά καλπάσει στόν ἄνεμο. Σίγουρα κάποια σύνθεση πολεμική, γνώριμη χοντροκοπιά τῆς ἱστορίας τους. Μιά σιδεριά ἀπέραντη σκεπάζει τό στηθαῖο κατά τό νοτιά, ἀσφαλίζοντας ἔτσι τόν ἀναβαθμό τῆς πλατείας πρός τή θάλασσα. Ἀπό δῶ πλοῖα μικρά καί καϊκια, ψαρόβαρκες, ἓνα μεγάλο φορτηγό πού ξεφορτώνει. Κίνηση ἀσυνήθιστη. Μπερδεύονται ὅλα μέσα στό φῶς, πού ἀλλάζει μ' ἓνα πλῆθος σκιές, τόνους καί χρώματα, σημαῖες καί σινιάλα. Ἕνας χαρούμενος λαθύρινθος ἀπό πανιά, παλαμάρια καί κατάρτια στή θαμπή κίνηση. Ἡ θάλασσα μετάξι μελανό, μέ ξαφνικές, φευγαλέες πινελιές στό μώθ καί τό κόκκινο. Πολυάσχολοι γλάροι, φωνές, ἡ εὐωδιά τοῦ θαλασσινοῦ νεροῦ. Ἐντύπωση, πώς ὅλα τοῦτα ξετυλίγονται στό ρυθμικό κύλισμα μιᾶς μουσικῆς. Ἀναπνέοντας τούτη τή θάλασσα, ἔννοιωσα μιά εὐφροσύνη ἀπέραντη, σχεδόν μιά πέρηφάνεια.

Ἡ παλιά τούρκικη συνοικία, μιά θάλασσα κεραμίδια κατηφορίζοντας ὡς τό νερό. Τό μεγάλο τζαμί μέ τή στέγη του νά κυματίζει ἀνάμεσα στούς ἔξυ τρούλλους. Οἱ ὀροφές τους σάν πελώρια σκουφιά. Κι ἐκεῖνος ὁ μιναρές μέ τήν παράδοξη, κυματιστή ἀρχιτεκτονική του. Ἐντύπωση ἀπό ὀχτώ κολόνες σφιχταγκαλιασμένες.

Δεξιά, σκόρπια σπίτια καί βράχοι, κατηφορίζοντας
ὡς τό λιμάνι. Ἐπάλληλα ἐπίπεδα σέ ρυθμική διαδοχή.
Στό βάθος ξεχωρίζω τό ρωμαϊκό τάφο μέσα στό νερό.
Ἀπό τά βράχια τῆς ἀκτῆς λιγότερο ἀπό πενήντα μέτρα.
Σχῆμα παράδοξο. Πελεκημένος γρανίτης πού θυμίζει
φάτνη ἀνάποδη. Ἡ πλεούμενο πού βούλιαξε ὁ καιρός.
Ἡ κάτι τέτοιο. Ἡ καρένα τοῦ ἀντικρυ στόν οὐρανό. Οἱ
κουπαστές ἀκουμπᾶνε στό βράχο τῆς θάλασσας, πελεκη-
μένο ἐπίτηδες, γιά νά στηρίζει τό ἀνάποδο τοῦτο σκαρί.
Καμμιά ἰδιαίτερη ὁμορφιά. Μονάχα ἐτοῦτο τό σχῆμα καί
ὁ τόπος πού διάλεξε γιά μνήμα του ἐκεῖνος ὁ παράξενος
Ρωμαῖος ναύαρχος.

Εἶναι σπάνια τύχη γιά τόν ταξιδιώτη, νά βρεθεῖ στήν
πομπή πού ἀκολουθεῖ ἓνα σουννέτ. Αὐτό τό βάρβαρο
ἔθιμο τῆς περιτομῆς, πού διατηροῦν ἀκόμη οἱ Μουσουλ-
μάνοι. Ἀνάμεσα στό σοβαρό καί τό ἀστεῖο, ἀνάμεσα στό
φυσικό καί τό ὑπερβατικό. Ἡ λατρεία τῆς παράδοσης, ἡ
πίστη στό πανάρχαιο ἔθιμο, τό κατώφλι τῆς ἐφηβείας.
Ἀκόμη ἓνας Τοῦρκος πού γίνεται μουσλίμ, ἀφοσιωμέ-
νος. Ἐτούτη ἡ πομπή, ἀτέλειωτη σειρά ἀπό αὐτοκίνητα,
μόνιππα, ἀραμπάδες, πού ξεκουφαίνουν μέ τίς κόρνες
τους δίχως διακοπή καί μέ τό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πού
χορεύουν ἐπάνω στίς καρότσες μέ ζουρνάδες καί νταού-
λια. Κορυφαῖο στή πομπή τό ἄλογο μέ τόν καινούργιο
πιστό. Χάμουρα μέ χρυσά πλουμούδια, τριαντάφυλλα,
κορδέλλες ἄσπρες, βυσσινιές. Ὁ καθαλλάρης του ὡς
ὀχτώ χρονῶν. Ἐκεῖνο τό πρόσωπο σοβαρό στό θλιμμένο
πρόσωπο μέ τό βλέμμα ἀκίνητο, ἴσια μπροστά, σάν θέλος.
Δίχως ἐκφραση. Σχεδόν σά μύθος ἢ ὄραμα. Τό πλατύ,
χαμηλό του καπέλλο. Λεπτό, μέ τά χρυσά σειρήτια καί τίς
πούλιες κόκκινες πού ἀστραποβολοῦν στόν ἥλιο τοῦ
ἀπομεσήμερου. Ἀσπρη στολή ἐφαρμοστή, σφιγμένη μέ
χρυσή ζώνη στή μέση. Καί τέλος ἡ μπέρτα πού πέφτει
μαλακά στούς ὤμους. Ὀλόλευκη κι αὐτή μέ χρυσές οὐ-
γιες καί πούλιες κόκκινες καί λευκές, ἓνας ἀέρας ἀρχον-
τιᾶς σκεπάζοντας τή σέλλα καί τή ράχη τοῦ ἀλόγου.
Ἀναβάτης καί ἄλογο, θαρρεῖς καί δέ μετέχουν σέ τοῦτο
τό πανδαιμόνιο. Ἐκεῖνη ἡ μεγαλόπρεπη σιγή τους, τά

πέταλα πάνω στήν ασφαλτο. Εικόνα έτοιμη ν' αναληφθεῖ
στούς οὐρανούς μέσ' ἀπ' τό πλήθος πού προσπερνάει
ἀδιάφορο.

Ὁ στραγαλάς στή γωνιά τῆς πλατείας. Φαλακρός, ρυ-
τιδωμένος, δίχως δόντια. Ὅπως οἱ πιά πολλοί κι αὐτός
κακοντυμένος. Τά μάτια του φαίνονται χαμένα κάτω ἀπό
τά πυκνά του φρύδια καί μέσα στό πολυτάραχο παρελθόν
του. Μιλάει χωρίς νά μέ κοιτάζει, ἀργά καί ἄχρωμα,
σάν ὑπνωτισμένος. Ἀγαπάει τούς Ἑλλήνες. Ὁ μόνιμος
ἰσχυρισμός ὅλων τῶν Τούρκων πού κουθέντιασα. Ἀν-
ταλλάξιμος πρόσφυγας κι αὐτός ἀπ' τή Θεσσαλονίκη, πιά
κοντά στούς δικούς μας καὶμούς. Ὁ πόθος τῆς ἐπιστρο-
φῆς στήν πατρίδα του πού δέν ξαφνιάζει. Μοῦ δείχνει
έναν τοῖχο στό ἀντικρυνό πεζοδρόμιο. Λεκέδες ἀπό φρέ-
σκο αἶμα, σκοῦρες κηλίδες πού δέν ξεχωρίζω, κάμποσες
τρύπες. Ἐκεῖ, μοῦ λέει, χτές βράδυ σκοτώθηκαν τρεῖς. Οἱ
δύο πῆγαν τσάμπα. Τόν τρίτο δέν τόν μετράει.

Στήν Ἀττάλεια ὁ τρόμος ἠλεκτρίζει τήν ἀτμόσφαιρα.
Ὁ σκληρός στρατιωτικός νόμος πού ἀλυσσοδένει εἴκοσι
ἐπαρχίες, δέν κατάφερε νά φρενάρει τό ἄγριο μακελειό,
πού καθημερινά ξεκληρίζει δεκάδες πολίτες σ' ὅλη τήν
Τουρκία. Μπορεῖ καί ν' ἀνάβει πιά πολύ τά πάθη. Ξέρει
καλά ὁ στραγαλάς τά μαῦρα πουλιά πού πετᾶνε πίσω ἀπό
τοῦτες τίς ὀργανωμένες διαμάχες. Σιωπᾷ μέ ἀνατολίτικη
φρονιμάδα.

Ἰδέες, πρόσωπα, μικρές στιγμές, εἰκόνες τῆς ζωῆς
πού φεύγουν γρήγορα μέσα στό νοῦ, μνήμες τῆς θάλασ-
σας καί μνήμες τῆς στεριᾶς, ἀναλαμπές κάποιας συγκίνη-
σης, ξαφνικές ἀστραπές ὁμορφιάς, πόνος καί μόχθος,
ὀργή καί κατήφεια καί λάμψη μιᾶς μεγαλούπολης, καθώς
μ' ἀκολουθοῦν στό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Ἐκεῖνο τό
χέρι τοῦ γέροντα πάνω στό ραβδί καί τά παιδιά πού φιλι-

οὔνται πίσω ἀπ' τό κιόσκι. Ὁ λοῦστρος πού παίζει ταμ-
ποῦρλο μέ τίς βουρτσες του. Ὁ σιμιτζής πού ἰσορροπεῖ
τόν μεγάλο ταμπλά στό κεφάλι του. Νέοι μέ ὑψωμένη τή
γροθιά. Ἐνας ἀέρας ἀπ' τή θάλασσα πού στροβιλίζει τά
σκουπίδια στό δρόμο. Ἡ Ἀττάλεια μέ τούς κυματιστούς
ὄγκους καί τούς μιναρέδες, τίς γειτονιές τῶν ἀπίστων, τά
μέγαρα καί τά χαμόσπιτά της, μιά πολιτεία μέ τό θηρίο
πού ἀνατρέφει στόν κόρφο της. Τό σούρουπο μέ χρώματα
τριανταφυλλιά, μώβ καί πορτοκαλένια πάνω ἀπ' τά
ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τά ἔργα τοῦ Θεοῦ. Ἡ νύχτα, πού
σκαρφαλώνει τ' ἀνατολικά βουνά, τυλίγει τήν ὀργισμένη
πολιτεία, σάν πεπρωμένο.